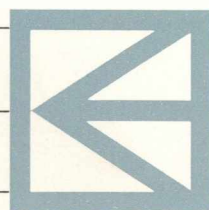

3

ΚΕΙΜΕΝΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
No.19

**ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ: Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ**

Παναγιώτης Λιαργκόβας
Επιστημονικός Συνεργάτης ΕΚΕΜ

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ
ΜΕΛΕΤΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

3

**ΚΕΙΜΕΝΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
No.19**

**ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ: Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ**

**Παναγιώτης Λιαργκόβας
Επιστημονικός Συνεργάτης ΕΚΕΜ**

Δεκέμβριος, 1992

(με την ερευνητική βοήθεια της κας Κ. Ζαχαριάδη)

Πρόλογος

Η Ελλάδα ζει ακόμη μια φορά στους ρυθμούς ενός σταθεροποιητικού οικονομικού προγράμματος που, σχεδόν αναπόφευκτα, βρίσκεται στο επίκεντρο της εσωτερικής πολιτικής διαμάχης. Οι περισσότεροι, αν όχι όλοι, φαίνεται να συμφωνούν τουλάχιστον ότι η οικονομική σταθεροποίηση, με τη μείωση κυρίως των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του πληθωρισμού, είναι απαραίτητη. Γίνεται όμως σταθεροποίηση χωρίς ανάπτυξη και πόσο δίκαιη είναι η κατανομή του κόστους της προσαρμογής ανάμεσα στις διάφορες τάξεις και τα κοινωνικά στρώματα του πληθυσμού; Πολιτικά στην ουσία τους ερωτήματα που όμως επηρεάζουν άμεσα την εφαρμογή οποιουδήποτε σταθεροποιητικού προγράμματος.

Η μελέτη του Παναγιώτη Λιαργκόβα υιοθετεί μια συγκριτική προσέγγιση, εξετάζοντας την εμπειρία των δύο σταθεροποιητικών προγραμμάτων που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια (1985-87 και 1990-92) καθώς και την αντίστοιχη εμπειρία δύο άλλων χωρών, της Ιρλανδίας και της Πορτογαλίας, που συγκαταλέγονται, μαζί με την Ελλάδα, στην ομάδα των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Οι δύο αυτές χώρες κατάφεραν να συνδυάσουν τη σταθεροποίηση των μακροοικονομικών μεγεθών με ταχύτατους ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ κατά το δεύτερο ήμισυ της περασμένης δεκαετίας. Μπορούμε άραγε να αντλήσουμε χρήσιμα συμπεράσματα για την εξέλιξη του σημερινού σταθεροποιητικού προγράμματος στα πλαίσια μιας μακρόχρονης προσπάθειας σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας με τις υπόλοιπες της Κοινότητας; Εκτός πλέον αν έχουμε όλοι πεισθεί ότι οι εθνικές μας ιδιαιτερότητες δεν επιτρέπουν συγκρίσεις με άλλες χώρες.

Δεν θα προσπαθήσω να συνοψίσω σε λίγες γραμμές την πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη του Παναγιώτη Λιαργκόβα. Θα αναφερθώ μόνον επιλεκτικά σε ορισμένα βασικά στοιχεία που προκύπτουν από αυτήν. Ο συγγραφέας τονίζει την τεράστια σημασία της πολιτικής και κοινωνικής συναίνεσης για την επιτυχία ενός σταθεροποιητικού προγράμματος, στοιχείο όμως που έλαμψε με την απουσία του και στις δύο περιπτώσεις που εφαρμόστηκε παρόμοιο πρόγραμμα στην Ελλάδα. Η εμπιστοσύνη των οικονομικών παραγόντων και της κοινωνίας γενικότερα στην εφαρμογή των προαναγγελθέντων μέτρων αποτελούν μια ακόμη σημαντική προϋπόθεση επιτυχίας. Και σε αυτήν όμως την περίπτωση, έχουμε να κάνουμε στην Ελλάδα με είδος ουσιώδες εν ανεπαρκεία.

Η εντυπωσιακή ανάπτυξη της πορτογαλικής οικονομίας μετά την ένταξη στην Κοινότητα οφείλεται κατά κύριο λόγο στη λήψη διαρθρωτικών μέτρων που αντιμετώπισαν με επιτυχία τις πολλές στρεβλώσεις της αγοράς, κληρονομιά ενός έντονα κρατικιστικού

μοντέλου. Στην Ελλάδα, τα μέτρα αυτά καθυστέρησαν πολύ. Μήπως εδώ βρίσκεται η αφετηρία μιας αυτοτροφοδοτούμενης αναπτυξιακής πορείας; Τέλος, για μια μικρή και ανοικτή οικονομία, όπως η ελληνική, το δίδυμο σταθεροποίησης/ανάπτυξης εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τη διεθνή οικονομική συγκυρία. Σε αυτό το σημείο, η σημερινή κυβέρνηση δεν είχε, σίγουρα, την τύχη με το μέρος της.

Η μελέτη αυτή εντάσσεται σε ένα ευρύτερο ερευνητικό πρόγραμμα του ΕΚΕΜ που εξετάζει διάφορες πτυχές των σχέσεων Ελλάδας-Ευρωπαϊκής Κοινότητας καθώς και το γενικότερο ζήτημα της ευρωπαϊκής προσαρμογής της χώρας.

Καθηγητής Λουκάς Τσούκαλης,

Πρόεδρος του ΕΚΕΜ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	i
1. Εισαγωγή	1
ΜΕΡΟΣ Α: ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ	
2. Το Ιρλανδικό Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα: 1987-1990	3
1. Η Ιρλανδική οικονομία στη δεκαετία του '70 και στις αρχές της δεκαετίας του '80	3
2. Στόχοι και μέσα σταθεροποίησης της Ιρλανδικής οικονομίας	4
3. Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του ιρλανδικού σταθεροποιητικού προγράμματος	8
4. Πολιτικές εξελίξεις και βαθμός αποδοχής των σταθεροποιητικών μέτρων	14
3. Το Πορτογαλικό Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα: 1987-1991	17
1. Η Πορτογαλική οικονομία στη δεκαετία του '70 και στις αρχές της δεκαετίας του '80	17
2. Στόχοι και μέσα σταθεροποίησης της πορτογαλικής οικονομίας	18
3. Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του πορτογαλικού σταθεροποιητικού προγράμματος	25
4. Συμπεράσματα Μέρους Α	30
ΜΕΡΟΣ Β: ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	
5. Το Πρώτο Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα : 1985 - 1987	33
1. Η Ελληνική οικονομία στις δεκαετίες του '70 και '80	33
2. Στόχοι και μέσα σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας	34
3. Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του σταθεροποιητικού προγράμματος του 1985	38
4. Ο βαθμός αποδοχής των σταθεροποιητικών μέτρων	41
6. Το Δεύτερο Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα: 1991 - 1993	45
1. Η Ελληνική οικονομία στις αρχές της δεκαετίας του '90	45
2. Στόχοι και μέσα σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας	46
3. Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του σταθεροποιητικού προγράμματος του 1991	52
4. Ο βαθμός αποδοχής των σταθεροποιητικών μέτρων	57
7. Συμπεράσματα Μέρους Β	62
8. Συμπεράσματα και Προτάσεις Πολιτικής	65
Βιβλιογραφία	70

1. Εισαγωγή

Στο πρόσφατο παρελθόν πολλές χώρες, βλέποντας την επιδείνωση βασικών οικονομικών τους μεγεθών, του πληθωρισμού, του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών ή του δημοσίου χρέους και των δημοσίων ελλειμμάτων, αναγκάστηκαν να εφαρμόσουν σταθεροποιητικά προγράμματα. Η οικονομική σταθεροποίηση, που συνήθως επιδιώκεται με περιστολή της ζήτησης έχει ως στόχο τη διόρθωση των μακροοικονομικών ανισορροπιών προκειμένου να δημιουργηθούν προϋποθέσεις σταθερής ανάπτυξης και βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου. Άλλοτε το πετυχαίνει και άλλοτε όχι.

Ποιοί είναι, όμως, οι παράγοντες επιτυχίας ενός σταθεροποιητικού προγράμματος; Ποιά είναι η σχέση στόχων σταθεροποίησης και μέσων οικονομικής πολιτικής; Ποιός είναι ο ρόλος των προσδοκιών, της πολιτικής αξιοπιστίας και της εμπιστοσύνης στην κυβερνητική πολιτική; Τι ρόλο παίζουν οι διαρθρωτικές πολιτικές για την απελευθέρωση των παραγωγικών πόρων της οικονομίας και τη μείωση των στρεβλώσεων που δημιουργούνται από τις διοικητικές παρεμβάσεις στην ελεύθερη κυκλοφορία των αγορών αγαθών, υπηρεσιών, εργασίας και κεφαλαίου; Σε τι βαθμό εξωτερικοί παράγοντες, όπως τα υψηλά επιτόκια, η αδύναμη εξωτερική ζήτηση και η διεθνής ύφεση, επηρεάζουν την επιτυχή έκβαση ενός προγράμματος; Σε τι βαθμό, τέλος, εσωτερικοί παράγοντες, όπως οι κοινωνικές αντιδράσεις, οι απεργίες, η αντιπολίτευση και ο τύπος, επηρεάζουν την επιτυχία ενός σταθεροποιητικού προγράμματος;

Η μελέτη αυτή προσπαθεί να απαντήσει στα παραπάνω ερωτήματα μέσα από την προσεκτική εξέταση των σταθεροποιητικών προγραμμάτων της Ελλάδας (σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους), της Ιρλανδίας και της Πορτογαλίας.

Η επιλογή της εξέτασης των σταθεροποιητικών προγραμμάτων της Ιρλανδίας και της Πορτογαλίας δεν είναι τυχαία. Οι δύο αυτές χώρες αντιμετώπισαν έντονα διαρθρωτικά και δημοσιονομικά προβλήματα και, μαζί με την Ελλάδα, είναι τα λιγότερο ανεπτυγμένα μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η Ιρλανδία και η Πορτογαλία εφάρμοσαν σταθεροποιητικά προγράμματα κατά την περίοδο 1987-90. Με μια βασική (;) διαφορά: η μεν πρώτη, με τη συντηρητική κυβέρνηση του κ. Charles Haughey, ενώ η δεύτερη, με τη σοσιαλδημοκρατική

κυβέρνηση του κ. Cavaco Silva. Και με βασική ομοιότητα ότι και στις δύο περιπτώσεις οι σταθεροποιητικές προσπάθειες συνοδεύτηκαν από έντονους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης.

Η ελληνική εμπειρία, με την παράλληλη εξέταση του σταθεροποιητικού προγράμματος του 1985-87, όταν ήταν στην εξουσία η σοσιαλιστική κυβέρνηση του κ. Ανδρέα Παπανδρέου και του σημερινού προγράμματος 1991-93, της κεντροδεξιάς κυβέρνησης του κ. Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, φέρνει στην επιφάνεια τις διαφορές, αλλά και τις ομοιότητες τόσο των συγκεκριμένων στρατηγικών και οικονομικών πολιτικών που εφαρμόστηκαν, όσο και των αποτελεσμάτων τους. Μια θλιβερή διαπίστωση (και διαφορά σε σχέση με την ευρωπαϊκή εμπειρία) από την ταυτόχρονη εξέταση των δύο σταθεροποιητικών προγραμμάτων είναι η απουσία οικονομικής μεγέθυνσης ταυτόχρονα με την σταθεροποίηση. Μήπως η οικονομική ανάπτυξη σε μια ανοικτή οικονομία, όπως και η Ελλάδα είναι συνάρτηση ενός πλαισίου μακροοικονομικής (και όχι μόνον) σταθερότητας, ενός υψηλού ρυθμού διαρθρωτικών αλλαγών και της αποτελεσματικής εκμετάλλευσης των κοινοτικών πόρων; Οι εμπειρίες της Ιρλανδίας και της Πορτογαλίας έχουν να μας διδάξουν πολλά πάνω σ' αυτό το θέμα.

Στο πρώτο μέρος της μελέτης αναλύονται οι εμπειρίες οικονομικής σταθεροποίησης στην Ιρλανδία, όπου τα δημοσιονομικά ελλείμματα, το δημόσιο χρέος και ο πληθωρισμός συνιστούσαν τα βασικότερα οικονομικά της προβλήματα και την Πορτογαλία, όπου η αναδιάρθρωση και ο εκσυγχρονισμός της οικονομίας της είχε ως αποτέλεσμα την δραστική αύξηση του προϊόντος και των επενδύσεων και τη σημαντική μείωση της ανεργίας.

Στο δεύτερο μέρος αναλύονται οι αντίστοιχες ελληνικές προσπάθειες σταθεροποίησης, του ΠΑΣΟΚ, το 1985-87, όπου το βασικότερο πρόβλημα ήταν η επιδείνωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και της Νέας Δημοκρατίας, το 1991-93, όπου το βασικότερο πρόβλημα είναι η διόγκωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και η εκτόξευση του δημόσιου χρέους σε ύψος μεγαλύτερο του ΑΕΠ (103%).

* Ευχαριστώ πολύ τον Πρόεδρο του ΕΚΕΜ Καθηγητή Λουκά Τσούκαλη και τον Επιστημονικό συνεργάτη του Κέντρου Νίκο Κουτσιαρά για τις πολύτιμες συμβουλές τους στη διαμόρφωση του κειμένου. Ευχαριστώ επίσης την Κα Κλειώ Ζαχαριάδη για την ερευνητική της βοήθεια και την Κα Κυριακή Λαμπριανίδου που διόρθωσε τις τυπογραφικές ατέλειες της μελέτης.

ΜΕΡΟΣ Α: ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

2. Το Ιρλανδικό Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα

1. Η Ιρλανδική οικονομία στη δεκαετία του '70 και στις αρχές της δεκαετίας του '80

Στην δεκαετία του '70 η Ιρλανδία εφάρμοσε επεκτατική δημοσιονομική και νομισματική πολιτική, με αυξημένο εξωτερικό δανεισμό σε ξένα νομίσματα, με κυμαινόμενα επιτόκια. Η ζωηρή ανάκαμψη μετά το 1974-75 έφθασε στο αποκορύφωμά της το 1978, με ρυθμό ανάπτυξης 6,1%. Πολύ σύντομα, όμως, εμφανίστηκαν τα πρώτα δημοσιονομικά και νομισματικά προβλήματα (αποτέλεσμα σε μεγάλο βαθμό της πετρελαιοκήκης κρίσης του 1979 και της παγκόσμιας ύφεσης που ακολούθησε), ενώ οι συχνές εκλογικές αναμετρήσεις δεν επέτρεπαν τη ριζική τους λύση. Ετσι, το 1981 οι δανειακές ανάγκες του δημόσιου τομέα (χωρίς τις δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμούς)¹ ήταν πάνω από 16% περίπου του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος,² τα δύο τρίτα του οποίου χρηματοδοτούνταν από εξωτερικό δανεισμό. Τα πραγματικά επιτόκια ήταν πολύ υψηλά δημιουργώντας πρόσθετα προβλήματα στο δημόσιο χρέος. Το έλλειμμα του εξωτερικού ισοζυγίου έφτανε περίπου το 15% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος, ενώ ο ετήσιος ρυθμός πληθωρισμού ξεπερνούσε το 20% και η ανεργία έφτανε το 10%, με τάσεις ανόδου.

Η αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων και η αλλαγή στο μείγμα οικονομικής πολιτικής άρχισε από το 1983, όταν η νέα κυβέρνηση απέκτησε ισχυρότερη κοινοβουλευτική δύναμη. Για παράδειγμα, στον προϋπολογισμό αυτής της κυβέρνησης προβλέπετο αισθητή μείωση των δανειακών αναγκών του δημόσιου τομέα κατά 3% μέσα σ' ένα έτος. Το βάρος της μείωσης των ελλειμμάτων έπεσε στους ώμους των φορολογουμένων των οποίων το διαθέσιμο εισόδημα μειώθηκε, μέσα σ' ένα χρόνο, κατά 6%. Αντίθετα δεν έγινε καμία προσπάθεια περικοπής των δημοσίων δαπανών που αυξήθηκαν από 53% του ΑΕΠ το 1982, σε 55% του ΑΕΠ το 1984.³ Οι προϋπολογισμοί του 1984, 1985, και 1986 συνέχισαν να είναι

¹ Γίνεται αναφορά στο Exchequer Borrowing Requirement.

² Βλ. OECD *Economic Surveys*, Ireland (1988), σελ. 10-11.

³ Τα δημόσια έσοδα αυξήθηκαν από 45% του ΑΕΠ σε 49% του ΑΕΠ στο ίδιο διάστημα. Βλ. σχετικά: Alogoskoufis G., "Fiscal Policies, Devaluations and Exchange Rate Regimes. The Stabilization Programs of Ireland and Greece", mimeo, September 1991.

(σε μικρότερο βαθμό) περιοριστικοί, επιβάλλοντας συνεχώς περισσότερους φόρους για την κάλυψη των ελλειμμάτων. Έτσι, ανάμεσα στα έτη 1982-1986 η συνολική εγχώρια ζήτηση μειώθηκε κατά 7%, ο πληθωρισμός μειώθηκε και η ανεργία έφθασε⁴ στο ύψος ρεκόρ του 17,7%⁵ (από 14% το 1982). Το 1986, οι δανειακές ανάγκες του δημοσίου τομέα (χωρίς τις δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμούς) ήταν ακόμη πάνω από 13% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος, σχεδόν στο ίδιο επίπεδο του 1983, ενώ το χρέος ανέβηκε στο 140% του Ακαθ. Εθνικού Προϊόντος. Η κυβέρνηση του Φεβρουαρίου 1987 εισήγαγε ριζικές μεταρρυθμίσεις όσον αφορά τη δημοσιονομική και νομισματική πολιτική, που έγιναν περισσότερο σαφείς στο τριετές πρόγραμμα σταθεροποίησης 1987-90 (Πρόγραμμα Εθνικής Εξυγίανσης). Οι προσπάθειες συνεχίστηκαν με ένα δεύτερο τριετές σταθεροποιητικό πρόγραμμα (Πρόγραμμα Οικονομικής και Κοινωνικής Προόδου) στις αρχές του 1991.

2. Στόχοι και μέσα σταθεροποίησης της ιρλανδικής οικονομίας

Στις 12 Οκτωβρίου 1987 η κυβέρνηση του Charles Haughey ανακοίνωσε το Πρόγραμμα Εθνικής Εξυγίανσης (ΠΕΕ). Με αυτό το πρόγραμμα, για πρώτη φορά, καταβάλλονται γεννικές προσπάθειες μείωσης των δημοσίων ελλειμμάτων και ώθησης της ιρλανδικής οικονομίας.

Οι βασικοί στόχοι⁶ του προγράμματος σταθεροποίησης (ΠΕΕ) αποσκοπούσαν στην διατήρηση της αξίας της ιρλανδικής λίρας μέσα στο Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα, στη μέτρια αύξηση των ονομαστικών μισθών και ημερομισθίων με ετήσιο ρυθμό όχι μεγαλύτερο του 2,5%, τη σταθεροποίηση και μείωση του λόγου του χρέους ως προς το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν μέχρι το 1990, μέσω μείωσης των δανειακών αναγκών του δημοσίου τομέα (χωρίς τις δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμούς) κατά 5%-7% του Ακαθ. Εθν. Προϊόντος και, τέλος, τη μείωση του πληθωρισμού και των επιτοκίων. Η Ιρλανδία επέτυχε όλους σχεδόν τους παραπάνω στόχους.

⁴ Ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ ήταν αρνητικός κατά τη διάρκεια 1982-86.

⁵ Το ποσοστό θα ήταν μεγαλύτερο εάν δεν υπήρχε ισχυρό μεταναστευτικό ρεύμα (5% κατά την τετραετία 1983-86).

⁶ Βλ. OECD *Economic Surveys*, Ireland (1988), σελ.115.

Η μακροοικονομική πολιτική εφαρμόστηκε με ρεαλισμό, συνέπεια και συνέχεια, μέσα σ'ένα κλίμα γενικότερης συναίνεσης και αξιοπιστίας, τόσο ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις του τόπου, όσο και μεταξύ των κοινωνικών εταίρων.

Στην ενότητα αυτή θα εξεταστούν τα βασικότερα μέσα επίτευξης των στόχων του προγράμματος, δηλαδή η συναλλαγματική και δημοσιονομική πολιτική, η φορολογική μεταρρύθμιση και, τέλος, η εισοδηματική πολιτική.

Με τη **συναλλαγματική** πολιτική, η Ιρλανδία δημιούργησε ένα πλαίσιο νομισματικής σταθερότητας. Η Ιρλανδική λίρα συμμετέχει, από το 1979, στον Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών του Ε.Ν.Σ. με το στενό περιθώριο διακύμανσης. Η παρακολούθηση του γερμανικού μάρκου δεν ήταν αρχικά δυνατή, λόγω των σοβαρών χρηματοπιστωτικών δυσχερειών και της αποχής του Ηνωμένου Βασιλείου από το Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών του Ε.Ν.Σ. Ωστόσο, μετά την τελευταία υποτίμηση της ιρλανδικής λίρας κατά 8% έναντι των άλλων ευρωπαϊκών νομισμάτων, τον Αύγουστο του 1986, οι συνθήκες έγιναν περισσότερο ευνοϊκές (πλεόνασμα του ισοζυγίου πληρωμών, πτώση του πληθωρισμού, μείωση των δανειακών αναγκών του δημοσίου). Από τις αρχές του 1989 μέχρι σήμερα και εν όψει της C.N.E., η Ιρλανδική λίρα παρακολουθεί στενά το γερμανικό μάρκο. Οι αλλαγές επομένως του Ιρλανδικού νομίσματος σε σχέση με την αγγλική λίρα ή το αμερικάνικο δολλάριο αντανακλούν αλλαγές στην ισοτιμία του γερμανικού μάρκου με τα άλλα νομίσματα. Μία συνέπεια της πιστής παρακολούθησης του γερμανικού μάρκου, από τα μέσα του 1989, είναι η ανατίμηση⁷ της ιρλανδικής λίρας σε σχέση με το αμερικάνικο δολλάριο και την λίρα Αγγλίας. Παρά το (οικονομικό) κόστος (επί της) ανταγωνιστικότητας των ιρλανδικών προϊόντων (34% των ιρλανδικών εξαγωγών απορροφάται από τη Μ. Βρετανία, από την οποία προέρχεται το 41% των συνολικών εισαγωγών της Ιρλανδίας), η σταθερή συμμετοχή της Ιρλανδικής λίρας στον Μ.Σ.Ι. έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός σταθερού νομισματικού πλαισίου με βασική συνέπεια την άμβλυνση των πληθωριστικών προσδοκιών και τη μείωση των επιτοκίων.⁸

⁷ Βλ. *European Economy, Annual Economic Report*, 1991-1992, No 50, Commission of the European Communities, Directorate General for Economic and Financial Affairs (1991) σελ. 257-63.

⁸ Η συναλλαγματική πολιτική της "σκληρής δραχμής" που εφαρμόζει η ελληνική κυβέρνηση ομοιάζει με την αντίστοιχη πολιτική της ιρλανδικής κυβέρνησης, ιδίως όσον αφορά τη δημιουργία ενός σταθερού νομισματικού πλαισίου.

Η μεταρρύθμιση του 1987 βελτίωσε το **μείγμα** της μακροοικονομικής πολιτικής δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στη **δημοσιονομική**, σε σχέση με τη νομισματική, πολιτική. Οι βασικοί στόχοι της μείωσης των δανειακών αναγκών του δημοσίου (χωρίς τις δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμούς) κατά 5%-7% του Ακαθ. Εθν. Προϊόντος, έτσι ώστε να μειωθούν τα ελλείμματα και ο πληθωρισμός αλλά και να σταθεροποιηθεί και στη συνέχεια να μειωθεί στο 100% ο λόγος του χρέους ως προς το Ακαθ. Εθν. Προϊόν, επιδιώχθηκαν με **περιοριστική** δημοσιονομική πολιτική. Η πολιτική αυτή περιλαμβάνει επιλογές ανάμεσα σε μείωση των δημοσίων δαπανών και αύξηση των φόρων. Σε αντίθεση με τις επιλογές της δεκαετίας του 1980 η έμφαση της Ιρλανδικής κυβέρνησης δόθηκε στην **μείωση των δημοσίων δαπανών** και όχι στην αύξηση της φορολογίας.

Η επιλογή αυτή δεν έγινε μόνον διότι το μερίδιο των ιρλανδικών φορολογικών εσόδων στο ΑΕΠ ήταν (σε αντίθεση με πριν) ανάμεσα στα μεγαλύτερα στον ΟΟΣΑ,⁹ αλλά και διότι η κάλυψη του δημοσίου χρέους με φόρους έχει ως αποτέλεσμα τη μικρότερη μείωση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών και τη μικρότερη αύξηση του εθνικού εισοδήματος σε σύγκριση με τη σταθεροποίηση με μείωση των δημοσίων δαπανών. Η αύξηση των φόρων μειώνει το δημόσιο έλλειμμα, αλλά ταυτόχρονα επηρεάζει αρνητικά και την ιδιωτική αποταμίευση και συνεπώς τη συνολική αποταμίευση.¹⁰ Αντίθετα, η μείωση των δημοσίων δαπανών μειώνει το δημόσιο έλλειμμα χωρίς να έχει επιπλέον επιδράσεις στην ιδιωτική αποταμίευση. Πρόσθετα, τέλος, επιχειρήματα ενάντια στην πολιτική αύξησης της φορολογικής επιβάρυνσης των φυσικών και νομικών προσώπων αντλούνται από τα οικονομικά της προσφοράς. Αποτελεί, συνεπώς, η επιλογή αυτή ιδιαίτερο γνώρισμα του ιρλανδικού σταθεροποιητικού προγράμματος, σε αντίθεση με τα αντίστοιχα προγράμματα της Πορτογαλίας και της Ελλάδας, όπου η δημοσιονομική αναπροσαρμογή έριχνε ιδιαίτερο βάρος στην αύξηση των φόρων.

Η στροφή της δημοσιονομικής πολιτικής υπέρ της μείωσης των δημοσίων δαπανών στο τέλος της δεκαετίας του 1980, συνδυάστηκε με μια γενικότερη **φορολογική μεταρρύθμιση** με βασικό άξονα τη **μείωση του φορολογικού βάρους των εισοδημάτων με ταυτόχρονη διεύρυνση της φορολογικής βάσης**. Παρόμοιες φορολογικές

⁹ Ανάμεσα στα έτη 1982 και 1985 τόσο ο ΟΟΣΑ όσο και η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων δημοσίευαν αλληπάληλες εκθέσεις εναντίον της απότομης αύξησης του λόγου των φορολογικών εσόδων ως προς το ΑΕΠ, που από 31% στα τέλη της δεκαετίας του 1970 είχε φτάσει στο 38% στα μέσα του της δεκαετίας του 1980.

¹⁰ Βλ. επίσης σελ. 11.

μεταρρυθμίσεις εφάρμοσε η Πορτογαλία, το 1987 και η Ελλάδα, το 1991. Βασικός τους στόχος είναι η απλούστευση του φορολογικού συστήματος, η δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών και η ενίσχυση του κινήτρου για εργασία (ιδίως για τους απασχολούμενους σε ελαστικές μορφές απασχόλησης).

Όσον αφορά την έμμεση φορολογία, η Ιρλανδία προχώρησε στην εναρμόνιση των συντελεστών του φόρου προστιθέμενης αξίας με αυτόν που ισχύει στην Κοινότητα, μόλις το 1990. Μειώθηκε ο αριθμός των φορολογικών συντελεστών στους τρεις (συμπεριλαμβανομένου και του μηδενικού συντελεστή), ενώ παράλληλα μειώθηκε το επίπεδο του βασικού συντελεστή. Έτσι, ο βασικός συντελεστής μειώθηκε από το 25% στο 23% και τελικά στο 21% το 1991. Αναλυτικά, οι φορολογικοί συντελεστές (που εξακολουθούν να είναι πάνω από το μέσο όρο της ΕΟΚ) είναι 0%, 10%, 12,5% και 21%.¹¹

Αναφορικά με τη φορολογία εισοδήματος φυσικών προσώπων, η μεταρρύθμιση που επιχειρήθηκε σκόπευε πρώτον, στην αντικατάσταση των πολλαπλών άμεσων φόρων από έναν ενιαίο φόρο εισοδήματος, που θα κάλυπτε όλα τα εισοδήματα, όπως μισθούς, κέρδη, δωρεές και κληρονομίες, δεύτερον στην αντικατάσταση των διαφόρων ειδικών προνομίων, φοροαπαλλαγών και ρυθμίσεων με ένα ενιαίο σύστημα ελαφρύνσεων με παροχές πιστώσεων, ώστε να μειωθεί η φοροδιαφυγή και φοροαποφυγή και, τέλος, στην αυτόματη τιμαριθμική αναπροσαρμογή των φορολογικών κλιμακίων. Ο νέος φόρος εισοδήματος, που εφαρμόζεται από το 1986, παρουσιάζει τα εξής νέα στοιχεία:

- (α) Διεύρυνση της φορολογικής βάσης και διευκόλυνση της περισυλλογής φόρων.
- (β) Αυτοπροσδιορισμός του φόρου για τους ελεύθερους επαγγελματίες (και αγρότες) το 1988.
- (γ) Μείωση της αξίας των φορολογικών απαλλαγών, ιδίως στα επιτόκια στεγαστικών δανείων (στο 80% του τόκου) και στα ασφάλιστρα ζωής. Το 1985-86 οι συνολικές φοροαπαλλαγές αποτελούσαν το 77% της φορολογικής βάσης. Οι μεταρρυθμίσεις μείωσαν την αναλογία αυτή στο 68%.¹²

¹¹ Για την Πορτογαλία, οι αντίστοιχοι συντελεστές είναι 0%, 8%, 17% και 30%, ενώ για την Ελλάδα 8% και 18%.

¹² Παραμένουν όμως πολύ υψηλές σε σχέση με το 1981-82 (62.4%).

- (δ) Μείωση από έξι, το 1983, σε τρεις φορολογικούς συντελεστές, το ύψος των οποίων είναι 30%, 48% και 53%. Στο παλαιό φορολογικό καθεστώς οι αντίστοιχοι συντελεστές κυμαίνονταν από 25% μέχρι 65%.

Όσον αφορά, τέλος, τη φορολογία εισοδήματος νομικών προσώπων, τα νέα φορολογικά μέτρα, από τον Απρίλιο του 1991, περιλαμβάνουν τη μείωση του βασικού συντελεστή φορολογίας των επιχειρήσεων στο 40%,¹³ σε απόλυτη συμφωνία με τον μέσο όρο στην Κοινότητα, καθώς και τη μείωση ενός μεγάλου αριθμού των φοροαπαλλαγών. Επιπρόσθετα προβλέπεται η σταδιακή κατάργηση, μέχρι το έτος 2010, του ειδικού φόρου 10% επί των κερδών των βιομηχανικών επιχειρήσεων και των διεθνών χρηματιστηριακών επιχειρήσεων που είναι εγκατεστημένες στο Δουβλίνο.

Η περικοπή των δημοσίων δαπανών επιδιώχθηκε με περιορισμένες αυξήσεις στους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων και τη μείωση της απασχόλησης, με πρόωρη συνταξιοδότηση 10.000 εργαζομένων στο δημόσιο τομέα. Η **σφιχτή εισοδηματική πολιτική** στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα δεν αποτέλεσε πρωτοτυπία. Παρόμοιες πολιτικές εφάρμοσε και η Ελλάδα στα προγράμματα σταθεροποίησης του 1985 και του 1991 (μόνο για τον δημόσιο τομέα). Αποτέλεσε ωστόσο πρωτοτυπία η αρμονία των ερνασιακών σχέσεων, όπως εκφράστηκε με την υπογραφή συλλογικών συμβάσεων ανάμεσα στην κυβέρνηση, τους εργοδότες και τα εργατικά συνδικάτα (τριμερής συμφωνία). Με τις συλλογικές συμβάσεις καθορίστηκαν οι ετήσιες αυξήσεις των μισθών που θα χορηγούνταν για τα επόμενα τρία χρόνια, μέχρι το 1990. Οι αυξήσεις αυτές ήταν 3% για τις πρώτες 120 λίρες του βασικού εβδομαδιαίου μισθού και 2% για οποιοδήποτε ποσό βασικών εβδομαδιαίων αποδοχών άνω των 120 λιρών. Την εποχή των διαπραγματεύσεων, το προβλεπόμενο ποσοστό πληθωρισμού για το επόμενο έτος (1988) ήταν 3%.

3. Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του Ιρλανδικού σταθεροποιητικού προγράμματος

Το Ιρλανδικό πείραμα του 1987 θεωρείται τολμηρό και επιτυχημένο. Μετά από μια **υποτίμηση** κατά 8% έναντι των άλλων ευρωπαϊκών νομισμάτων, βασίστηκε σε μια **αντιπληθωριστική** συναλλαγματική πολιτική πρόσδεσης της ιρλανδικής λίρας στο γερμανικό μάρκο, σε **χαμηλά ποσοστά** αύξησης των μισθών και στη **μείωση των δημοσίων**

¹³ Παρόμοια ποσοστά ισχύουν για την Πορτογαλία και για την Ελλάδα.

δαπανών και του **φορολογικού βάρους**.¹⁴ Η υποτίμηση της ιρλανδικής λίρας από μόνη της δεν αποτέλεσε αναγκαία προϋπόθεση για την επιτυχή έκβαση του προγράμματος σταθεροποίησης. Η υποτίμηση όμως, σε συνδυασμό με τη σφιχτή εισοδηματική πολιτική είχε ευνοϊκές οικονομικές επιπτώσεις, διότι μετατόπισε τη ζήτηση προς την εγχώρια παραγωγή και βελτίωσε την ανταγωνιστικότητα και το εμπορικό ισοζύγιο.

Το σημαντικότερο, ωστόσο, στοιχείο του προγράμματος σταθεροποίησης είναι ότι έγινε μέσα σε ένα **πνεύμα συναίνεσης** (όσον αφορά την αναγκαιότητα των μειώσεων των ελλειμμάτων), στο οποίο συνέβαλαν η αντιπολίτευση και οι πολίτες. Οι βασικοί μακροοικονομικοί δείκτες εξελίχθηκαν ευνοϊκότερα από ό,τι είχε προγραμματιστεί.

Στην ενότητα αυτή θα εξεταστεί η πορεία της οικονομίας μέσα από την εξέλιξη ορισμένων βασικών μακροοικονομικών δεικτών, όπως το ΑΕΠ, το έλλειμμα του Δημοσίου τομέα, οι δανειακές ανάγκες και το δημόσιο χρέος, ο πληθωρισμός, και η ανεργία.

Η **αύξηση του ΑΕΠ** κατά τη διάρκεια εφαρμογής του σταθεροποιητικού προγράμματος ήταν **θεαματική**. Στην περίοδο '87 - '89 έφτασε το 4,7%, ενώ το 1990 ανέβηκε στο ύψος ρεκόρ 5,7%, πολύ πιο πάνω από τον μέσο κοινοτικό όρο, όπως φαίνεται από τον Πίνακα 1.

Πίνακας 1

	1984-86	1987-89	1990	1991
ΑΕΠ (% μεταβολή)	2.1	4.1	5.7	1.3
Συνολ. εγχ. ζήτηση (% μεταβολή)	1	1.8	5.4	0.6
Ακαθ. επενδ. (% μεταβολή)	-4.1	4.3	7.5	-0.4

Πηγή: *European Economy*, 50, Δεκ. 1991, σελ. 57.

¹⁴ Αντίθετα οι σταθεροποιητικές προσπάθειες στις αρχές της δεκαετίας του '80 βασίστηκαν στην επιβολή περισσότερων φόρων αντί της μείωσης των δαπανών, χωρίς υποτίμηση. Ο Dornbusch θεωρεί ότι οι προσπάθειες αυτές απέτυχαν γιατί δεν μείωσαν αισθητά το ποσοστό ανεργίας και το δημόσιο χρέος. Βλέπε σχετικά: Dornbusch, Rudiger, "Credibility, debt and unemployment: Ireland's failed stabilization". *Economic Policy*, April 1989.

Η ραγδαία αύξηση του ΑΕΠ στην Ιρλανδία αποδεικνύει ότι η σταθεροποίηση μπορεί να συνδυασθεί με την ανάπτυξη και την επιτυχή εφαρμογή μιας πολιτικής νομισματικής σταθερότητας. Η επιτυχής εισοδηματική πολιτική σε συνδυασμό με την "εργασιακή ειρήνη", απέτέλεσε παράγοντα-κλειδί που συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη της Ιρλανδίας. Η περίπτωση της Ιρλανδίας, αλλά και της Πορτογαλίας, όπου ο μέσος ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ για την περίοδο σταθεροποίησης της οικονομίας της (1987-1991) ήταν 4,9%, αποτελούν χρήσιμα παραδείγματα για την Ελλάδα. Στις σταθεροποιητικές προσπάθειες του 1985 και του 1991 η σταθεροποίηση στην Ελλάδα δεν συνδυάστηκε με οικονομική ανάπτυξη.

Τη μεγαλύτερη συμβολή στην ανάπτυξη είχαν οι επενδύσεις, που, το 1990, αυξήθηκαν κατά 7,5%. Βέβαια, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια επιβράνδυση στην αναπτυξιακή διαδικασία (το 1991 η αύξηση του ΑΕΠ ήταν μόνο 1,3%), που όμως αποδίδεται στις διεθνείς συγκυρίες, λόγω της ύφεσης στους βασικότερους εμπορικούς εταίρους της Ιρλανδίας, στις Η.Π.Α. και στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Πίνακα 2 ο λόγος των δανειακών αναγκών του δημόσιου τομέα, χωρίς τις δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμούς (Exchequer Borrowing Requirement) ως προς το Ακαθ. Εθν. Προϊόν έπεσε κατά 8 ποσοστιαίες μονάδες περίπου ανάμεσα στα έτη 1987-90! Η μείωση αυτή είναι ακόμη μεγαλύτερη από τον στόχο του προγράμματος (μείωση κατά 5-7 ποσοστιαίες μονάδες). Το 1990 ο λόγος αυτός διαμορφώθηκε στο 2,0%, το μικρότερο ποσοστό για 4 δεκαετίες, ενώ οι δανειακές ανάγκες του ευρύτερου δημόσιου τομέα (συμπεριλαμβανομένων και των κρατικών οργανισμών) διαμορφώθηκαν στο 3%.

Πίνακας 2

	1980-84	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Δανειακές ανάγκες δημόσιου (% ΑΕΠ)	14.4	12.9	12.9	10	3.4	3.3	2
Δανειακές ευρύτερου δημόσιου (% ΑΕΠ)	18.5	15.6	15.1	11.5	4.1	3.2	3

Πηγή: OECD Economic Surveys, Ireland (1991).

Ο βασικός λόγος της μείωσης των δημοσίων ελλειμμάτων¹⁵ προέρχεται από την μεριά των δημοσίων δαπανών που επίσης παρουσίασαν μείωση κατά 8% στο ίδιο διάστημα, ενώ ο λόγος των εσόδων στο ΑΕΠ αυξήθηκε μόνο κατά 3,4%, με μεγαλύτερη συμμετοχή των μη φορολογικών εσόδων (3,4%) και μικρότερη των εσόδων από φορολογία (2,1%).¹⁶ Η κάλυψη του δημοσίου χρέους με αύξηση της φορολογίας έχει ως αποτέλεσμα μικρότερη μείωση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών και μικρότερη αύξηση του εθνικού εισοδήματος έναντι της συνταγής μείωσης των δημοσίων δαπανών. Το επιχείρημα αυτό γίνεται εύκολα κατανοητό εάν αναφερθούμε στις βασικές εθνικολογιστικές ταυτότητες:

Σε μια ανοικτή οικονομία η αποταμίευση ισούται με την επένδυση και την απόκτηση ξένου πλούτου:

$$S = I + CA, \quad (1)$$

όπου S είναι η συνολική αποταμίευση

και CA είναι το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

Επίσης, η συνολική αποταμίευση S, ισούται με τη δημόσια, S^P και την ιδιωτική, S^P:

$$S = S^P + S^G,$$

$$\text{όπου } S^P = Y - T - C$$

$$\text{και } S^G = T - G,$$

όπου Y είναι το εθνικό εισόδημα, C η κατανάλωση, I οι επενδύσεις, G οι δημόσιες δαπάνες και T οι φόροι.

Με βάση την (1):

$$S = I + CA = S^P + S^G$$

$$\text{ή } CA = S^P + S^G - I$$

$$\text{ή } CA = S^P - I + (G - T)$$

Με βάση τις ταυτότητες αυτές παρατηρούμε ότι η αύξηση των φόρων T μειώνει το δημόσιο έλλειμμα, βελτιώνει το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών αλλά ταυτόχρονα επηρεάζει αρνητικά και την ιδιωτική αποταμίευση S^P και συνεπώς την συνολική αποταμίευση. Αντίθετα μια μείωση των δημοσίων δαπανών G μειώνει το δημόσιο έλλειμμα, χωρίς να έχει επιπλέον επιδράσεις στην ιδιωτική αποταμίευση.

¹⁵ Ο ΟΟΣΑ εκτιμά ότι ενώ η μείωση του ελλείμματος το 1988 και 1989 ήταν αποτέλεσμα των περιοριστικών πολιτικών, η μείωση του ελλείμματος το 1990 οφείλεται και στην ραγδαία οικονομική μεγέθυνση και στην σημαντική μείωση των πληρωμών επιτοκίων.

¹⁶ Βλ. OECD Economic Surveys, Ireland (1991), σελ. 42.

Στην δεκαετία του '80 ο λόγος του χρέους ως προς το Ακ. Εθν. Προϊόν μεγάλωσε πολύ γρήγορα καθώς τα πραγματικά επιτόκια αυξάνονταν. Οι συνθήκες που απαιτούνται για την διατήρηση χρέους/ΑΕΠ σταθερού εξαρτώνται από τον αρχικό λόγο καθώς και από το σχετικό μέγεθος των επιτοκίων και τον ρυθμό αύξησης του Ακ. Εθν. Προϊόντος. Εάν τα επιτόκια ξεπερνούν το ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ το χρέος/ΑΕΠ θα αυξηθεί¹⁷ εκτός εάν διατηρείται ένα ικανοποιητικό πρωτογενές πλεόνασμα. Μετά το 1987 το πρωτογενές πλεόνασμα έχει αυξηθεί σε επίπεδα που να σταθεροποιεί το λόγο χρέους/Ακ.Εθν.Πρ. Ετσι, ενώ κατά την τριετία 1987-89 ο λόγος του ακαθάριστου χρέους ως προς το ΑΕΠ κυμαίνεται κατά μέσο όρο στο 117,5%, το 1990 μειώθηκε στο 103,0% και το 1991 στο 102,4%.¹⁸ Εξακολουθεί ωστόσο να παραμένει πάνω από το μέσο όρο της Κοινότητας.

Η θεαματική πτώση του πληθωρισμού από το 1987 στην Ιρλανδία αποτελεί μια από τις βασικότερες επιτυχίες του σταθεροποιητικού προγράμματος. Βέβαια, η αποκλιμάκωσή του είχε ήδη αρχίσει από τις αρχές της δεκαετίας του '80. Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα, ωστόσο, ενίσχυσε τους καθοδικούς ρυθμούς. Το 1985, παραδείγματος χάριν, ο πληθωρισμός στην Ιρλανδία ξεπερνούσε το 5%. Το 1988, ένα χρόνο μετά την εφαρμογή του σταθεροποιητικού προγράμματος, ο πληθωρισμός ήταν μόνο 2,1%, χαμηλότερος ακόμη και του γερμανικού! Επίσης, κατά την τριετία 1984-86 ο μέσος ρυθμός πληθωρισμού ήταν περίπου 6%, ενώ κατά την σταθεροποιητική τριετία ο αντίστοιχος ρυθμός ήταν ο μισός, δηλαδή 3%. Δύο παράγοντες εξηγούν τη θεαματική πτώση του πληθωρισμού στην Ιρλανδία: Η συμμετοχή της Ιρλανδικής λίρας από το 1979 στον ΜΣΙ (στενή ζώνη διακύμανσης) του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος, και οι μέτριες αυξήσεις των μισθών και ημερομισθίων του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα.

Με τη στενή παρακολούθηση του γερμανικού μάρκου (κυρίως από το 1986) στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος, ο σημαντικότερος παράγοντας που καθορίζει το ποσοστό πληθωρισμού στην Ιρλανδία είναι το ποσοστό πληθωρισμού στη Γερμανία. Παράλληλα, με την προσκόλληση της ιρλανδικής λίρας στο στενό περιθώριο του ΜΣΙ δημιουργείται μια δέσμευση αφού δεν υπάρχει δυνατότητα συναλλαγματικής

¹⁷ Παρόμοιο πρόβλημα αντιμετωπίζει τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα. Ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ είναι μικρότερος των επιτοκίων, με αποτέλεσμα ο λόγος χρέους/ΑΕΠ να αυξάνεται.

¹⁸ Επίσης, ο λόγος Ακαθ. χρέους/ΑΕΠ κατά τα έτη 1984-86 κυμαίνεται κατά μέσο όρο στο 111,3%. Βλ. *European Economy* 50, (1991), σελ. 58.

"διευκόλυνσης",¹⁹ αλλά και ένα σταθερό πλαίσιο όπου η οικονομική πολιτική μπορεί να λειτουργήσει αποδοτικότερα και οι πληθωριστικές προσδοκίες να υποχωρήσουν. Η επιτυχία της αντιπληθωριστικής πολιτικής της Ιρλανδίας έχει ιδιαίτερη σημασία για την Ελλάδα, που είναι η μόνη χώρα εκτός του ΜΣΙ του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος, το βασικότερο πρόβλημα της οποίας εξακολουθεί να είναι το υψηλό ποσοστό πληθωρισμού.

Το χαμηλό ποσοστό αύξησης των μισθών κατά την περίοδο εφαρμογής του σταθεροποιητικού προγράμματος συνέβαλε στην πτώση του εγχώριου πληθωρισμού κόστους. Η πτώση του πληθωρισμού σε συνδυασμό με την αύξηση της παραγωγικότητας²⁰ οδήγησε σε αύξηση της ανταγωνιστικότητας της Ιρλανδικής οικονομίας.

Το κατόρθωμα της Ιρλανδίας να ωθήσει την οικονομική ανάπτυξη, να μειώσει τα κρατικά ελλείμματα και τον πληθωρισμό επισκιαζεται, ωστόσο, από την δραματική αύξηση της ανεργίας τα τελευταία χρόνια. Ο ρυθμός της ανεργίας στις αρχές της δεκαετίας του '80 παρουσίασε εκρηκτική άνοδο, φτάνοντας το 17,7% το 1987. Αμέσως μετά τα δραστικά μέτρα του προγράμματος σταθεροποίησης η ανεργία μειώθηκε στο 16,7% το 1988 και 15% το 1989. Από το 1990 όμως, η ανεργία άρχισε πάλι να ενγράφει αυξανόμενους ρυθμούς για να φτάσει τον Αύγουστο του 1991 στο 18,5% (δύο φορές το μέσο όρο στην Κοινότητα). Για το τέλος του 1992 η ανεργία στην Ιρλανδία προβλέπεται να ξεπεράσει τους 300.000 άνεργους, πάνω από το 21% του εργατικού δυναμικού το μεγαλύτερο ποσοστό στην Κοινότητα.²¹ Τρεις είναι οι βασικοί λόγοι διατήρησης του ποσοστού των ανέργων σε τόσο υψηλά επίπεδα: Η συμμετοχή της ιρλανδικής λίρας στα στενά περιθώρια διακύμανσης του ΜΣΙ και τα διαρθρωτικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά της ιρλανδικής οικονομίας. Από αυτούς μόνο ο πρώτος συνδέεται άμεσα με το σταθεροποιητικό πρόγραμμα.

Η αντιπληθωριστική πολιτική της Ιρλανδίας, μέσω της συμμετοχής της στο ΕΝΣ, οδήγησε στην ανατίμηση της ιρλανδικής λίρας καθώς επίσης στη δημιουργία ενός πλαισίου νομισματικής σταθερότητας που οδήγησε στη μαζική προσέλκυση ξένων επενδύσεων. Τα

¹⁹ Βλ. Alogoskoufis G., "Monetary Accommodation, Exchange Rates and Inflation Persistence" *The Economic Journal*, Vol. 102, 412, May 1992.

²⁰ Μέσος ετήσιος όρος 3,5% μεταξύ 1986-89.

²¹ Ήταν αυτές οι επιδόσεις που έκαναν κάποιον οικονομικό σχολιαστή να δηλώσει χαρακτηριστικά: "Η Ιρλανδία έχει μια από τις πιο επιτυχημένες οικονομίες της ανεργίας στον κόσμο". Βλ. το αφιέρωμα στην Ιρλανδία των *Financial Times*, 6.11.1992.

διεθνή κεφάλαια επενδύθηκαν σε τομείς υψηλής τεχνολογίας και εντάσεως κεφαλαίου, αντλούν τις περισσότερες από τις εισροές τους από το εξωτερικό και έχουν χαλαρούς δεσμούς με τους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας. Πολλοί από τους ανέργους της Ιρλανδίας ανήκαν στους παραδοσιακούς βιομηχανικούς κλάδους, οι οποίοι παρήκμασαν.

Δημογραφικοί λόγοι, όπως η σχετικά μεγάλη αύξηση των γεννήσεων και το ταχέως αυξανόμενο ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας των έγγαμων γυναικών, δεν επιτρέπουν τη μείωση του συνολικού αριθμού των ατόμων που μπαίνουν στην αγορά εργασίας κάθε χρόνο. Η μετανάστευση, "λύση σωτηρίας" για όσους δεν μπορούσαν να βρουν δουλειά στο παρελθόν, δεν αποτελεί πλέον εύκολη επιλογή. Η μείωση της μετανάστευσης στην Αγγλία και στις ΗΠΑ λόγω μείωσης της ζήτησης εργασίας που προέρχεται από την ύφεση που πλήττει τις χώρες αυτές έχει μειωθεί από 30.000 το χρόνο στα τέλη του 1980, σε 1.000 μόνον άτομα το 1991.

Διαρθρωτικοί τέλος, λόγοι, όπως υψηλοί φορολογικοί συντελεστές στο εισόδημα από εργασία, που λειτουργούν ως αντικίνητρο για παροχή εργασίας και η ύπαρξη υψηλών επιδομάτων ανεργίας, δεν ευνοούν την πτώση της ανεργίας στην Ιρλανδία.

4. Πολιτικές εξελίξεις και βαθμός αποδοχής των σταθεροποιητικών μέτρων

Στην πολιτική σκηνή της Ιρλανδίας κυριαρχούσαν μέχρι πρόσφατα δύο μεγάλα κόμματα, το Fianna Fail και το Fine Gael.²² Δεν υπάρχουν μεγάλες ιδεολογικές διαφορές ανάμεσά τους, γεγονός που δημιουργεί συνθήκες σταθερότητας στην Ιρλανδική πολιτική. Σε περιπτώσεις αδυναμίας σχηματισμού αυτοδύναμης κυβέρνησης τα μεγάλα κόμματα σχηματίζουν συνασπισμούς με άλλα μικρότερα, όπως το Εργατικό κόμμα και το κόμμα των Προοδευτικών Δημοκρατών.

Το Μάρτιο του 1987 ο Charles Haughey, ηγέτης του Fianna Fail, έγινε πρωθυπουργός και επτά μήνες αργότερα, τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, ανακοίνωσε το τριετές 1987-89 σταθεροποιητικό πρόγραμμα. Τον Ιούνιο του 1989, παράλληλα με τις Ευρωεκλογές, έγιναν και γενικές εκλογές, στις οποίες το Fianna Fail, αυξάνοντας τη δύναμή του, εξασφάλισε την πλειοψηφία έναντι των άλλων κομμάτων.

²² Πρόσφατα αυξήθηκε η σημασία του Εργατικού κόμματος στην διαμόρφωση των πολιτικών εξελίξεων.

Οι συζητήσεις ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους εργοδότες, συνδικαλιστές και εκπροσώπους των αγροτών για το δεύτερο τριετές (1990-93) σταθεροποιητικό πρόγραμμα ξεκίνησαν στις 17 Οκτωβρίου 1990 και μετά από τρεις μήνες κατέληξαν σε συμφωνία. Ωστόσο, τον Φεβρουάριο του 1992 ο Charles Haughey, αντιμετωπίζοντας εσωκομματικά προβλήματα, παραιτείται από ηγέτης του Fianna Fail και από πρωθυπουργός. Καινούριος ηγέτης του Fianna Fail εκλέχθηκε ο επιχειρηματίας Albert Reynolds που παίρνει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης (σχηματίζοντας συνασπισμό με το κόμμα των Προοδευτικών Δημοκρατών) από την πρόεδρο Mary Robinson. Τον Νοέμβριο του 1992 προκηρύχθηκαν καινούργιες εκλογές μετά την πολιτική κρίση που ξέσπασε ανάμεσα στα δύο κυβερνώντα κόμματα. Τα σταθεροποιητικά μέτρα του 1987 - 1989 και του 1990 - 1993 είχαν ευρεία αποδοχή στην Ιρλανδική κοινωνία. Αυτό αποδεικνύεται από τρία, κυρίως, γεγονότα:

Πρώτον, από τον μειωμένο αριθμό απεργιών κατά το 1988. Ήταν ενδεικτικό ότι ο μέσος όρος του αριθμού απεργιών της περιόδου 1980 - 1987 ήταν διπλάσιος, ο δε αριθμός των χαμένων ημερών για διεκδικήσεις μειώθηκε κατά το ένα τρίτο.²³ Αυτό ήταν αποτέλεσμα της τριμερούς συμφωνίας των κοινωνικών εταίρων, στις οποίες οι εργαζόμενοι αποδέχθηκαν συγκρατημένες αυξήσεις μισθών έναντι της δέσμευσης της κυβέρνησης ότι στο τέλος της περιόδου προσαρμογής τα ωφέλη κατανέμονται ισομερώς. Τέτοιου είδους "κοινωνική ειρήνη" στην Ιρλανδία (αλλά και στην Πορτογαλία) κατά τη διάρκεια της περιόδου σταθεροποίησης είναι πρωτόγνωρη για τα ελληνικά δεδομένα. Όλες οι προσπάθειες σταθεροποίησης στην Ελλάδα συντελέστηκαν κάτω από ένα κλίμα έντασης στις σχέσεις των εργαζομένων και της κυβέρνησης, όπου οι απεργιακές εκρήξεις υπονόμευσαν, ως ένα βαθμό, αυτή την ίδια την σταθεροποίηση.

Δεύτερον, από τα αποτελέσματα των γενικών εκλογών του Ιουνίου 1989 όπου ο Charles Haughey, δύο μόλις χρόνια μετά το σταθεροποιητικό πρόγραμμα κερδίζει έδαφος σε σχέση με τους αντιπάλους του.

Τέλος, από το πρόσφατο Ιρλανδικό δημοψήφισμα (Ιούνιος 1992) για την υιοθέτηση της Συμφωνίας του Maastricht, όπου το 70% των Ιρλανδών τάχθηκε υπέρ της επικύρωσης

²³ Βλ. OECD *Economic Surveys*, Ireland, (1991), σελ. 15

της συνθήκης από το Κοινοβούλιο και εμμέσως υπέρ των εντεινόμενων προσπάθειών για την οικονομική και νομισματική σύγκλιση.²⁴

²⁴ Σημαντικό ρόλο για την επιλογή "υπέρ του Maastricht" έπαιξε και η προσδοκία αυξημένων χρηματικών εισροών από την Κοινότητα.

3. Το Πορτογαλικό Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα

1. Η Πορτογαλική Οικονομία στη Δεκαετία του '70 και στις αρχές της δεκαετίας του '80

Η οικονομική πολιτική στην Πορτογαλία από την αρχή της δεκαετίας του '70 ήταν άλλοτε επεκτατική και άλλοτε περιοριστική δημιουργώντας έτσι διακυμάνσεις στην οικονομία. Η πολιτική κατάσταση ήταν επίσης αρκετά ευμετάβλητη. Χαρακτηριστικό είναι ότι ανάμεσα στα έτη 1974-1975 έγιναν δύο αποτυχημένες απόπειρες πραξικοπημάτων τόσο από ακροδεξιές όσο και αριστερές δυνάμεις.²⁵ Βασικό γνώρισμα του πρώτου μισού της δεκαετίας του 1970, ιδίως από το 1973 και ύστερα, ήταν ότι τα έσοδα δεν επαρκούσαν για την κάλυψη των αναγκών του δημοσίου τομέα, γεγονός που συνέτεινε στην αύξηση του εξωτερικού δανεισμού.

Το πρώτο βραχυπρόθεσμο σταθεροποιητικό πρόγραμμα τέθηκε σε ισχύ την περίοδο 1978 -1979, συνοδευόμενο με προσφυγή στο ΔΝΤ, με σκοπό την επανάκτηση της ισορροπίας του ισοζυγίου πληρωμών μέσω σφιχτής εισοδηματικής πολιτικής και μείωσης της εγχώριας ζήτησης.

Το 1982, όταν το έλλειμμα του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών της Πορτογαλίας είχε φτάσει στο 13,5% του ΑΕΠ, υιοθετήθηκε ένα δεύτερο σταθεροποιητικό πρόγραμμα επίσης συνοδευόμενο με προσφυγή στο ΔΝΤ, που αποσκοπούσε στην δραστική μείωση της ζήτησης. Κύριος στόχος του ήταν η καταπολέμηση των ελλειμμάτων του δημοσίου τομέα με μέτρα, όπως το πάγωμα των προσλήψεων, η αύξηση της φορολογίας και η μείωση των κρατικών επιδοτήσεων. Η συναλλαγματική πολιτική εκφραζόμενη τόσο από μια σταθερή μηνιαία διολίσθηση (γύρω στο 1%) όσο και από τρεις σημαντικές υποτιμήσεις (9,6% τον Ιούνιο 1982, 2% τον Μάρτιο 1983 και 12% τον Ιούνιο 1983) έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαδικασία προσαρμογής και στην τελική επιτυχία του προγράμματος.

Κατά την περίοδο 1982 - 1984 (μετά την εφαρμογή του σταθεροποιητικού προγράμματος) οι δανειακές ανάγκες του δημοσίου τομέα ελαττώθηκαν κατά τρεις

²⁵ Συγκεκριμένα, τον Απρίλιο του 1974, όπου κυβερνούσαν οι στρατηγοί Spínola και da Costa έγινε αποτυχημένο πραξικόπημα από ακροδεξιές δυνάμεις. Μετά από πιέσεις ο Spínola αναγκάστηκε σε παραίτηση υπέρ του Συμβουλίου Εθνικής Σωτηρίας (ΚΚΠ, Σοσιαλιστικό κόμμα, κόμμα του Mario Lopes Soares και εκπρόσωποι των συνδικάτων). Εγινε στη συνέχεια δεύτερο πραξικόπημα (Νοεμ. 1975) από αριστερές δυνάμεις.

ποσοστιαίες μονάδες, οι πραγματικοί μισθοί έπεσαν περισσότερο από 13% και οι επενδύσεις κατά ένα τέταρτο. Η συνολική εγχώρια ζήτηση μειώθηκε κατά 8%, ενώ το εξωτερικό έλλειμμα περιορίστηκε στο 3% του ΑΕΠ το 1984. Λόγω της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας το 1983, ο όγκος των εξαγωγών αυξήθηκε θεαματικά, ενώ οι εισαγωγές μειώθηκαν κατά 10%.

Το 1985, με την αποκατάσταση της εξωτερικής ισορροπίας, η ανάγκη υιοθέτησης πολιτικών λιτότητας έπαψε να θεωρείται επιτακτική. Αντίθετα δε, οι επεκτατικές πολιτικές που εισήχθησαν, ώθησαν ιδιαίτερα την εγχώρια ζήτηση, που αναπτύχθηκε με ρυθμό 9%.²⁶ Οι πραγματικοί μισθοί επανέκτησαν μέρος του χαμένου εδάφους, τα επιτόκια μειώθηκαν, ο ρυθμός αύξησης των νομισματικών μεγεθών επιταχύνθηκε, η φορολογία εισοδήματος μειώθηκε και οι κοινωνικές μεταβιβάσεις (συντάξεις, επιδόματα ανεργίας) αυξήθηκαν θεαματικά. Στην πολιτική σκηνή της Πορτογαλίας κυριαρχεί ο Aníbal Cavaco Silva, ο οποίος από το 1981 υπήρξε πρόεδρος του Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος (PSD). Το 1985 παίρνει το 30% των ψήφων και σχηματίζει κυβέρνηση μειοψηφίας με ανοχή των σοσιαλιστών μέχρι το 1987 οπότε γίνονται νέες εκλογές.

Τον Μάρτιο του 1987 υιοθετήθηκε από την πορτογαλική κυβέρνηση το μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα σταθεροποίησης 1987-1990. Το πρόγραμμα αυτό θεωρείται αρκετά επιτυχημένο, ώστε να συντελέσει στην επανεκλογή του Aníbal Cavaco Silva, τον Οκτώβριο του 1992.

2. Στόχοι και μέσα σταθεροποίησης της πορτογαλικής οικονομίας

Σε αντίθεση με το "ορθόδοξο" πρόγραμμα της Ιρλανδίας, που έδινε έμφαση στη μείωση των κρατικών ελλειμμάτων και του πληθωρισμού, κάνοντας χρήση του δημοσιονομικού, συναλλαγματικού και εισοδηματικού "εργαλείου", το σταθεροποιητικό πρόγραμμα της Πορτογαλίας έδινε έμφαση στην αύξηση της προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών. Είχε ως άμεσους στόχους²⁷ την αύξηση του ΑΕΠ και των επενδύσεων, τη

²⁶ Βλ. OECD *Economic Surveys*, Portugal (1988).

²⁷ Αναλυτικά οι στόχοι του προγράμματος είναι: (α) Αύξηση του ΑΕΠ κατά 3,7% κατά μέσο όρο για την τετραετία 1987-1990 και κατά 4,3% κατά μέσο όρο για την τετραετία 1991-1994. (β) Αύξηση της επένδυσης κατά 7,9% κατά μέσο όρο για την τετραετία 1987-1990 και κατά 5,3% κατά μέσο όρο για την τετραετία 1991-1994. (γ) Μείωση του ποσοστού ανεργίας σε 5,5% μέχρι το 1992 (από 8,7% το 1985) με παράλληλη αύξηση της απασχόλησης κατά 1% ετησίως (32.500 θέσεις εργασίας κάθε έτος). (δ) Μείωση του ποσοστού πληθωρισμού

μείωση της ανεργίας, του πληθωρισμού και των ελλειμμάτων, αλλά και τον περιορισμό της ευαισθησίας της οικονομίας της χώρας σε εξωγενείς διαταραχές, μέσω της αναδιάρθρωσης της οικονομίας και της ανάπτυξης του τομέα της βιομηχανίας, της ενέργειας καθώς και της γεωργίας.

Σημαντικό ρόλο στη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τη ζήτηση, στη δεκαετία του 1970 και του 1980, στην προσφορά έπαιξε η ένταξη της Πορτογαλίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα το 1986. Οι Πορτογάλοι εκμεταλεύτηκαν την αυξημένη εισροή χρηματοδοτικών πόρων από την Κοινότητα με ταυτόχρονη αναδιάρθρωση και εκσυγχρονισμό της οικονομίας τους.

Η χρονική κλιμάκωση του προγράμματος αφορούσε δύο στάδια: Η τετραετία 1987-1990 αποτελούσε το πρώτο στάδιο. Στο δεύτερο στάδιο (1991-1994), όπου οι κύριες μακροοικονομικές ανισορροπίες αναμένονταν να έχουν περιοριστεί, η κυβέρνηση θα αναπροσαρμόσει το πρόγραμμα, λαμβάνοντας υπόψη τη μέχρι τη στιγμή εκείνη επίδοση, καθώς και τις αλλαγές του διεθνούς περιβάλλοντος.

Η Πορτογαλία, όπως και η Ιρλανδία, επέτυχε σχεδόν όλους τους στόχους του σταθεροποιητικού της προγράμματος ακολουθώντας μια σταθερή οικονομική πολιτική, που ενέπνεε **εμπιστοσύνη** στα κοινωνικά στρώματα.

Στην ενότητα αυτή θα εξεταστούν τα βασικότερα μέσα επίτευξης των στόχων, δηλαδή η διαρθρωτική και επενδυτική πολιτική η δημοσιονομική πολιτική, η φορολογική μεταρρύθμιση και, τέλος, η νομισματική πολιτική.

Με την αναδιάρθρωση της οικονομίας επιδιώκεται η τόνωση του "υγιούς" ανταγωνισμού, η μείωση των στρεβλώσεων που δημιουργούνται από τις κρατικές παραμβάσεις, η απελευθέρωση παραγωγικών πόρων και η χρήση τους στις πιο "αποδοτικές" λειτουργίες. Η διαρθρωτική πολιτική στην Πορτογαλία αφορούσε τις ιδιωτικοποιήσεις και την απελευθέρωση των αγορών εργασίας, χρήματος και κεφαλαίου. Οι πρώτες προσπάθειες **ιδιωτικοποίησης** άρχισαν το 1988. Στόχος των νομοθετικών ρυθμίσεων ήταν η μετατροπή των δημοσίων επιχειρήσεων σε εταιρείες περιορισμένης ευθύνης ή ανώνυμες εταιρείες με

μετά το 1988 στο μέσο ευρωπαϊκό επίπεδο, δηλαδή γύρω στο 3,5% (από 19,3% το 1985). (ε) Μείωση του δημοσίου ελλείμματος από 10,4% του ΑΕΠ το 1986, σε 4,5% του ΑΕΠ το 1991. (στ) Αποκατάσταση της ισορροπίας του ισοζυγίου εξωτερικών συναλλαγών μέσα στο 1993.

σκοπό την αύξηση της αποτελεσματικότητας και της ανταγωνιστικότητάς τους, αλλά και τη μείωση των δανειακών υποχρεώσεων του κράτους και του δημοσίου χρέους.²⁸ Το κράτος παρέμεινε ο κύριος μέτοχος, δεδομένου ότι η πλήρης ιδιωτικοποίηση των επιχειρήσεων που είχαν εθνικοποιηθεί απαγορεύεται από το Σύνταγμα. Έτσι το 49% των μετοχών των επιχειρήσεων μπορούσε να πωληθεί σε ιδιωτικά ιδρύματα, επιχειρήσεις ή σε μικρομετόχους.²⁹

Τον Απρίλιο 1990 προωθήθηκε, έπειτα από συνταγματική αναθεώρηση, νόμος που πρόβλεπε την δυνατότητα πώλησης όλου του πακέτου μετοχών των δημοσίων επιχειρήσεων σε ιδιώτες. Στην διαδικασία των ιδιωτικοποιήσεων εντάχθηκαν τράπεζες, ασφαλιστικοί οργανισμοί, τσιμεντοβιομηχανίες, η κρατική εταιρεία θαλασσίων μεταφορών κ.α. Από τον Απρίλιο του 1989 μέχρι σήμερα έχουν ιδιωτικοποιηθεί 13 σημαντικές εταιρείες. Τα κρατικά μονοπώλια ή διάφοροι τομείς με προνομιακή μεταχείριση όπως η βενζίνη, τα δημητριακά, το αλκοόλ και η ζάχαρη έφυγαν από τον έλεγχο του κράτους. Επίσης κρατικές εφημερίδες πέρασαν σε ιδιωτικά χέρια, επετράπη η ιδιωτική ραδιοφωνία και τηλεόραση και απελευθερώθηκε ο ανταγωνισμός στις αεροπορικές μεταφορές. Παρά το ισχυρό κύμα των ιδιωτικοποιήσεων το κράτος συνεχίζει να παίζει κυρίαρχο ρόλο σε μια οικονομία που ο δημόσιος τομέας εξακολουθεί να παράγει περίπου 50% του ΑΕΠ.³⁰ Στην διαδικασία των ιδιωτικοποιήσεων αναμένεται να ενταχθούν ακόμα 60 κρατικές επιχειρήσεις και άλλες 450 εταιρείες που είχαν ιδιωτικοποιηθεί εμμέσως στο παρελθόν.³¹ Παράλληλα άρχισαν προσπάθειες ιδιωτικοποίησης της σιδηρουργίας, των οδικών δικτύων, των ναυπηγείων και των πετρελαιοειδών.

²⁸ Η εξάλειψη του καθαρού κυβερνητικού δανεισμού από την αγορά αυτή στην ουσία σημαίνει ότι οι δανειακές ανάγκες του Δημοσίου παύουν να ασκούν πιέσεις στα επιτόκια, διευκολύνοντας έτσι τις δρομολογημένες αλλαγές στο χρηματοδοτικό σύστημα.

²⁹ Οι κανονισμοί για την πώληση των νέων μετοχών είναι οι ακόλουθοι: (α) Δίνεται προτεραιότητα στους μικρομετόχους και στους υπαλλήλους επιχειρήσεων τουλάχιστον όσον αφορά το 20% των νέων μετοχών. (β) Δεν επιτρέπεται σε κανένα ίδρυμα να αγοράσει πάνω από το 10% των νεοεκδοθέντων μετοχών, και (γ) Ο αριθμός των μετοχών που αγοράζονται από ξένους επενδυτές δεν πρέπει να ξεπερνά το 10% των νεοεκδοθέντων μετοχών.

³⁰ Ο κρατικός τομέας ακόμη και σήμερα παράγει το 15% της συνολικής βιομηχανικής παραγωγής της χώρας και κατέχει το 80% του τραπεζικού και ασφαλιστικού τομέα. Επίσης ζητήματα όπως η τιμή του ψωμιού ή το κόστος των εισιτηρίων καθορίζονται ακόμη από το κράτος.

³¹ Σε μια συνέντευξή του ο πρωθυπουργός της Πορτογαλίας δήλωσε ότι η προσπάθειες ιδιωτικοποίησης θα είναι έντονες και η προβλεπόμενη ταχύτητα είναι μια ιδιωτικοποίηση ανά μήνα. (Economic Barometer: Portugal, "Privatization breathes new life into economy", April 1992.)

Το πρόγραμμα των ιδιωτικοποιήσεων έχει γίνει στόχος ισχυρότατης κριτικής τόσο από την αντιπολίτευση όσο και από τη συντηρητική συνομοσπονδία της πορτογαλικής βιομηχανίας (I), το κομμουνιστικό κόμμα, πρώην υπουργούς, βιομηχάνους, εργατικά σωματεία, οικονομολόγους, χρηματιστές και μικροεπενδυτές. Οι κριτικές επικεντρώνονται στο επίμαχο θέμα των εξαγορών από αλλοδαπούς. Μέχρι πρόσφατα, η κυβέρνηση περιόριζε τον έλεγχο των ιδιωτικοποιημένων επιχειρήσεων από ξένες εταιρείες στο 25%. Τελευταία όμως, με το αιτιολογικό της ίσης μεταχείρισης ανάμεσα σε Πορτογάλους και Ευρωπαίους, επέτρεψε την "κατά περίπτωση" πλήρη εξαγορά κρατικών επιχειρήσεων από αλλοδαπούς φορείς.

Οι μεταρρυθμίσεις στην πορτογαλική αγορά εργασίας ήταν εξίσου σημαντικές. Η αγορά εργασίας στην Πορτογαλία ήταν ιδιαίτερα προβληματική. Οι απολύσεις απαγορεύονταν και οι επιχειρήσεις μείωναν ή καθυστέρουσαν την πληρωμή των μισθών. Η κυβέρνηση της Πορτογαλίας πήρε μέτρα για την αύξηση της ηλικίας της υποχρεωτικής φοίτησης μέχρι το δέκατο πέμπτο έτος,³² την αύξηση του κατώτατου μισθού καθώς και την υποχρεωτική πληρωμή του σε εργαζομένους μεταξύ 18 και 20 χρονών.³³ Πρόσθετα μέτρα αφορούσαν την προώθηση της κινητικότητας του προσωπικού και της δυνατότητας μεταθέσεων από τμήματα με υπερβάλλον προσωπικό σε τμήματα με ελλείψεις (δημόσιος τομέας), και, τέλος, μέτρα για την κοινωνική προστασία των ανέργων (προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης, επιμήκυνση της περιόδου αποζημιώσεως για τις μεγαλύτερες ηλικίες ανέργων, εθελουσία έξοδος από το εξηκοστό δεύτερο στο εξηκοστό έτος, διεύρυνση των κριτηρίων για την έγκριση παροχής επιδόματος ανεργίας).

Οι μεταρρυθμίσεις εντάθηκαν με τη συμφωνία των κοινωνικών εταίρων το 1990. Περιλάμβαναν την προοδευτική μείωση του εβδομαδιαίου χρόνου εργασίας από 44 σε 40 ώρες, τη δυνατότητα απόλυσης προσωπικού σε περίπτωση που δεν πληρεί τις εργασιακές του υποχρεώσεις, την εισαγωγή θεσμών συλλογικών διαπραγματεύσεων, έτσι ώστε οι απεργίες να μην αποτελούν το μόνο μέσο επίλυσης των εργασιακών διαφορών και τον

³² Το μέτρο αυτό μειώνει την προσφορά εργασίας. Η Πορτογαλία έχει σχετικά νεαρό πληθυσμό συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Το 23% του πληθυσμού είναι κάτω από 15 (όπως και στην Ισπανία και Ελλάδα) και η συμμετοχή της ηλικιακής ομάδας 15-24 χρονών στην αγορά εργασίας είναι 50%, δηλαδή μια από τις μεγαλύτερες της Ευρώπης.

³³ Το μέτρο αυτό αποθαρρύνει τους εργοδότες να προσλαμβάνουν τις λιγότερο καταρτισμένες κατηγορίες εργατικού δυναμικού.

καθορισμό δυνητικών ορίων αυξήσεων που θα αναθεωρούνται από τριμερή επιτροπή, σε περίπτωση που ο πληθωρισμός ξεπερνά τα προβλεπόμενα όρια.

Οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά χρήματος και κεφαλαίου έγιναν στη βάση της δημιουργίας του ενιαίου χρηματοπιστωτικού χώρου, το 1993, και της ΟΝΕ. Οι βασικές μεταρρυθμίσεις περιλάμβαναν την απελευθέρωση (του καθορισμού) των επιτοκίων³⁴, την ενθάρρυνση του ανταγωνισμού μεταξύ διαφόρων "ενδιαμέσων", την απελευθέρωση της κίνησης μακροπρόθεσμων κεφαλαίων, τη λειτουργία προθεσμιακής αγοράς συναλλάγματος (1987) και την υιοθέτηση έμμεσων μεθόδων ελέγχου της προσφοράς χρήματος, μέσω των μηχανισμών ανοικτής αγοράς. Με τη θεσμοθέτηση της αυτονομίας της κεντρικής τράπεζας και την κατάργηση των ανωτάτων ορίων στις πιστώσεις κόπηκε το νήμα που συνέδεε το τραπεζικό σύστημα με το δημόσιο χρέος.

Η γρήγορη και αποτελεσματική λήψη διαρθρωτικών μέτρων, όπως έγινε στην Πορτογαλία, έχει ιδιαίτερη σημασία για την Ελλάδα, όπου οι καθυστερήσεις στην αναδιάρθρωση της οικονομίας της (κυρίως στις ιδιωτικοποιήσεις), υπήρξαν μεγάλες και επιζήμιες.

Η πορτογαλική κυβέρνηση έδωσε τεράστια σημασία στην αύξηση των επενδύσεων. Η επιδίωξη (του στόχου) της αύξησης της επένδυσης κατά 7,9% κατά μέσο όρο για την τετραετία 1987 - 1990 και κατά 5,3% την τετραετία 1991 - 1994 βασίστηκε σε τρία κυρίως μέτρα: Πρώτον, στην ενεργό συμμετοχή του δημοσίου τομέα, με την ανάπτυξη της υποδομής (μεταφορές, τηλεπικοινωνίες, ενέργεια) και την απλούστευση των γραφειοκρατικών διαδικασιών, προκειμένου να ενθαρρυνθούν ξένοι επενδυτές, δεύτερον, στην παροχή φορολογικών και άλλων κινήτρων (επιδοτήσεις επιτοκίου, επιχορηγήσεις για τη δημιουργία θέσεων εργασίας) για επενδύσεις εξοικονόμησης ενέργειας ή για επενδύσεις που ικανοποιούν τα κριτήρια αποδοτικότητας και τροφοδοτούν μια σειρά εξωτερικών συναλλαγών, και τέλος, στην εκμετάλλευση των κοινοτικών κονδυλίων.

³⁴ Παρόλα αυτά η διαφορά μεταξύ επιτοκίου δανεισμού και επιτοκίου καταθέσεων (περίπου 9%) παραμένει μεγάλη σε σχέση με τα διεθνή πρότυπα, γεγονός το οποίο μεταφράζεται σε απώλεια αποτελεσματικότητας για τα νοικοκυριά και τις μη χρηματοδοτικές επιχειρήσεις. Η κατάσταση αυτή μπορεί να ερμηνευθεί ως συνέχιση της προνομιακής χρηματοδότησης του χρέους του δημοσίου τομέα, αλλά τελικά μάλλον συνδέεται με ατελείες της τραπεζικής αγοράς.

Τα επενδυτικά προγράμματα διέλαμβαναν τη βιομηχανία, την έρευνα και τεχνολογία και τις γεωργικές καλλιέργειες. Στο βιομηχανικό τομέα καταρτίστηκε ένα πρόγραμμα για το "συντονισμό και τη διαχείριση της χρηματικής βοήθειας στη βιομηχανία", γνωστό ως PEDIP. Το πρόγραμμα κάλυψε την περίοδο 1989-1992 και διοχέτευσε τους πόρους που εισέρεαν από τα διαρθρωτικά ταμεία³⁵ και εγχώριες πηγές στα κατάλληλα επενδυτικά σχέδια. Ξεκίνησε το 1988 με κοινοτικό κεφάλαιο ύψους 1 δις ECU και παράλληλα χρηματοδοτήθηκε από την κυβέρνηση με ποσά που αντιστοιχούν στο 1/3 της εκάστοτε κοινοτικής χρηματοδότησης. Το PEDIP κάλυψε τέσσερα πεδία δράσης: βασική υποδομή (δρόμοι, σιδηρόδρομοι, λιμενικές εγκαταστάσεις, υδροηλεκτρικό εργοστάσιο, τεχνική υποδομή κ.α.), επαγγελματική εκπαίδευση, εκσυγχρονισμό με έμφαση στην εφηρμοσμένη πληροφορική και τέλος προώθηση στην ποιότητα των προϊόντων και στις υπηρεσίες (διανομή, μάναντζμεντ).

Στον τομέα της έρευνας και τεχνολογίας οι πορτογάλοι πανεπιστημιακοί και οι βιομήχανοι έκαναν μια πρωτότυπη, για τα ελληνικά δεδομένα, "συμμαχία". Ιδρύσαν ιδιωτικά ινστιτούτα τα οποία αναλαμβάνουν την καθοδήγηση των επιχειρήσεων όσον αφορά τη βελτίωση των τεχνικών παραγωγής και μάναντζμεντ καθώς και την ανάπτυξη προϊόντων. Σήμερα υπάρχουν στη χώρα 17 ινστιτούτα τα οποία καλύπτουν μια μεγάλη κατηγορία τομέων από βιοτεχνολογία μέχρι φυσική.

Τέλος, στον αγροτικό τομέα, ο οποίος είναι ιδιαίτερα προβληματικός στην Πορτογαλία³⁶ οι μισοί πόροι διοχετεύθηκαν σε ένα συγκεκριμένο αναπτυξιακό πρόγραμμα το PEDAP που βρίσκεται σε ισχύ από το 1986. Στόχος του PEDAP ήταν η κατάρτιση αγροτικού πλάνου, η διάνοιξη αγροτικών δρόμων, η υδροδότηση και η ηλεκτροδότηση των απομακρυσμένων γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Το 1988 ψηφίστηκε η μεταρρύθμιση του αγροτικού νόμου, η οποία επέτρεψε την αλλαγή των αγροτικών δομών στο Νότο με την ιδιωτικοποίηση των συλλογικών γαιών.

³⁵ Κυρίως τα ΕΠΠΑ (Ευρωπαϊκό Περιφερειακό Πρόγραμμα Ανάπτυξης), ΕΚΤ (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και ΕΤΕ (Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων).

³⁶ Εκτός από το γεγονός ότι οι τιμές δεν καθορίζονται ελεύθερα, υπάρχει μια σειρά παραγόντων που εξηγούν την χαμηλή αποδοτικότητα του αγροτικού τομέα: ανεπαρκείς επενδύσεις στο παρελθόν, μικρό μέγεθος αγροτεμαχίων, αποτυχία των μονάδων συλλογικής παραγωγής (που δημιουργήθηκαν στο Νότο μετά το 1974) να προσαρμοστούν στις σύγχρονες παραγωγικές δομές, μεγάλο ποσοστό αναλφαριθμητισμού ανάμεσα στους αγρότες, ανεπάρκεια υποδομής και ανεπάρκεια δικτύων διανομής.

Ο βασικός στόχος της άμεσης συρρίκνωσης του ελλείμματος του δημοσίου τομέα από 10,5% του ΑΕΠ το 1987 σε 4,5% το 1991 επιδιώχθηκε με περιοριστική **δημοσιονομική πολιτική**, ρίχνοντας ιδιαίτερο βάρος στην αύξηση των φόρων. Από το 1989, ωστόσο, μέχρι το 1991, η δημοσιονομική πολιτική χαλάρωσε με συνέπεια την αύξηση των ελλειμμάτων και του χρέους. Το 1992 η δημοσιονομική πολιτική έγινε πάλι συσταλτική με ιδιαίτερη έμφαση (όπως και στην περίπτωση της Ιρλανδίας) στη μείωση των δημοσίων δαπανών. Η δημοσιονομική αναπροσαρμογή στην Πορτογαλία ακολουθεί μια ενδιαφέρουσα, ειδικά για την Ελλάδα, αρχή:³⁷ ο στόχος για τον πληθωρισμό σε καθένα από τα έτη του προγράμματος χρησιμεύει για τον καθορισμό, σε ονομαστικούς όρους, του ρυθμού αύξησης των δαπανών (μετά την αφαίρεση των τόκων και του δημοσίου χρέους). Στη συνέχεια, ο στόχος αυτός προσδιορίζει τις αναπροσαρμογές των αμοιβών των δημοσίων υπαλλήλων. Τέλος, στη βάση πάντοτε του στόχου για τον πληθωρισμό λαμβάνονται οι αποφάσεις για το πως θα κατανεμηθούν οι δαπάνες μεταξύ τακτικού προϋπολογισμού και προϋπολογισμού δημοσίων επενδύσεων και μεταξύ κατηγοριών δαπανών, π.χ. παιδεία, υγεία. Σημαντικό επίσης στην διαδικασία αυτή είναι ότι οποιαδήποτε υπέρβαση του στόχου του πληθωρισμού θέτει σε ενέργεια αντισταθμιστικές κινήσεις (μισθολογικές αναπροσαρμογές, αναπροσαρμογές λειτουργικών δαπανών) έτσι ώστε να εξουδετερωθούν οι αρχικές επιπτώσεις επί του πληθωρισμού.

Η Πορτογαλία, όπως και η Ιρλανδία, πραγματοποίησε σοβαρή **φορολογική μεταρρύθμιση** τόσο στην έμμεση φορολογία όσο και στην άμεση. Αναφορικά με την πρώτη, υιοθετήθηκαν τέσσερις συντελεστές ΦΠΑ, 0%, 8%, 17% και 30% αμέσως μετά την ένταξη στην Κοινότητα. Ο μηδενικός συντελεστής προβλέπεται να καταργηθεί μέχρι το τέλος του 1992 και τα προϊόντα της κατηγορίας αυτής θα υπαχθούν σε έναν "μεταβατικό συντελεστή" κοντά στο μηδέν. Μερικά προϊόντα θα μεταφερθούν από το μηδενικό συντελεστή στον ελάχιστο ή από τον ελάχιστο στον κανονικό. Επίσης ο υψηλός και ο μεταβατικός συντελεστής πρόκειται να καταργηθούν σταδιακά.

Η μεταρρύθμιση, τέλος, της άμεσης φορολογίας το 1989 αντικατέστησε τους πολλαπλούς άμεσους φόρους από έναν ενιαίο φόρο εισοδήματος που κάλυπτε όλα τα εισοδήματα ανεξαρτήτως προέλευσης, μείωσε τον αριθμό των εισοδηματικών κατηγοριών,

διεύρυνε τη φορολογική βάση (ιδιαίτερα όσον αφορά τη φορολογία εισοδήματος ελεύθερων επαγγελματιών ή μη συγχωνευμένων επιχειρήσεων) και μείωσε δραστικά τις φοροαπαλλαγές.

Με τη **νομισματική της πολιτική** η Πορτογαλία επεδίωξε τον εκσυγχρονισμό των μηχανισμών πιστωτικού ελέγχου και τον μεγαλύτερο βαθμό αυτονομίας της κεντρικής τράπεζας.

Η καθιερωμένη διαδικασία ήταν να τίθενται ανώτατα όρια στην παροχή πιστώσεων στο μη κυβερνητικό τομέα. Τα όρια αυτά έπρεπε να είναι σύμφωνα με την προγραμματισμένη αύξηση ρευστότητας, λαμβάνοντας υπόψη και τις υποθέσεις που είχαν γίνει για τη χρηματοδότηση του δημοσίου ελλείμματος από τις τράπεζες. Η καινούργια πολιτική επικεντρώθηκε κυρίως στην εισαγωγή ποσοστών υποχρεωτικής ρευστότητας στις τράπεζες, ώστε να ελέγχεται άμεσα η αύξηση της ρευστότητας.³⁸ Επίσης εκδόθηκαν διάφορα είδη ομολόγων με διαφορετικές ημερομηνίες λήξης για να απορροφηθεί η υπερβάλλουσα ρευστότητα που προέκυψε από την κατάργηση των ανωτάτων ορίων.

Τέλος, θεσπίστηκε ένας νέος νόμος σε σχέση με τη λειτουργία της κεντρικής τράπεζας. Σύμφωνα με αυτόν αναγνωρίστηκε μεγαλύτερος βαθμός αυτονομίας στην κεντρική τράπεζα με τη ρητή απαγόρευση της χρηματοδότησης του δημοσίου από αυτήν.

3. Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του πορτογαλικού σταθεροποιητικού προγράμματος

Η οικονομική μεταρρύθμιση στην Πορτογαλία, όπως άλλωστε και η αντίστοιχη στην Ιρλανδία, θεωρήθηκε επιτυχημένη. Μεγάλο μέρος της επιτυχίας οφείλεται στην ένταξη της Πορτογαλίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, το 1986, και στην τεράστια εισροή πόρων που ακολούθησε την ένταξη. Οι Πορτογάλοι εκυεταλλεύθηκαν την αυξημένη εισροή χρηματοδοτικών πόρων με ταυτόχρονη αναδιάρθρωση και εκσυγχρονισμό της οικονομίας τους, με αποτέλεσμα την σημαντικότερη αύξηση της προσφοράς, όπως αυτή αποτυπώνεται στην αύξηση του προϊόντος και των επενδύσεων και στη μείωση της ανεργίας. Αντίθετα, η επιτυχία των Ιρλανδών οφείλεται στον επιτυχή συνδυασμό μιας υποτίμησης του νομίσματος

³⁷ Βλ. άρθρα των Χ. Παπαδημητρίου "Πορτογαλία: Σταθεροποίηση στηριγμένη σε κοινωνικό συμβόλαιο" ΤΟ ΒΗΜΑ 25.10.1992 και Μ. Μασουράκη "Πρόβλημα διαχείρισης της λιτότητας", Καθημερινή 26.07.1992.

³⁸ Κατά την διαδικασία εκσυγχρονισμού παρουσιάστηκαν πολλά προβλήματα προσαρμογής. Κατά τον χρόνο κατάρτισης του προγράμματος ο τραπεζικός τομέας είχε το 1/4 των στοιχείων του ενεργητικού του σε βαχυπρόθεσμα οιονεί ρευστά χρεόγραφα. Μια ξαφνική κατάργηση των ανωτάτων ορίων θα μπορούσε να οδηγήσει σε μεγάλη πιστωτική επέκταση και σε πτώση των επιτοκίων δανεισμού με ανεπιθύμητες συνέπειες για τον πληθωρισμό και την εξωτερική ισορροπία.

κατά 8%, μιας αντιπληθωριστικής πολιτικής συμμετοχής στη στενή ζώνη διακύμανσης του Μ.Σ.Ι του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος και μιας αυστηρής εισοδηματικής και περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής. Το σημαντικό όμως είναι ότι και στις δύο χώρες δεν υπήρξαν σημαντικές κοινωνικές αντιδράσεις από την εφαρμογή των σταθεροποιητικών μέτρων. Στην Πορτογαλία στα πλαίσια της "κοινωνικής ειρήνης" ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους κοινωνικούς εταίρους συμφωνήθηκε προσφυγή σε διαπραγματεύσεις και όχι σε απεργίες προκειμένου να επιλύονται οι διαφορές. Στην Ιρλανδία υπήρξε μειωμένος αριθμός απεργιών κατά το 1988, ένα χρόνο δηλαδή μετά την εφαρμογή του σταθεροποιητικού προγράμματος, ενώ ο αριθμός των χαμένων ημερών για διεκδικήσεις μειώθηκε κατά το ένα τρίτο.

Στην ενότητα αυτή θα εξεταστούν τα βασικότερα αποτελέσματα του σταθεροποιητικού προγράμματος της Πορτογαλίας σε σχέση με το ΑΕΠ, την ανεργία, τη διάρθρωση της οικονομίας, τα δημόσια οικονομικά και, τέλος, τον πληθωρισμό.

Η αύξηση του ΑΕΠ κατά τη διάρκεια εφαρμογής του πορτογαλικού σταθεροποιητικού προγράμματος, 1987 - 1990, ήταν **θεαματική**. Στην περίοδο 1987-1989 έφτασε το 4,9%, ενώ το 1990 διατηρήθηκε στο 4,0%, πολύ πιο πάνω από τον κοινοτικό μέσο όρο.³⁹ Το 1991, ωστόσο, ο ρυθμός ανάπτυξης επιβραδύνθηκε, ως αποτέλεσμα της ύφεσης, που επικράτησε στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ (βλ. Πίνακα 3). Για το 1992 η αύξηση του ΑΕΠ προβλέπεται να είναι της τάξεως του 2,2%.

Πίνακας 3

	1984-86	1987-89	1990	1991
ΑΕΠ (% μεταβολή)	1,7	4,9	4,0	2,0
Συνολ. εγχ. ζήτηση (% μεταβολή)	0,7	7,2	5,8	4,6
Ακαθ. επενδ. (% μεταβολή)	-4,0	12,5	7,5	3,0

Πηγή: *European Economy*, 50, Δεκ. 1991, σελ. 71.

³⁹ Η αύξηση ήταν μεγαλύτερη (μαζί με εκείνη της Ιρλανδίας και της Ισπανίας) μεταξύ των κοινοτικών χωρών.

Η περίπτωση της Πορτογαλίας (όπως και της Ιρλανδίας) αποδεικνύει ότι η περίοδος σταθεροποίησης μπορεί να συνδυαστεί με οικονομική ανάπτυξη και αναδιάρθρωση του παραγωγικού μηχανισμού. Η αποτελεσματική διαχείριση των κοινοτικών πόρων μαζί με την επιτυχή άσκηση επενδυτικής και διαρθρωτικής πολιτικής, οδήγησε στη δραστική αύξηση του ΑΕΠ και του κατά κεφαλήν εισοδήματος.⁴⁰

Σημαντικό ρόλο στην αύξηση του ΑΕΠ έπαιξαν οι επενδύσεις, οι οποίες αυξήθηκαν με ρυθμό περίπου 8,0% κατά μέσο όρο για την τετραετία 1987 - 1991, επιτυγχάνοντας τον στόχο του 7,9%. Βέβαια, από το 1991 παρουσιάζουν μια επιβράδυνση του ρυθμού αυξησεώς τους, που όμως εξακολουθεί να είναι υψηλή σε σχέση με τα αντίστοιχα ποσοστά της Κοινότητας.

Σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στην Ιρλανδία, η καταπολέμηση της **ανεργίας** στην Πορτογαλία ήταν από τις μεγαλύτερες επιτυχίες του προγράμματος σταθεροποίησης.⁴¹ Το 1985 το ποσοστό ανεργίας στην Πορτογαλία ανήρχετο σε 8,7%.⁴² Το 1992 ωστόσο, το ποσοστό ανεργίας περιορίστηκε στο 3,9%, ενώ ο στόχος για το έτος αυτό ήταν 5,4%.⁴³ Το σημερινό ποσοστό ανεργίας στην Πορτογαλία είναι το χαμηλότερο στην μετεπαναστατική ιστορία της χώρας και η εντυπωσιακότερη εξέλιξη παρατηρείται στην ανεργία των νέων: Το 1986 μάλιστα το 20% των νέων, ενώ μειώθηκε στο 11,5% το 1988. Τα θετικά αυτά αποτελέσματα αποδίδονται τόσο στη μεγέθυνση της οικονομίας όσο και στις συγκεκριμένες αλλαγές της εργατικής νομοθεσίας και την εφαρμογή προγραμμάτων επαγγελματικής εκπαίδευσης.

⁴⁰ Το 1985 το κατά κεφαλήν εισόδημα των Πορτογάλων αντιστοιχούσε στο 49% του μέσου όρου των δέκα (τότε). Το 1990 η αναλογία αυτή είχε φτάσει στο 52,5%. Το 1992 ο δείκτης έδειξε ότι η Πορτογαλία έχει περάσει μπροστά από την Ελλάδα.

⁴¹ Είναι γεγονός ότι με το σταθεροποιητικό πρόγραμμα της Ιρλανδίας η ανεργία μειώθηκε από 17,7% το 1988 σε 15% το 1989. Η πτώση της ανεργίας, όμως, δεν συνεχίστηκε (για διάφορους λόγους) στα αμέσως επόμενα έτη.

⁴² Τα αναλυτικά στοιχεία για τα ενδιάμεσα έτη, σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ είναι: 8,6% το 1986, 7,1% το 1987, 5,8% το 1988, 5,1% το 1989 και 4,6% το 1990. Αντίστοιχα οι ρυθμοί αύξησης της απασχόλησης ήταν: - 0,5% το 1985, 0,2% το 1986, 2,6% το 1987, 2,7% το 1988, 2,2% το 1989 και το 1990 (OECD *Economic Outlook*, 1991).

⁴³ Η Πορτογαλία κατατάσσεται στην κατηγορία χωρών με το μικρότερο ποσοστό ανεργίας. Το κράτος μέλος με το χαμηλότερο ποσοστό στην Κοινότητα είναι το Λουξεμβούργο.

Αναφορικά με το **δημόσιο έλλειμμα**, η περιοριστική πολιτική της περιόδου 1986 - 1989 κατάφερε να το μειώσει. Ετσι, από 10,4% του ΑΕΠ το 1986, το δημόσιο έλλειμμα μειώθηκε στο 3,1% το 1989. Η δημοσιονομική αναπροσαρμογή της περιόδου 1986 - 1989 δεν είχε κανένα ιδιαίτερο βάρος στις δημόσιες δαπάνες ή στα δημόσια έσοδα. Ετσι, οι δημόσιες δαπάνες μειώθηκαν κατά 4 περίπου ποσοστιαίες μονάδες, δηλαδή από 28,0% ΑΕΠ το 1986 σε 24,0% του ΑΕΠ το 1991. Αντίστοιχα τα φορολογικά έσοδα, λόγω της διεύρυνσης της φορολογικής βάσης αυξήθηκαν κατά τρεις περίπου ποσοστιαίες μονάδες, δηλαδή από 20,8% του ΑΕΠ σε 23,4% το 1991. Το χαμηλό, όμως, ύψος των δημοσίων ελλειμμάτων οδήγησε στην εγκατάλειψη της περιοριστικής πολιτικής. Κατά την τριετία 1989 - 1991, το δημόσιο έλλειμμα αυξήθηκε, φτάνοντας στο 6,4%, το 1991, με αποτέλεσμα την υπέρβαση του στόχου κατά 3,3 ποσοστιαίες μονάδες. Το 1992 το δημόσιο έλλειμμα προβλέπεται να μειωθεί στο 5,2% του ΑΕΠ με δραστικές περικοπές των δημοσίων δαπανών.

Το **δημόσιο χρέος** μειώθηκε στο 68% του ΑΕΠ το 1990, έναντι 72% του ΑΕΠ το 1987. Για το 1992 εκτιμάται ότι ο λόγος δημοσίου χρέους προς ΑΕΠ θα πέσει στο 59% (και στο 53% το 1993/95). Από το 1992 και έπειτα η αναμενόμενη μείωση των ελλειμμάτων φαίνεται να εξαρτάται αποκλειστικά από την προβλεπόμενη μείωση των τόκων (από 9% του ΑΕΠ το 1992, πρόκειται να πέσουν στο 5% το 1992/95).

Η **"αχίλλειος" πτέρνα** της πορτογαλικής οικονομίας είναι αναμφισβήτητα ο **πληθωρισμός**. Βέβαια, στην διετία 1987-1989 παρουσίασε κάμψη από 20,4% που ήταν κατά μέσο όρο για το 1984-86, στο 10,9%. Η μείωση αυτή, μολονότι σημαντική, δεν είναι σύμφωνη με τους στόχους του προγράμματος, εφόσον είναι κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες περίπου πάνω από τον κοινοτικό μέσο όρο. Το 1990, λόγω των κεφαλαιακών εισροών, οι νομισματικές αρχές δεν κατάφεραν να "σφίξουν" τις νομισματικές συνθήκες ώστε να ελέγξουν τον πληθωρισμό, που διαμορφώθηκε στο 13,6%. Το 1991 ο πληθωρισμός διαμορφώθηκε στο 11,4% και το 1992 γύρω στο 9%.

Τελευταία, στη μάχη κατά του πληθωρισμού εντάχθηκε και η συναλλαγματική πολιτική. Η πιο πρόσφατη εξέλιξη είναι η ένταξη του Εσκούδο στον μηχανισμό συναλλαγματικών ισοτιμιών το πρώτο Σαββατοκύριακο του Απριλίου 1992 με περιθώριο

διακύμανσης +/- 6%.⁴⁴ Το σκεπτικό αυτής της απόφασης ήταν ότι μέσω της ένταξης θα αυξηθεί η αξιοπιστία της νομισματικής πολιτικής και παράλληλα θα κατευθυνθούν οι προσδοκίες σε στόχους χαμηλού πληθωρισμού.

⁴⁴ Για αρκετό διάστημα πριν από την ένταξη του εσκούδο στο ΜΣΙ, η Πορτογαλία επέτρεπε μικρές μόνο διακυμάνσεις στο εσκούδο. Η πολιτική της "σκληρής δραχμής", που ακολουθεί σήμερα η Ελλάδα, είναι αντίστοιχη της πορτογαλικής συναλλαγματικής πολιτικής πριν από την ένταξη στο ΜΣΙ.

4. Συμπεράσματα Μέρους Α

Στο πρώτο μέρος της μελέτης εξετάστηκαν δύο βασικές προσπάθειες σταθεροποίησης ευρωπαϊκών οικονομιών. Η πρώτη, τριετής προσπάθεια, έγινε από την συντηρητική κυβέρνηση του κ. Charles Haughey, ενώ η δεύτερη, τετραετής αυτή τη φορά, έγινε από την σοσιαλιστική κυβέρνηση του κ. Cavaco Silva. Η διερεύνηση των στόχων και των αποτελεσμάτων αυτών των σταθεροποιητικών προγραμμάτων μας οδηγεί στα ακόλουθα συμπεράσματα:

Το πορτογαλικό και το ιρλανδικό σταθεροποιητικό πρόγραμμα, συνοδεύτηκαν από εντυπωσιακούς ρυθμούς ανάπτυξης κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης. Στην Πορτογαλία, ο μέσος ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ για την περίοδο 1987-1991 ήταν 4,9%, πολύ πιο πάνω από τον μέσο κοινοτικό όρο (3,5%). Σημαντικό ρόλο στην αύξηση του ΑΕΠ έπαιξαν οι επενδύσεις, οι οποίες αυξήθηκαν με ρυθμό 8% κατά μέσο όρο για την τετραετία 1987-1991. Στην Ιρλανδία, η αύξηση του ΑΕΠ κατά τη διάρκεια εφαρμογής του σταθεροποιητικού προγράμματος ήταν επίσης θεαματική. Στην περίοδο '87 - '89 έφτασε το 4,7%, ενώ το 1990 ανέβηκε στο ύψος ρεκόρ 5,7%. Τη μεγαλύτερη συμβολή στην ανάπτυξη είχαν και στην περίπτωση της Ιρλανδίας οι επενδύσεις, που το 1990 αυξήθηκαν κατά 7,5%.⁴⁵

Τόσο στην Πορτογαλία όσο και στην Ιρλανδία επικρατούσαν συνθήκες κοινωνικής συναίνεσης. Στην Ιρλανδία, η συμφωνία ανάμεσα στην κυβέρνηση, τις επιχειρήσεις και τα εργατικά συνδικάτα επέτρεψε την εφαρμογή αυστηρής εισοδηματικής πολιτικής. Στην Πορτογαλία, στα πλαίσια της "κοινωνικής ειρήνης" ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους κοινωνικούς εταίρους συμφωνήθηκε προσφυγή σε διαπραγματεύσεις και όχι σε απεργίες για την επίλυση των προβλημάτων.

Το Ιρλανδικό σταθεροποιητικό πρόγραμμα βασίστηκε στα οφέλη που προκύπτουν από τη συμμετοχή στο ΕΝΣ. Η επιτυχής συμπίεση των πληθωριστικών προσδοκιών, η μείωση του πληθωρισμού και της ανεργίας στο τέλος της δεκαετίας του '80 στην Ιρλανδία οφείλεται στη

⁴⁵ Η οικονομική ανάπτυξη στην Ιρλανδία (από το 1987) έγινε δυνατή με τη δημιουργία ενός μακροοικονομικού πλαισίου νομισματικής σταθερότητας. Για την περίοδο πριν το 1987, που τέτοιο πλαίσιο δεν υπήρχε, η σταθεροποίηση συνοδευόταν με ύφεση.

συμμετοχή της στο Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών του ΕΝΣ.⁴⁶ Ο ιδιωτικός τομέας ήταν βαθύτατα πεπεισμένος ότι οι αρχές ήταν αποφασισμένες να μην χρησιμοποιήσουν τα νομισματικά εργαλεία της υποτίμησης και της αύξησης της προσφοράς χρήματος. Αντίθετα, στις αρχές της δεκαετίας του '80 τέτοια εμπιστοσύνη δεν υπήρχε. Οι Ιρλανδοί είχαν ακόμη νωπή στην μνήμη τους την άσχημη πληθωριστική εμπειρία της δεκαετίας του '70. Έτσι τα ιδιωτικά συμβόλαια καθορίζονταν με βάση κάποιες πληθωριστικές προσδοκίες (μεγάλες αυξήσεις των πραγματικών μισθών) που με τη σειρά τους επιβράδυναν τη διαδικασία αποπληθωρισμού και δημιουργούσαν ανεργία.

Στην Ιρλανδία και πολύ περισσότερο στην Πορτογαλία εφαρμόστηκαν διαρθρωτικά μέτρα για τις αγορές αγαθών, εργασίας και κεφαλαίου. Η ταχύτατη μεταρρύθμιση στην πορτογαλική αγορά εργασίας εισήγαγε μεγάλη ελαστικότητα και έδωσε τεράστια ώθηση στις επενδύσεις. Επίσης η αναβάθμιση της ποιότητας εργασίας στην Πορτογαλία και η αύξηση της παραγωγικότητας συνέβαλαν στο λεγόμενο "πορτογαλικό θαύμα".

Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα της Ιρλανδίας (σε αντίθεση με το αντίστοιχο της Πορτογαλίας) βασίστηκε σε υποτίμηση της Ιρλανδικής λίρας κατά 8% έναντι όλων των άλλων νομισμάτων του ΕΝΣ. Η πολιτική που στη συνέχεια ακολουθήθηκε από τις νομισματικές αρχές της Ιρλανδίας βασιζόταν στη στενή παρακολούθηση του γερμανικού μάρκου. Αντίθετα στο σταθεροποιητικό πρόγραμμα της Πορτογαλίας δεν υπήρξε υποτίμηση του νομίσματος. Η εμπειρία των δύο χωρών αναφορικά με την ανεργία ήταν επίσης διαφορετική. Στην Πορτογαλία, η αναδιάρθρωση και μεγέθυνση της οικονομίας είχαν ως αποτέλεσμα την εντυπωσιακή πτώση της ανεργίας στο 3,9% το 1992. Αντίθετα, η συμμετοχή της ιρλανδικής λίρας στα στενά περιθώρια του ΜΣΙ και τα δημογραφικά και διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας διατήρησαν την ανεργία στα υψηλά επίπεδα του 21% περίπου το 1992.

Τέλος, στην περίπτωση της Ιρλανδίας υπήρξε σημαντική δημοσιονομική αναπροσαρμογή. Ο λόγος των αναγκών του δημόσιου τομέα, χωρίς τις δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμούς, ως προς το Ακαθ. Εθν. Προϊόν έπεσε κατά 11 ποσοστιαίες μονάδες περίπου, ανάμεσα στα έτη 1986-89! Η μείωση προήλθε, κατά μείζονα λόγο, από τη μείωση των δημοσίων δαπανών κατά 11% στο ίδιο διάστημα, ενώ ο λόγος των εσόδων στο

⁴⁶ Αντίθετος μ' αυτήν την άποψη είναι ο Dornbusch (1989), ο οποίος υποστηρίζει ότι η πτώση του πληθωρισμού στην Ιρλανδία δεν οφείλεται στη συμμετοχή της στο ΕΝΣ, γιατί και σε άλλες μη ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. ΗΠΑ) μειώθηκε ο πληθωρισμός κατά την δεκαετία του '80.

ΑΕΠ αυξήθηκε μόνο κατά 3,4%, με μεγαλύτερη συμμετοχή των μη φορολογικών εσόδων (3,4%) και μικρότερη των εσόδων από φορολογία (2,1%). Αντίθετα, η δημοσιονομική αναπροσαρμογή, μολονότι υπήρξε βασικός στόχος στο πορτογαλικό πρόγραμμα σταθεροποίησης (μείωση του δημοσίου ελλείμματος από 10,4% του ΑΕΠ το 1986 σε 4,5% του ΑΕΠ το 1991), δεν επιδιώχθηκε, ιδίως από το 1989 και ύστερα.

ΜΕΡΟΣ Β: ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

5. Το Πρώτο Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα: 1985 - 1987

1. Η Ελληνική οικονομία στις δεκαετίες του '70 και '80

Από τις αρχές της δεκαετίας του '70, η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα ήταν επεκτατική. Η πολιτική δημοσίων δαπανών ευνοούσε την ταχύρυθμη επέκταση του δημόσιου τομέα, την αναδιάρθρωση των δημοσίων δαπανών υπέρ των καταναλωτικών τρεχουσών δαπανών, τη μείωση (της ροπής) για αποταμίευση του δημοσίου, και την αλλαγή της σύνθεσης των δημοσίων επενδύσεων σε βάρος των έργων υποδομής.⁴⁷ Ο δημόσιος τομέας διογκώθηκε περισσότερο με κρατικοποιήσεις μεγάλων επιχειρήσεων, όπως η Ολυμπιακή Αεροπορία, τα Ναυπηγεία Σκαρामαγκά, τα Διύλιστήρια Ασπροπύργου, ο Ηλεκτρικός Σιδηρόδρομος και η Εμπορική Τράπεζα.⁴⁸

Η μεταφορά πόρων από τον ιδιωτικό στον δημόσιο τομέα και η διάθεσή τους, στη συνέχεια, για καταναλωτικούς σκοπούς είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της συνολικής αποταμίευσης και επένδυσης. Η αδυναμία αύξησης των φορολογικών εσόδων, σε αναλογία με τις δαπάνες, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μεγάλων ελλειμμάτων, που για να χρηματοδοτηθούν, το κράτος αύξανε την προσφορά χρήματος, δημιουργώντας έτσι τεράστιες πληθωριστικές πιέσεις. Η συμπίεση των πληθωριστικών πιέσεων γινόταν με αυστηρούς ελέγχους τιμών, ιδίως στα γεωργικά προϊόντα, όταν οι διεθνείς τιμές σε είδη διατροφής ανέβαιναν και ήταν περίπου διπλάσιες από τις εσωτερικές, με αποτέλεσμα τη μείωση της παραγωγής και την επιπλέον ένταση των πληθωριστικών πιέσεων.

Οι εξελίξεις αυτές συνεχίστηκαν και στη δεκαετία του '80, σημειώνοντας απογοητευτικές επιδόσεις. Ο μέσος όρος του ετήσιου ρυθμού μεγέθυνσης του ΑΕΠ στην Ελλάδα ήταν 1.6% περίπου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας. Την ίδια περίοδο ο μέσος ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ στις χώρες της Κοινότητας ήταν 2,17%, ενώ στο σύνολο του ΟΟΣΑ 2,8%. Ο πληθωρισμός κυμάνθηκε σε επίπεδα από τριπλάσια έως πενταπλάσια του

⁴⁷ Για περισσότερα στοιχεία (από το 1963 - 1978) βλ. Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, "Δημόσιες Δαπάνες και Πληθωρισμός", Αθήνα 1979.

⁴⁸ Είναι χαρακτηριστική η ρήση του τότε υπουργού της Νέας Δημοκρατίας, κ. Ευάγγελου Αβέρωφ, που έλεγε ότι το μόνο που έχει απομείνει για να κρατικοποιηθεί το ΠΑΣΟΚ εάν κέρδιζε, όπως και κέρδισε, τις εκλογές του 1981, ήταν τα ταξί (Το Βήμα, 9 Αυγούστου 1992).

μέσου πληθωρισμού στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και τον ΟΟΣΑ. Έτσι, ο μέσος ετήσιος πληθωρισμός ήταν στην Ελλάδα 18,7% περίπου, συγκρινόμενος με 6,9% στην Κοινότητα και 5,5% στον ΟΟΣΑ. Το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ως ποσοστό του ΑΕΠ ήταν στην Ελλάδα -5,2% περίπου, στην Κοινότητα 0,1% και στον ΟΟΣΑ -0,7%. Τέλος, η μέση ετήσια αύξηση των ελληνικών ιδιωτικών παγίων επενδύσεων (χωρίς κατοικίες) ήταν 0,69 (3,8% στην Κοινότητα και 4,3% στον ΟΟΣΑ).⁴⁹

Ο γιγαντισμός του δημόσιου τομέα με την εθνικοποίηση πλήθους προβληματικών επιχειρήσεων δημιούργησε τεράστια γραφειοκρατία, ενώ η αναποτελεσματική διοίκηση, οι πολλαπλασιασμοί των κρατικών παρεμβάσεων, η νόθευση του ανταγωνισμού και η πελατειακή σχέση ανάμεσα σε κράτος και πολίτες λειτούργησαν ως τροχοπέδη για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Παράλληλα, η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και η επιδείνωση του εξωτερικού οικονομικού περιβάλλοντος στις αρχές της δεκαετίας του '80 απαιτούσαν δραστική βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων. Αντίθετα όμως, οι υψηλοί ρυθμοί πληθωρισμού σε συνδυασμό με μια συναλλαγματική πολιτική που οδηγούσε στην υπερτίμηση της δραχμής, είχαν ως αποτέλεσμα την επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας και τη διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, που το 1985 έφτανε το 10% περίπου του ΑΕΠ.

Η σοσιαλιστική κυβέρνηση προσπάθησε να συγκρατήσει τις δυσμενείς αυτές εξελίξεις αναλαμβάνοντας την εκπόνηση και εφαρμογή ενός διετούς προγράμματος σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας. Η σταθεροποιητική προσπάθεια του 1985, ωστόσο, διακόπηκε απότομα, ταυτόχρονα με την παύση του τότε υπουργού Εθνικής Οικονομίας και βασικού εμπνευστή του προγράμματος κ. Κώστα Σημίτη. Οι συγκρατημένες δημοσιονομικές, νομισματικές και εισοδηματικές πολιτικές της διετίας 1986-87 γρήγορα αντικαταστάθηκαν με τις επεκτατικές πολιτικές της διετίας 1988-89.

2. Στόχοι και μέσα σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας

Τον Οκτώβριο του 1985 η σοσιαλιστική κυβέρνηση του κ. Α. Παπανδρέου ανακοίνωσε το διετές πρόγραμμα σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας. Η εκπόνηση από την ελληνική κυβέρνηση του προγράμματος σταθεροποίησης σχολιάστηκε ευρύτατα από το

⁴⁹ Βλ. OECD Economic Outlook, 48 (1990), σελ. 175-97.

διεθνή τύπο,⁵⁰ χαρακτηρίστηκε δε ορόσημο από τον ΟΟΣΑ.⁵¹ Για πρώτη φορά στη μεταπολεμική ιστορία ο ελληνικός πληθυσμός, ο οποίος μέχρι τότε είχε συνηθίσει σε ραγδαίες αυξήσεις του βιοτικού του επιπέδου, έπρεπε να υποβληθεί σε άμεσες και δραστικές θυσίες. Ήταν επίσης η πρώτη φορά μετά το 1974 που σημειώθηκε λειτουργική ανακατανομή του εισοδήματος, υπέρ των κερδών και εις βάρος των μισθών.

Οι βασικότεροι στόχοι του προγράμματος σταθεροποίησης αφορούσαν τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, ώστε να μειωθεί το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών και τη μείωση του πληθωρισμού και των δημοσίων ελλειμμάτων.⁵²

Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ κατάφερε, μέσω της υποτίμησης της δραχμής (έναντι των άλλων νομισμάτων) και της σφιχτής εισοδηματικής πολιτικής, να επιτύχει τους στόχους βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας, περιορισμού του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών και - μερικά - της μείωσης του πληθωρισμού. Αντίθετα, οι "συσταλτικές" δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές δεν κατάφεραν να μειώσουν τα δημόσια ελλείμματα και το το ρυθμό αύξησης της προσφοράς χρήματος.

Η Τράπεζα της Ελλάδος, όπως και η Τράπεζα της Ιρλανδίας,⁵³ υποτίμησε κατά 15% τη δραχμή (έναντι των άλλων νομισμάτων), πριν την εφαρμογή του σταθεροποιητικού προγράμματος, τον Οκτώβριο του 1985. Στη συνέχεια, σε αντίθεση με την Ιρλανδία, η οποία ακολούθησε (αντιπληθωριστική) συναλλαγματική πολιτική "σκληρού νομίσματος" (σταθερή

⁵⁰ Η Le Monde (24.11.1985) έγραψε πως "η γιορτή τελείωσε, έφτασε η ώρα της αλήθειας για τον ελληνικό σοσιαλισμό", ενώ οι Financial Times (24.11.1985) έγραψαν πως "έφτασε η ώρα του καθηγητή Παπανδρέου".

⁵¹ Βλ. OECD Economic Surveys, Greece (1987), σελ. 8.

⁵² Αναλυτικότερα, οι στόχοι του προγράμματος σταθεροποίησης ήταν:
α) Μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών από 3,2 δισ. δολάρια το 1985 (9,8% του ΑΕΠ) σε 1,7 δισ. δολάρια το 1986 και 1,25 δισ. δολάρια το 1987.
β) Μείωση του πληθωρισμού από 25% το 1985 στο 16% το 1986 και στο 10% το 1987.
γ) Μείωση των καθαρών δανειακών αναγκών του δημοσίου κατά 8 ποσοστιαίες μονάδες μέσα σε δύο χρόνια. Δηλαδή, από 17,6% του ΑΕΠ το 1985 να μειωθούν σε 13,6% (1,7 δισ. δολ.) και 9,6% (1,25 δισ. δολ.) τα έτη 1986 και 1987 αντίστοιχα. Η μείωση του ελλείμματος θα οδηγούσε στη σταθεροποίηση του εξωτερικού δημοσίου χρέους.
δ) Μείωση της προσφοράς χρήματος με την ευρεία έννοια (M3) κατά 15%.
ε) Αναδιανομή των παραγωγικών πόρων από την εγχώρια κατανάλωση -ιδιωτική και δημόσια- στις επενδύσεις και στις εξαγωγές.

⁵³ Βλ. κεφ. 1.

πρόσδεση της ιρλανδικής λίρας στο γερμανικό μάρκο), οι νομισματικές αρχές, προκειμένου να ανακόψουν φαινόμενα εκροής κεφαλαίων,⁵⁴ έκαναν γνωστό ότι στο εξής η συναλλαγματική ισοτιμία θα ακολουθούσε πορεία διολίσθησης με ετήσιους ρυθμούς που θα εξασφάλιζαν τη διατήρηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας στα επίπεδα του Οκτωβρίου του 1985.

Με την υποτίμηση οι νομισματικές αρχές μιας χώρας στοχεύουν στην βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, στην τόνωση της εγχώριας παραγωγής και την αύξηση των εξαγωγών. Βέβαια, για να είναι αποτελεσματική η υποτίμηση πρέπει να γίνεται ξαφνικά. Διαφορετικά δεν έχει καμιά επίδραση στην ανταγωνιστικότητα και στις εξαγωγές λόγω της προεξόφλησης της στους μισθούς και τις τιμές. Υποστηρίζεται συχνά η άποψη ότι τα οφέλη της υποτίμησης είναι βραχύβια: μολονότι βελτιώνεται προσωρινά η ανταγωνιστικότητα και το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών, η διαιώνιση των διαφορών πληθωρισμού δεν έχει καμιά επίδραση στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας. Αμφισβητείται επίσης και το μέγεθος των ωφελειών στην ανταγωνιστικότητα από την υποτίμηση. Σύμφωνα με τον καθηγητή Αλογοσκούφη⁵⁵, για κάθε δέκα ποσοστιαίες μονάδες υποτίμησης, η μέγιστη αύξηση της ανταγωνιστικότητας στην Ελλάδα είναι μόνο 3,3%, με παγμένους τους ονομαστικούς μισθούς. Εάν υπάρχει Αυτόματη Τιμαριθμική Αναπροσαρμογή (ΑΤΑ), τότε δεν υπάρχουν οφέλη στην ανταγωνιστικότητα. Η ύπαρξη της ΑΤΑ δημιουργεί τεράστιες δυσκολίες για την αποτελεσματικότητα, αλλά και την ανεξαρτησία των μέσων. Οι υψηλότερες τιμές των εισαγόμενων προϊόντων λόγω υποτίμησης μεταφέρονται εξ ολοκλήρου σε υψηλότερους μισθούς, με αποτέλεσμα να αυξάνεται το κόστος εργασίας αναλογικά με την υποτίμηση, εξανεμίζοντας έτσι την αρχική βελτίωση στην ανταγωνιστικότητα.

Συνεπώς, η σφιχτή εισοδηματική πολιτική⁵⁶ ήταν (όπως και στην περίπτωση της Ιρλανδίας) απαραίτητο συμπλήρωμα της υποτίμησης. Εκφράσθηκε κυρίως με την τροποποίηση της Αυτόματης Τιμαριθμικής Αναπροσαρμογής και την αναπροσαρμογή των αγροτικών τιμών σε χαμηλότερα επίπεδα από το ρυθμό πληθωρισμού.

⁵⁴ Ταυτόχρονα επιβλήθηκαν και περιορισμοί στις εισαγωγές.

⁵⁵ Βλ. Alogoskoufis, George, S., "Competitiveness, Wage Adjustment and Macroeconomic Policy in the Dependent Economy: The Case of Greece", *Greek Economic Review*, Vol. 12, 1, (June 1990), σελ. 15-57

⁵⁶ Η εισοδηματική πολιτική του 1985, σε αντίθεση με την τρέχουσα εισοδηματική πολιτική, κάλυπτε τόσο τον ιδιωτικό όσο και τον δημόσιο τομέα.

Η αναπροσαρμογή των ονομαστικών αμοιβών που προέκυψε από την τροποποιημένη ΑΤΑ από 1.1.1986 έγινε με βάση την προβλεπόμενη εξέλιξη των τιμών στο επόμενο τετράμηνο (και όχι με βάση τον πληθωρισμό που σημειώθηκε στο προηγούμενο τετράμηνο). Επίσης έγινε αφαίρεση από την προσδοκόμενη αύξηση του δείκτη τιμών καταναλωτή της επίπτωσης του εισαγόμενου πληθωρισμού. Ανώτατο ποσοστό αύξησης των αποδοχών για τους μισθωτούς του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα ορίστηκε εκείνο που προέκυπτε από την τροποποιημένη ΑΤΑ. Τέλος αποφασίστηκε να μην χορηγηθεί ΑΤΑ την 1.1.1986 στους μισθωτούς του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα των οποίων οι συνολικές ακαθάριστες μηνιαίες αποδοχές ήταν την 31.12.85 μεγαλύτερες από 150.000 δρχ.

Η δημοσιονομική πολιτική δεν έπαιξε προτεύοντα ρόλο στη σταθεροποιητική προσπάθεια του 1985. Στόχευε στη συγκράτηση του ρυθμού αύξησης των δαπανών του τακτικού προϋπολογισμού και στην παράλληλη αύξηση των φορολογικών εσόδων από την πάταξη της φοροδιαφυγής.

Η μείωση των δαπανών επιχειρήθηκε με τον συστηματικό έλεγχο των δημοσίων επιχειρήσεων και οργανισμών με σκοπό τον περιορισμό των ελλειμμάτων τους, με συμπίεση των δαπανών λειτουργίας τους και με βαθμιαία αναπροσαρμογή των τιμολογίων τους. Εγιναν επίσης προσπάθειες για τον περιορισμό των προσλήψεων στο ελάχιστο δυνατό (χωρίς όμως να υπάρχει συγκεκριμένος ποσοτικός στόχος) και τη μείωση των επιδοτήσεων των επιτοκίων των τραπεζικών καταθέσεων.

Η αύξηση των εσόδων επιδιώχθηκε πρώτον, με την κατάργηση των φορολογικών απαλλαγών που είχαν δοθεί σε διάφορες κατηγορίες φορολογουμένων, όπως στους βουλευτές, τους ηθοποιούς, τους ποδοσφαιριστές, τους δημοσιογράφους, τους συγγραφείς, τους ναυτικούς, κ.λ.π., δεύτερον, με την ποινικοποίηση της φορολογικής απάτης σε συγκεκριμένες περιπτώσεις καθώς και την ποινικοποίηση της μη απόδοσης στο Δημόσιο παρακρατούμενων φόρων και τρίτον, με την επιβολή έκτακτης εισφοράς στα κέρδη των επιχειρήσεων, τα οποία προέκυψαν από ισολογισμούς που έκλεισαν μετά τις 30.12.1984. Με τα τρία τελευταία μέτρα η κυβέρνηση του κ. Α. Παπανδρέου στόχευε επίσης στη δικαιότερη κατανομή των βαρών ανάμεσα στις βασικές ομάδες (μισθωτοί, αγρότες, ελεύθεροι επαγγελματίες, βιομήχανοι) της ελληνικής κοινωνίας.

Η νομισματική πολιτική τέλος, αφορούσε κυρίως την εκλογίκευση της διάρθρωσης των επιτοκίων, με την καθιέρωση κατώτατου επιτοκίου χορηγήσεων για τα βραχυπρόθεσμα δάνεια, κατά μια μονάδα υψηλότερου από το επιτόκιο των καταθέσεων ταμειευτηρίου στις εμπορικές τράπεζες.

3. Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του σταθεροποιητικού προγράμματος του 1985

Η έμφαση του προγράμματος σταθεροποίησης στο ρόλο της υποτίμησης και της εισοδηματικής πολιτικής είναι ανάλογη με αυτήν του σταθεροποιητικού προγράμματος της Ιρλανδίας. Όμως, το σταθεροποιητικό πρόγραμμα της Ιρλανδίας, σε αντίθεση με το πρόγραμμα του 1985, εφαρμόστηκε μέσα σ' ένα μακροοικονομικό περιβάλλον νομισματικής σταθερότητας, στο οποίο οι οικονομικές μονάδες λειτουργούσαν χωρίς αβεβαιότητες αναφορικά με τους "κανόνες του παιχνιδιού".

Οι προσπάθειες σταθεροποίησης εφαρμόστηκαν σε μια περίοδο όπου ταυτόχρονα έδρασαν πολλοί εξωγενείς παράγοντες, τόσο εντός, όσο και εκτός Ελλάδος, που τελικά επηρέασαν, θετικά ή αρνητικά, την έκβασή του. Συγκεκριμένα, οι μεγάλες μειώσεις της τιμής της πετρελαίου και των επιτοκίων συνέβαλαν στη βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών, ενώ η εφαρμογή από 1.1.1987 του ΦΠΑ είχε αρνητική επίδραση στον τιμάρημο. Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα γνώρισε επιτυχία κατά το πρώτο έτος εφαρμογής του. Αντίθετα, κατά το δεύτερο έτος υπήρξαν σημαντικές αποκλίσεις στόχων και πραγματικότητας, ιδίως όσον αφορά το ρυθμό πληθωρισμού και τα δημόσια ελλείμματα.

Στην ενότητα αυτή θα εξεταστεί η πορεία της οικονομίας στο διάστημα 1985-87, συγκεκριμένα η εξέλιξη βασικών μακροοικονομικών δεικτών, το ΑΕΠ, το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, ο πληθωρισμός, το έλλειμμα του δημόσιου τομέα και τέλος η ανεργία.

Η αύξηση του ΑΕΠ κατά την εφαρμογή του διετούς προγράμματος σταθεροποίησης δεν ήταν καθόλου ικανοποιητική. Το ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 1,4% το 1986, ενώ μειώθηκε κατά 0,5% το 1987.⁵⁷ Η μείωση του ΑΕΠ προς το τέλος του σταθεροποιητικού προγράμματος οφείλεται κατά το μεγαλύτερο μέρος στις ιδιωτικές επενδύσεις, ο συνολικός όγκος των οποίων μειώθηκε το 1986 κατά 6,2%, και το 1987 κατά 8,7%. Μόνο μετά την διακοπή του

⁵⁷ Βλ. *European Economy*, 50, November 1991.

προνοήματος, το 1988, επήλθε αύξηση επενδύσεων κατά 8,8% και του ΑΕΠ κατά 4% περίπου.⁵⁸ Σε αντίθεση, λοιπόν, με ό,τι συνέβη στην Ιρλανδία και στην Πορτογαλία, η σταθεροποίηση δεν συνδυάστηκε με ανάπτυξη, αλλά προηγήθηκε αυτής. Η σφιχτή εισοδηματική πολιτική οδήγησε στη δραστική μείωση της αγοραστικής δύναμης των μισθωτών, που με τη σειρά της δημιούργησε ύφεση. Μόνο μετά τη βελτίωση των βασικών μακροοικονομικών δεικτών μπόρεσε η οικονομία να αναπτυχθεί.

Ενας από τους βασικότερους στόχους του προγράμματος, το έλλειμμα **τρεχουσών συναλλαγών**, μειώθηκε αισθητά, ευνοούμενο από τους περιορισμούς των εισαγωγών, από την πτώση της τιμής του δολλαρίου και από το δάνειο που πήρε η Ελλάδα από την Κοινότητα. Ετσι, το 1986 διαμορφώθηκε σε 1,7 δισ. δολάρια, δηλαδή από 9,8% του ΑΕΠ το 1985 σε 4,5% το 1986. Το 1987 περιορίστηκε σε 1,2 δισ. δολάρια,⁵⁹ δηλαδή 2,6% του ΑΕΠ, το μικρότερο ποσοστό από το 1978, μια βελτίωση κατά 7,2 ποσοστιαίες μονάδες από το 1985.

Ο στόχος του πληθωρισμού επιτεύχθηκε μόνο κατά την πρώτη χρονιά εφαρμογής του προγράμματος. Ετσι ο πληθωρισμός μειώθηκε στο 16,9% το 1986 από 25% το 1985. Το 1987 (λόγω της εισαγωγής του ΦΠΑ και της επικράτησης πληθωριστικών προσδοκιών) διαμορφώθηκε στο 15,7%, ενώ ως γνωστόν οι στόχοι για το 1986 ήταν 16% και για το 1987 10%. Αιτία της μείωσης του πληθωρισμού το 1986 ήταν σχεδόν αποκλειστικά η σφιχτή εισοδηματική πολιτική. Η πραγματική αξία των εισοδημάτων των μισθωτών μειώθηκε, σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ, κατά 14,6% περίπου ποσοστιαίες μονάδες στη διετία 1986 - 87.⁶⁰ Αντίθετα, ο ρυθμός αύξησης της προσφοράς χρήματος δεν συνετέλεσε στη μείωση

⁵⁸ Πιθανοί λόγοι αύξησης των επενδύσεων είναι η βελτίωση των μακροοικονομικών δεικτών, η χαλάρωση της δημοσιονομικής πολιτικής, η επιτάχυνση του ρυθμού ανάπτυξης στην Ευρώπη και η δημιουργία ευνοϊκότερων προσδοκιών.

⁵⁹ Ο στόχος της μείωσης του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών επιτεύχθηκε στο ακέραιο.

⁶⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά τη διάρκεια του τρέχοντος σταθεροποιητικού προγράμματος το 1991 και 1992 το πραγματικό εισόδημα των εργατοϋπαλλήλων μειώθηκε κατά 6,3% (3,8% το 1991 και 2,5% το 1992).

του πληθωρισμού:⁶¹ η προφορά χρήματος με την ευρεία έννοια (M3) αυξήθηκε κατά 24,5% και υπερέβη κατά εννέα ποσοστιαίες μονάδες το στόχο του 15,5%.

Αναφορικά με τις καθαρές δανειακές ανάγκες του δημοσίου ως ποσοστό του ΑΕΠ, η κυβέρνηση κατάφερε να τις μειώσει από 17,6% το 1985 στο 13,7% το 1986, και στο 13,4 % του ΑΕΠ το 1987. Υπήρξε ικανοποίηση του στόχου μόνο κατά τον πρώτο χρόνο, ενώ ο στόχος του 9,6% για το 1987 εγκαταλείφθηκε. Αντίθετα με ό,τι έγινε στην Ιρλανδία, η κατά τέσσερεις ποσοστιαίες μονάδες δημοσιονομική αναπροσαρμογή στην Ελλάδα ήταν, σχεδόν αποκλειστικά, αποτέλεσμα της αύξησης των φορολογικών εσόδων. Από 34,2% του ΑΕΠ το 1985, αυξήθηκαν σε 36,1% το 1987.⁶² Η αύξηση των φορολογικών εσόδων ενισχύθηκε κυρίως από την μείωση της τιμής του πετρελαίου διεθνώς. Η κυβέρνηση αντί να επιτρέψει τη μείωση της τιμής του στο εσωτερικό της χώρας, αύξησε τη φορολογία παρέχοντας έτσι "σωσίβιο" στο δημοσιονομικό στόχο. Η αύξηση της άμεσης φορολογίας στην Ελλάδα έχει συγκεκριμένα όρια γιατί έρχεται σε αντίθεση με τη φορολογική δικαιοσύνη και ισότητα, καθότι επιβαρύνει βασικά τους μισθωτούς, που δεν μπορούν να φοροδιαφύγουν και διότι η μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος που προκύπτει λόγω αύξησης των συντελεστών φορολογίας μειώνει το κίνητρο για εργασία (ιδίως για τους απασχολούμενους σε ελαστικές μορφές απασχόλησης).

Η αδυναμία μείωσης των δαπανών οφείλετο στη συνεχή διόγκωση του δημοσίου τομέα, κυρίως, με αύξηση των προσλήψεων. Συγκεκριμένα, η απασχόληση στον ευρύτερο δημόσιο τομέα σημείωσε αύξηση κατά 2% περίπου κατά τη διάρκεια της σταθεροποίησης.

Ευνοούμενη από αυτήν την κατάσταση, η **ανεργία** ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού παρέμεινε στο επίπεδο του 1985, δηλαδή κοντά στο 7,8%. Συγκεκριμένα, το επίπεδο της ανεργίας ήταν, σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ, 7,4% το 1986 και το 1987. Η

⁶¹ Σύμφωνα με τον καθηγητή Σπράο η νομισματική πολιτική ήταν αναποτελεσματική για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον, λόγω του ασήμαντου ρόλου του επιτοκίου για την ενθάρρυνση εισροής συναλλάγματος. Ο ρόλος αυτός είναι αποτελεσματικός μόνον όταν δεν υπάρχουν προσδοκίες για υποτίμηση, όπως ήταν το 1985. Δεύτερον στην αδυναμία μείωσης της κατανάλωσης από την αύξηση του επιτοκίου. Στην Ελλάδα τα καταναλωτικά δάνεια υστερούν πολύ των καταθέσεων ώστε μια αύξηση επιτοκίων να έχει το ζητούμενο αποτέλεσμα. Επίσης οι επενδύσεις για κατοικίες κυμαίνονται γύρω στο 4-5% του ΑΕΠ και επομένως δεν μπορεί να περιμένει κανείς μια σημαντική μείωση της ζήτησης από την αύξηση των επιτοκίων. Βλέπε σχετικά: Σπράος Γιάννης, "Μέσα και στόχοι Μακροοικονομικής πολιτικής", στο Σημίτης Κ., *Η πολιτική της οικονομικής σταθεροποίησης*, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1989.

⁶² Οι δημόσιες δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ ήταν 48,1% το 1985, 47,9 το 1986 και 48,4% το 1987. Βλ. *European Economy*, 50, November 1991, σελ. 264-265.

εξέλιξη αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία, εφόσον σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως για παράδειγμα στην Ιρλανδία, η εφαρμογή σταθεροποιητικής πολιτικής είχε ως αποτέλεσμα (μερικά) την τρομακτική αύξηση της ανεργίας.

4. Ο βαθμός αποδοχής των σταθεροποιητικών μέτρων

Η βασική στρατηγική στο σταθεροποιητικό πρόγραμμα της σοσιαλιστικής κυβέρνησης ήταν ότι με τη δραστική μείωση του ελλείμματος ισοζυγίου πληρωμών και του πληθωρισμού θα δημιουργείτο το κατάλληλο ευνοϊκό κλίμα για τις ιδιωτικές επενδύσεις, το οποίο στη συνέχεια θα έφερνε την οικονομική ανάπτυξη. Το διετές πρόγραμμα σταθεροποίησης της Ελληνικής οικονομίας δεν είχε ευρεία κοινωνική αποδοχή,⁶³ για δύο κυρίως λόγους: Πρώτον, υπήρξε έλλειψη **αξιόπιστης** κυβερνητικής πολιτικής και **εμπιστοσύνης**⁶⁴ του λαού κατά την εφαρμογή του προγράμματος. Αυτό οφείλεται στη διάσταση μεταξύ προεκλογικών υποσχέσεων (διατήρηση της αυτόματης τιμαριθμικής αναπροσαρμογής, μείωση της φορολογίας, αύξηση της κατανάλωσης) και μετεκλογικών μέτρων. Το βασικό σύνθημα του ΠΑΣΟΚ για "ακόμη καλύτερες μέρες"⁶⁵ στις εκλογές του 1985 δημιουργούσε ελπίδες για περισσότερες κοινωνικές παροχές και πραγματικές αυξήσεις των εισοδημάτων. Δεύτερον, δεν υπήρξε **κατανόηση** από μεγάλο τμήμα των πολιτικών, του κοινού και του τύπου όσον αφορά τα βασικά οικονομικά προβλήματα του τόπου. Δεν υπήρξε επίσης **πληροφόρηση, διάλογος και συνεννόηση** μεταξύ της κυβέρνησης, των κομμάτων και των κοινωνικών εταίρων. Εξέθρεψαν η κυβέρνηση -και η αντιπολίτευση- μια πολιτική που οδήγησε σε κοινωνική πόλωση και εξάλειψε στη συνέχεια κάθε πιθανότητα για **συναινέση** ως προς τα οικονομικά μέτρα.

Ετσι το σταθεροποιητικό πρόγραμμα εφαρμόσθηκε μέσα σ' ένα δυσμενές περιβάλλον με αρνητικές προσδοκίες. Το δυσμενές περιβάλλον ήταν επίσης συνέπεια της έλλειψης (από

⁶³ Για διεξοδικότερη ανάλυση των κοινωνικών αντιδράσεων στο σταθεροποιητικό πρόγραμμα του 1985 βλέπε επίσης το: Tsoukalis, Loukas, "The Austerity Program: Causes, Reactions and Prospects", στο Vryonis, Speros (ed), *Greece on the Road to Democracy; From the Junta to PASOK 1974-1986*, Aristide Caratzas, 1991.

⁶⁴ Βλ. άρθρο του Λ. Τσουκάλη στον Οικονομικό Ταχυδρόμο (3.9.1987): "Η έλλειψη εμπιστοσύνης στο μέλλον της ελληνικής οικονομίας είναι σήμερα μια κοινότοπη διαπίστωση. Υπονομεύει το σταθεροποιητικό πρόγραμμα της κυβέρνησης και τρώει σαν το σαρακι τον ήδη αδύναμο ιστό της οικονομίας μας...η αξιοπιστία της σημερινής κυβέρνησης χαρακτηρίζεται, επιεικώς, ως είδος ουσιώδους εν ανεπαρκεία. Οι παλινωδίες και η αντιφατικότητα που χαρακτήρισαν την οικονομική πολιτική της πρώτης περιόδου, οι πάγκοινα γνωστές εσωτερικές αντιθέσεις του κυβερνητικού κόμματος, η συχνή έλλειψη σοβαρότητας και ήθους έχουν αναπόφευκτα κάποιο τίμημα που τελικά πληρώνει ο σημερινός υπουργός Εθνικής Οικονομίας".

⁶⁵ Το ίδιο σφάλμα έκανε και η Νέα Δημοκρατία όταν έδινε υποσχέσεις για "φθηνότερα αυτοκίνητα".

το ΠΑΣΟΚ) μιας ξεκάθαρης οικονομικής πολιτικής. Ο τότε πρωθυπουργός κ. Ανδρέας Παπανδρέου, παγιδευμένος στις αρχικές δεσμεύσεις του κόμματός του υπέρ του δημόσιου τομέα και υπέρ της αναδιανομής των εισοδημάτων προς όφελος των εργαζομένων και εις βάρος των κερδών, δεν ήταν σε θέση να δημιουργήσει ένα ευνοϊκό περιβάλλον για ιδιωτικές επενδύσεις, ακόμη και μετά την ιδεολογική του στροφή και την ρεαλιστικότερη αντιμετώπιση των προβλημάτων του τόπου.⁶⁶

Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα δεν έτυχε της υποστήριξης της αντιπολίτευσης, των συνδικαλιστών, του τύπου αλλά ούτε και του ίδιου του σοσιαλιστικού χώρου και των ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων. Η εκτίμηση αυτή αποδεικνύεται από πολλά γεγονότα:

Πρώτον, από τις συνεχείς κριτικές της αντιπολίτευσης εναντίον των μέτρων σταθεροποίησης που μοναδικό σκοπό είχαν την άντληση κομματικού οφέλους. Βέβαια, η αντιπολίτευση για ένα μεγάλο διάστημα δεν είχε να αντιπροτείνει κάποια άλλα συγκεκριμένα μέτρα για την έξοδο της χώρας από την κρίση. Έτσι η Νέα Δημοκρατία περιοριζόταν να κάνει μια γενικόλογη κριτική⁶⁷ και να κατηγορεί το ΠΑΣΟΚ ως το μοναδικό υπεύθυνο από το 1981 (μην αναγνωρίζοντας και τις δικές της ευθύνες πριν το 1981) για την τραγική κατάσταση της οικονομίας. Παράλληλα, με τη συνεργασία της Αριστεράς η Νέα Δημοκρατία υποβοηθούσε και πριμοδοτούσε φραστικά τις απεργιακές κινητοποιήσεις, με στόχο την κυβερνητική φθορά. Μόνο όταν πλησίαζαν οι εκλογές και μαζί μ' αυτές η πιθανότητα ανάληψης της εξουσίας, η Νέα Δημοκρατία προχώρησε στην εκπόνηση ενός οικονομικού προγράμματος, που και αυτό όμως στερείτο προτάσεων για βραχυχρόνια μέτρα.⁶⁸ Το ΚΚΕ, με τη σειρά του δέσμιο των μαρξιστικών-λενινιστικών προτύπων, αδυνατούσε να προβάλλει συγκεκριμένα μέτρα πέρα από αφορισμούς περί "μονόπλευρης λιτότητας εναντίον των εργαζομένων".

⁶⁶ Σε άρθρο του, της εφημερίδας Το Βήμα (27.11.1987) ο κ. Ανδρέας Παπανδρέου αναγνώριζε την αξία των μηχανισμών της αγοράς και την ανανεωτική δύναμη του καπιταλισμού. Συγκεκριμένα, καλούσε τους εργάτες να δουλέψουν περισσότερο και να αυξήσουν την παραγωγικότητα, δήλωνε πως ο δημόσιος τομέας είναι υπερτροφικός και πως "έχουμε περίπου το διπλάσιο προσωπικό, που χρειάζεται για να παράγουμε τις απαιτούμενες κρατικές υπηρεσίες", δικαιολογούσε τους επιχειρηματίες για τα παράπονά τους από την μη απελευθέρωση της αγοράς εργασίας, και τοποθετείτο κατά της φορολόγησης των επενδυόμενων κερδών.

⁶⁷ Η βασική της θέση ήταν ότι με τα σταθεροποιητικά μέτρα "πληττεται θανάσιμα η ιδιωτική πρωτοβουλία".

⁶⁸ Οι βασικές γραμμές του προγράμματος ήταν η μείωση του δημόσιου τομέα, οι ιδιωτικοποιήσεις και η απελευθέρωση των αγορών αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίου.

Δεύτερον, από τις αποχωρήσεις, διαγραφές και πειθαρχικές διώξεις μέσα στο ΠΑΣΟΚ. Οι εσωκομματικές αντιδράσεις προήλθαν κυρίως από την "αριστερή" πτέρυγα του ΠΑΣΟΚ η οποία δεν μπορούσε να αντιληφθεί πως ένα σοσιαλιστικό κόμμα εφαρμόζει συντηρητικές συνταγές λιτότητας για την βελτίωση της οικονομίας.⁶⁹ Μέσω διαγραφών, πειθαρχικών διώξεων, αλλά και συνεχών ανασχηματισμών ο τότε πρωθυπουργός, κ. Ανδρέας Παπανδρέου επεδίωκε την ισχυροποίησή του στο κόμμα και στην κυβέρνηση.

Τρίτον, από τα προβλήματα στη ΓΣΕΕ με την διάσπαση της (φιλο)κυβερνητικής παράταξης, ΠΑΣΚΕ, τον Οκτώβριο του 1985.

Τέταρτον, από τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών του 1986, ένα χρόνο δηλαδή μετά την εφαρμογή του προγράμματος.⁷⁰ Σ' αυτές τις δημοτικές εκλογές το ΠΑΣΟΚ έχασε (υπέρ της Νέας Δημοκρατίας) τον έλεγχο των μεγάλων δήμων, της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και του Πειραιά.⁷¹

Τέλος, από σχόλια του ημερήσιου τύπου περί του κλίματος ρευστότητας και αποσταθεροποίησης.⁷² Η αρνητική στάση του τύπου ιδίως μέχρι τα μέσα του 1987, οφειλόταν κατά ένα μέρος στο γεγονός ότι δεν είχαν φανεί ακόμη τα αποτελέσματα του

⁶⁹ Αποστασιοποιούμενος από τα μέτρα του κ. Σημίτη, ο τώως υπουργός Εθνικής Οικονομίας κ. Γερ. Αρσένης δήλωνε στη Βουλή (Οικονομικός Ταχυδρόμος, 14.11.1985): "...είναι μέσα από ανάπτυξη, από αύξηση της παραγωγής, όχι μέσα από συρρίκνωση ή μείωση της ενεργού ζήτησης, που απόσκοπουμε τη διέξοδο από την οικονομική κρίση που μαστίζει τη χώρα μας σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο ...Τα μέτρα της κυβέρνησης που είναι ένα νέο οικονομικό σχήμα, δεν αφορούν απλώς διαρθρωτικά μέτρα, για την επίτευξη των στόχων του 1985 αλλά αποσκοπούν, πιστεύω, στην υποδομή μιας νέας οικονομικής πολιτικής για την επίτευξη των στόχων των πολιτικών και αναπτυξιακών της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, στη δεύτερη τετραετία. Νομίζω ότι πρέπει να πούμε ευθαρσώς, ότι είναι άλλο τα διαρθρωτικά μέτρα 1985 για την επίτευξη των στόχων του 1985 και άλλο μια νέα οικονομική πολιτική, με βάση νέους υπολογισμούς για την επόμενη 4ετία, με βάση εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις".

⁷⁰ Ο βασικός εμπνευστής του σταθεροποιητικού προγράμματος κ. Κώστας Σημίτης προτείνει την αποφυγή αλληπάλληλων εκλογικών αναμετρήσεων στο μεσοδιάστημα μιας κοινοβουλευτικής περιόδου. Οι δημοτικές εκλογές, οι ευρωεκλογές και οι εκλογές για τα προβλεπόμενα όργανα θα έπρεπε να διεξάγονται την ίδια περίοδο. Βλ. σχετικά: Σημίτης, Κώστας, "Μια πρώτη εκτίμηση" σελ. 29., στο *Η πολιτική της οικονομικής σταθεροποίησης*, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1989.

⁷¹ Αποτέλεσμα ήταν να αλλάξει το Νοέμβριο του 1987 η εισοδηματική πολιτική του 1988 που είχε αρχικά αποφασισθεί και να χαλαρώσει.

⁷² Βλ. για παράδειγμα τον Οικονομικό Ταχυδρόμο, 20 Φεβρουαρίου 1986: "...τα γεγονότα αυτά συνδιάστηκαν με μια πρωτοφανή πολιτική οξύτητα στην δημόσια αντιδικία κυβέρνησης και αντιπολίτευσης. Υπήρχε πλέον ένα κλίμα ρευστότητας και ανασφάλειας, το οποίο επέτειναν οι δηλώσεις του Πρωθυπουργού όπου μίλησε για τη διαμόρφωση μιας κατάστασης που μπορεί να αποτελέσει το υπόστρωμα για αποσταθεροποιητικές διαδικασίες και ανώμαλες λύσεις."

προγράμματος και κατά ένα άλλο μέρος στο λαϊκισμό που ήταν διάχυτος στην ελληνική πολιτική και κοινωνική ζωή. Σε πολλές περιπτώσεις ο τύπος δημιουργούσε πληθωριστικές και υποτιμητικές προσδοκίες με αποτέλεσμα να δυναμιτίζει κάθε προσπάθεια σταθεροποίησης.

Σε μια προσπάθεια άμβλυνσης των εσωκομματικών αντιδράσεων, μείωσης του πολιτικού κόστους (ως αποτέλεσμα της σφιχτής εισοδηματικής πολιτικής), αλλά και αντιστροφής του εκλογικού σώματος υπέρ αυτής, ενόψει των εκλογών του 1988, η κυβέρνηση εγκατέλειψε πρόωρα (ταυτοχρόνα με την παύση του Υπουργού Εθνικής Οικονομίας κ. Σημίτη, το 1977) το σταθεροποιητικό πρόγραμμα, σε όφελος μιας επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής με βασικό γνώρισμα την αύξηση των τρεχουσών καταναλωτικών δαπανών.

6. Το Δεύτερο Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα: 1991 - 1993

1. Η Ελληνική οικονομία στις αρχές της δεκαετίας του '90

Οι αρχές της δεκαετίας του '90 σημαδεύτηκαν από αλληπάλληλες εκλογικές αναμετρήσεις για την ανάδειξη μιας ισχυρής κυβέρνησης. Οι γενικές εκλογές του Ιουνίου 1989 έφεραν στην εξουσία μια προσωρινή κυβέρνηση συνασπισμού της Νέας Δημοκρατίας και του Συνασπισμού της Αριστεράς. Η επόμενη εκλογική αναμέτρηση, της 5ης Νοεμβρίου 1989 δεν ανέδειξε αυτοδύναμη κυβερνητική πλειοψηφία. Τα τρία μεγάλα κόμματα, η Νέα Δημοκρατία, το ΠΑΣΟΚ και ο Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου, συμφώνησαν τότε στο σχηματισμό μιας μεταβατικής κυβέρνησης που είχε διάρκεια μέχρι τα μέσα του Απριλίου του 1990. Στις νέες εκλογές το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας πήρε την πλειοψηφία και σχημάτισε κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον κ. Κωνσταντίνο Μητσοτάκη.

Οι αλληπάλληλες εκλογικές αναμετρήσεις, είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία υψηλών δημοσιονομικών ελλειμμάτων, την εκτίναξη του δημοσίου χρέους, και την αύξηση του πληθωρισμού και του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Έτσι, το 1990 το δημοσιονομικό έλλειμμα ξεπερνούσε το 20% του ΑΕΠ, το συνολικό χρέος του δημόσιου τομέα είχε υπερβεί το 100% του ΑΕΠ, ο πληθωρισμός έτρεχε πάνω από 20% και το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών διογκώθηκε φτάνοντας το 6,9% (ως ποσοστό) του ΑΕΠ.

Οι διεθνείς συγκυρίες, με γεγονότα όπως η κρίση στον Περσικό κόλπο και οι κοσμογονικές ανακατατάξεις στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια επηρέασαν, ως ένα βαθμό, τις εσωτερικές οικονομικές επιδόσεις. Στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα οι εθνικοί φραγμοί στις αγορές αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίου έπεφταν συνεχώς, ενώ η Οικονομική και Νομισματική Ενοποίηση έπαιρνε συγκεκριμένη μορφή με τη συμφωνία του Maastricht, τον Φεβρουάριο του 1992. Μπροστά σ' αυτές τις εξελίξεις η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας ανέλαβε την εφαρμογή ενός μεσοπρόθεσμου σταθεροποιητικού προγράμματος (1991-93). Το πρόγραμμα συνοδεύτηκε από Κοινοτικό δάνειο ύψους 2.200 εκατ. ECU, πληρωτέων σε τρεις δόσεις.

2. Στόχοι και μέσα σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας

Η αναγκαιότητα της λήψης διορθωτικών μέτρων υπαγορευόταν αφανώς από τις πιέσεις που δημιουργούσε το τεράστιο δημόσιο χρέος και τα αυξημένα δημοσιονομικά ελλείμματα και αφετέρου από την προσπάθεια ονομαστικής σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας σύμφωνα με τους όρους του Maastricht.⁷³ Στο σταθεροποιητικό πρόγραμμα του 1985 το βασικό πρόβλημα εντοπιζόταν στην ανταγωνιστικότητα και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και όχι στο δημόσιο χρέος.

Κατά συνέπεια, οι βασικότεροι στόχοι του τριετούς προγράμματος (1991-93) αφορούσαν τη δημοσιονομική εξυγίανση, μέσω της μείωσης των καθαρών δανειακών αναγκών του ευρύτερου δημόσιου τομέα (PSBR) από 21% του ΑΕΠ το 1990 σε 3% το 1993, την σταθεροποίηση του δημοσίου χρέους, την πτώση του πληθωρισμού από 20,1% το 1990 σε 7,0% το 1993 και την αναδιάρθρωση της οικονομίας.⁷⁴

Στην ενότητα αυτή θα εξεταστούν τα βασικότερα μέσα επίτευξης των στόχων, δηλαδή η συναλλαγματική και δημοσιονομική πολιτική, η φορολογική μεταρρύθμιση, η εισοδηματική πολιτική και τέλος, η διαρθρωτική πολιτική.

Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα 1991-93 σηματοδοτεί την αλλαγή του **μειγματος** της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής, ρίχνοντας μεγαλύτερο βάρος στην πρώτη.

⁷³ Η συνθήκη του Maastricht μεταξύ άλλων ορίζει σαφώς ότι μέχρι το 1997 ή το αργότερο μέχρι το 1999 τα κράτη μέλη θα πρέπει να έχουν δημόσιο έλλειμμα μικρότερο του 3% του ΑΕΠ, δημόσιο χρέος κοντά στο 60% του ΑΕΠ, πληθωρισμό μικρότερο του 1,5% του μέσου όρου των τριών χαμηλότερων πληθωρισμών στην Κοινότητα και συμμετοχή στη στενή ζώνη διακύμανσης του ΕΝΣ. Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα 1991-93 συσχέτισε τους στόχους του με τους αντίστοιχους της συνθήκης του Maastricht, που ήταν γνωστοί πολύ πιο πριν από την υπογραφή της Συνθήκης.

⁷⁴ Συγκεκριμένα προβλέπονταν τα εξής:
(α) Οι καθαρές δανειακές ανάγκες της κεντρικής διοίκησης ως ποσοστό του ΑΕΠ δεν έπρεπε να είναι μεγαλύτερες από το 10,4% το 1991, το 5% το 1992 και το 1,5% το 1993. Αντίστοιχα οι καθαρές δανειακές ανάγκες των ΔΕΚΟ, ως ποσοστό του ΑΕΠ, δεν έπρεπε να υπερβαίνουν το 2,2% το 1991, το 1,5% το 1992 και το 1,5% το 1993.
(β) Μείωση του πληθωρισμού, ο οποίος από 20,1% το 1990 δεν έπρεπε να υπερβεί το 17,0% το 1991, το 12,0% το 1992 και το 7,0% το 1993.
(γ) Το έλλειμμα, τέλος, του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, που ως ποσοστό του ΑΕΠ ανερχόταν στο 6,9% το 1990, προβλεπόταν να μειωθεί σταδιακά και να μην ξεπεράσει το 3% το 1993. Η πορεία αποκλιμάκωσης του ελλείματος για την τριετία ήταν ως εξής: 5,2% το 1991, 3,6% το 1992 και 3% το 1993.

Βέβαια η νομισματική πολιτική εξακολουθεί να αποτελεί ισχυρό μέσο οικονομικής πολιτικής, ιδίως όσον αφορά τη ρύθμιση της προσφοράς χρήματος.

Οι βασικοί στόχοι της μείωσης των καθαρών δανειακών αναγκών του ευρύτερου δημόσιου τομέα κατά 18 ποσοστιαίες μονάδες μέσα σε τρία χρόνια, ώστε να μειωθούν τα ελλείμματα και ο πληθωρισμός αλλά και να σταθεροποιηθεί και στη συνέχεια να μειωθεί ο λόγος του δημοσίου χρέους ως προς το ΑΕΠ, επιδιώκονται με **περιοριστική** δημοσιονομική πολιτική.⁷⁵ Σε αντίθεση με τις επιλογές της Ιρλανδίας υπέρ της μείωσης των δαπανών, η κυβέρνηση της Ν.Δ. έδωσε μεγαλύτερη έμφαση στην αύξηση των φορολογικών εσόδων. Η επιλογή αυτή υπαγορεύτηκε -κατά μεγάλο μέρος- από τις περιορισμένες δυνατότητες μείωσης των δαπανών. Ένα μεγάλο μέρος τους αφορά τόκους. Οι δαπάνες για τόκους προσδιορίζονται από τα διεθνή επιτόκια και την πορεία του πληθωρισμού και του δημοσίου χρέους. Οι δημόσιες επενδύσεις εξάλλου, που αποτελούν 5% περίπου του ΑΕΠ, είναι απαραίτητες για τον εκσυγχρονισμό της παραγωγικής υποδομής και την ανάπτυξη.⁷⁶ Οι κατηγορίες που απομένουν είναι οι αμοιβές προσωπικού που ανέρχονται στο 10% περίπου του ΑΕΠ το 1991, οι επιδοτήσεις-επιχορηγήσεις (6,5% περίπου) και οι λοιπές δημόσιες δαπάνες, περίπου στο 20% του ΑΕΠ το 1992.

Η δημοσιονομική εξυγίανση συνδυάστηκε με μια γενικότερη **φορολογική μεταρρύθμιση**, βασική φιλοσοφία της οποίας ήταν η απλούστευση του φορολογικού συστήματος και η μείωση του φορολογικού βάρους των εισοδημάτων με ταυτόχρονη διεύρυνση της φορολογικής βάσης.

Το φορολογικό σύστημα που ήταν σε ισχύ στη χώρα μέχρι πρόσφατα, ήταν πολύπλοκο και επιβάρυνε υπέρμετρα τους μισθούς. Για παράδειγμα στο παλιό σύστημα (από το 1988) ο φόρος βασιζόταν στη διαφορά ανάμεσα στο φόρο που αντιστοιχούσε στο συνολικό εισόδημα και στο φόρο που αντιστοιχούσε στο άθροισμα των απαλλαγών (διπλή μέθοδος φορολόγησης). Η μεταρρύθμιση που επιχειρήθηκε κινήθηκε στους εξής άξονες:

⁷⁵ Λεπτομερέστερα, η δημοσιονομική εξυγίανση προβλέπει την μη υπέρβαση των συνολικών δαπανών για τρέχουσες επιχορηγήσεις και επιδοτήσεις 836 δισ. δρχ. το 1991, 780 δισ. δρχ. το 1992 και 745 δισ. δρχ. το 1993, τη μείωση των τρεχουσών μη μισθολογικών δαπανών για αγαθά και υπηρεσίες, σε πραγματικούς όρους, τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας στο σύστημα είσπραξης φόρων, την πραγματοποίηση της αποκρτικοποίησης και της διάθεσης των κτηματικών ομολόγων, την εκλογίκευση του συστήματος φορολόγησης του αγροτικού εισοδήματος, και την μείωση της απασχόλησης κατά 10% στο δημόσιο τομέα μέχρι το 1993.

⁷⁶ Υπάρχει παράλληλα και δέσμευση λόγω Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (ΚΠΣ).

Πρώτον, **απλούστευση** των διαδικασιών υποβολής φορολογικής δήλωσης με την φορολόγηση των καθαρών εισοδημάτων, μετά τις απαλλαγές (μέθοδος καθαρού εισοδήματος). Δεύτερον, **μείωση** των φορολογικών συντελεστών. Οι νέοι φορολογικοί συντελεστές αρχίζουν από το 0% και φτάνουν μέχρι το 30% του φορολογηθέντος εισοδήματος, ενώ παλαιότερα άρχιζαν από το 18% και έφθαναν μέχρι το 50% (βλ. Πίνακα 4).

Πίνακας 4 Φορολογικοί συντελεστές με βάση το παλαιό και το νέο φορολογικό σύστημα

Παλαιό σύστημα (εκατ. δρχ.)	Φορολ. συντελ. %	Νέο σύστημα (εκατ. δρχ.)	Φορολ. συντελ. %
0-1,2	18	0-1,0	0
1,2-3,0	30	1,0-2,5	5
3,0-7,5	43	2,5-4,0	15
άνω 7,5	50	4,0-7,0	30
		άνω 7,0	40*

*1992 και 1993

Πηγή: *Macroeconomic and Fiscal Adjustment in Greece*, Commission of the European Communities.

Η μείωση των φορολογικών συντελεστών είναι της τάξης του 50% και σε ορισμένες περιπτώσεις (μεσαία και ανώτερα κλιμάκια) μέχρι 85%. Το καινούργιο φορολογικό νομοσχέδιο αποσκοπεί στην αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος και στη μείωση της φοροδιαφυγής. Τρίτον, **αύξηση του κόστους φοροδιαφυγής** (έτσι ώστε να μειωθεί η παραοικονομία) με την αύξηση της πιθανότητας εξακρίβωσής της (διασταύρωση στοιχείων, έλεγχοι) και με την εισαγωγή αυστηρών ποινών. Τέταρτον, **διεύρυνση** της φορολογικής βάσης με την κατάργηση μιας σειράς φοροαπαλλαγών, εξαιρέσεων και ελαφρύνσεων.

Η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην απλούστευση και εναρμόνιση του φόρου προστιθέμενης αξίας με αυτόν που ισχύει στην Κοινότητα από τον Αύγουστο του 1992. Έτσι, οι συντελεστές έμμεσης φορολογίας από τρεις που ήταν μέχρι τότε (8%, 18% και 36%) έγιναν δύο με την κατάργηση του ανώτατου συντελεστή 36%. Παράλληλα έγιναν μετατάξεις αγαθών και υπηρεσιών από το 8% στο 18%. Περικόπηκαν επίσης οι ειδικοί φόροι κατανάλωσης και οι φόροι πολυτελείας που κυμαίνονταν από 8% έως 120%.

Με στόχο, τέλος, την εναρμόνιση της τιμής των καυσίμων με τις αντίστοιχες τιμές στην ΕΟΚ αυξήθηκε και η φορολογία των υγρών καυσίμων. Τέλος, αυξήθηκε επίσης η φορολογία των τόκων των καταθέσεων από 10% σε 15%.

Την τελευταία διετία η σφιχτή **εισοδηματική** πολιτική βασίστηκε στην κατάργηση της ΑΤΑ, την καθιέρωση ελεύθερων διαπραγματεύσεων για τον ιδιωτικό τομέα και στον περιορισμό των αυξήσεων για τους εργαζόμενους στον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Το πεδίο εφαρμογής του εισοδηματικού μέσου περιορίζεται αισθητά σε σχέση με το παρελθόν. Αφορά μόνο το δημόσιο τομέα, εφόσον στον ιδιωτικό οι αυξήσεις καθορίζονται ελεύθερα με διαπραγματεύσεις ανάμεσα στη ΓΣΕΕ και στον ΣΕΒ (διετής συμφωνία). Στο σταθεροποιητικό πρόγραμμα του 1985 η εισοδηματική πολιτική αφορούσε τόσο τον δημόσιο όσο και τον ιδιωτικό τομέα. Οι εργαζόμενοι έχασαν 8,3% στην τριετία 1990-92, δηλαδή 1,7% το 1990, 3,8% το 1991 και 2,5% το 1992. Στη διετία 1986-87 οι απώλειες ήταν μεγαλύτερες, έφτασαν, δηλαδή, στο 14,1%.

Στόχος της **συναλλαγματικής** πολιτικής είναι η μείωση του πληθωρισμού έτσι ώστε να είναι δυνατή η ένταξη της δραχμής στο Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα μέχρι το τέλος του 1993. Οι ρυθμοί διολίσθησης της δραχμής δεν καλύπτουν πλήρως τις διαφορές πληθωρισμού ανάμεσα στην Ελλάδα και τους εμπορικούς της εταίρους, η δε προαναγγελία της συναλλαγματικής πολιτικής που ακολουθείται στόχο έχει την καταπολέμηση κερδοσκοπικών τάσεων και υποτιμητικών προσδοκιών. Με τον περιορισμό του ρυθμού διολίσθησης στα ανώτατα δυνατά επίπεδα, οι επιχειρήσεις αναγκάζονται να λειτουργούν σε κλίμα οικονομιών, αποφεύγοντας να μετακυλίσουν το σύνολο των αυξήσεων κόστους στις τιμές, ώστε να διατηρήσουν το σημερινό επίπεδο ανταγωνιστικότητας.

Το **συναλλαγματικό εργαλείο** έχει τελείως διαφορετική χρήση στο τρέχον σταθεροποιητικό πρόγραμμα σε σχέση με το αντίστοιχο του 1985. Τότε, αφενός μεν η

δραχμή υποτιμήθηκε κατά 15% έναντι των άλλων νομισμάτων και αφετέρου η συναλλαγματική ισοτιμία ακολούθησε πορεία διολίσθησης με ετήσιους ρυθμούς που εξασφάλιζαν τη διατήρηση της ανταγωνιστικότητας στα επίπεδα του Οκτωβρίου του 1985. Αντίθετα στο σταθεροποιητικό πρόγραμμα του 1991 όχι μόνο δεν έγινε υποτίμηση, αλλά δόθηκε έμφαση στη μείωση του πληθωρισμού αντί της διατήρησης της ανταγωνιστικότητας.

Η διαρθρωτική πολιτική δεν αποτελεί πρωτοτυπία του τρέχοντος σταθεροποιητικού προγράμματος. Είχε γίνει ένα μικρό μόνο ξεκίνημα, το 1985. Αποτελεί όμως για πρώτη φορά βασικότατο στόχο ελληνικού σταθεροποιητικού προγράμματος. Με τα διαρθρωτικά μέτρα επιδιώκεται η μείωση των στρεβλώσεων στην αγορά που δημιουργούνται από τις κρατικές παρεμβάσεις και η δημιουργία (ευνοϊκών) συνθηκών για τη λειτουργία του ελεύθερου ανταγωνισμού. Η παραδοσιακή σταθεροποίηση με δημοσιονομική και νομισματική πολιτική, που επηρεάζει τη ζήτηση δεν είναι από μόνη της επιτυχής. Με την αναδιάρθρωση της οικονομίας επιδιώκεται η αποτελεσματικότερη κατανομή των πόρων με σκοπό την αύξηση της συνολικής προσφοράς. Τα διαρθρωτικά μέτρα αφορούν την απελευθέρωση από τον κρατικό παρεμβατισμό των αγορών αγαθών (πλήρης απελευθέρωση της αγοράς κατοικιών και επαγγελματικής στέγης, απελευθέρωση της αγοράς πετρελαιοειδών), εργασίας (δυνατότητα μερικής απασχόλησης, εισαγωγή του συστήματος των ελεύθερων διαπραγματεύσεων στον ιδιωτικό τομέα), υπηρεσιών (εισαγωγή ελεύθερου ωραρίου εργασίας στα καταστήματα και στις τράπεζες), και μακροπρόθεσμων κεφαλαίων, την αναμόρφωση του συστήματος φορολογίας και κοινωνικής ασφάλισης και την κατάργηση του συστήματος της Α.Τ.Α. από το 1991.

Η μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος, μολονότι είχε προαναγγελθεί από την κυβέρνηση από τον Φεβρουάριο του 1991, ψηφίστηκε από τη Βουλή, με σημαντικές κοινωνικές αντιδράσεις, τον Αύγουστο του 1992. Με το νέο ασφαλιστικό νομοσχέδιο καταργείται ο κοινωνικός πόρος των ασφαλιστικών ταμείων, χρηματοδοτείται τριμερώς η κύρια σύνταξη, διμερώς η επικουρική σύνταξη και μονομερώς το εφάπαξ, εξισώνονται οι προϋποθέσεις συνταξιοδότησης και αυξάνονται οι εισφορές και οι κρατήσεις. Επίσης, παρακρατείται ποσοστό μέχρι 5% στις συντάξεις άνω των 100.000 δρχ. Παγώνουν οι κοινωνικοί πόροι που θα καλύψουν οι ίδιοι οι ασφαλισμένοι και εισάγεται οροφή 10 εκατομμυρίων δραχμών στο εφάπαξ, γεγονός που θίγει κυρίως τους τραπεζικούς υπαλλήλους.

Με δεδομένο ότι η οργάνωση της κοινωνικής ασφάλισης στη χώρα μας ήταν πολύπλοκη, ότι η οικονομική κατάσταση χαρακτηρίζεται από στασιμότητα αλλά και ότι οι μελλοντικές οικονομικές απαιτήσεις (λόγω του δημογραφικού προβλήματος) είναι υψηλές, ο εκσυγχρονισμός του ασφαλιστικού νομοσχεδίου είναι απαραίτητος. Οι θυσίες που απαιτούνται για τον εκσυγχρονισμό του δεν αναφέρονται σε μία ομάδα ασφαλισμένων αλλά σε πολλές και ιδίως στις περισσότερο οικονομικά και πολιτικά ισχυρές, που κατόρθωσαν να αποσπάσουν στο παρελθόν, μέσω της πολιτικής πίεσης, προκλητικά προνόμια. Η ομοιόμορφη αντιμετώπιση των Ταμείων μόνο θετικά μπορεί να κριθεί. Το αυτό ισχύει και για την κατάργηση των προκλητικών ασφαλιστικών προνομίων. Θετική είναι επίσης και η επαναφορά των 50στων για τον υπολογισμό του συντάξιμου μισθού και η γενίκευσή του σ'όλο το δημόσιο τομέα. Ένα άλλο θετικό βήμα είναι η ασφαλιστική εισφορά ίση προς αυτήν του ΙΚΑ για δημοσίους υπαλλήλους και ειδικά Ταμεία, και τα ομοιόμορφα όρια ηλικίας για καταβολή συντάξεως.

Σε αντίθεση με την Πορτογαλία, η αποκρατικοποίηση στην Ελλάδα προχωρά με πολύ αργούς ρυθμούς, σκοντάφτοντας κάθε τόσο σε νομικά και πρακτικά ζητήματα. Χάθηκε πολύτιμος χρόνος από την νομοθετική κάλυψη της διαδικασίας αποκρατικοποίησης. Χαρακτηριστική ήταν η απόπειρα νομικής κάλυψης της αποκρατικοποίησης μέσω του Ν.1892 το 1990, που αποδείχθηκε όμως ανεπαρκής, με αποτέλεσμα την ψήφιση του Ν. 1914/90, που και αυτός ήταν ανεπαρκής ώστε να ψηφιστεί ο νόμος Ν. 2000 του 1991. Η αποκρατικοποίηση δημοσίων επιχειρήσεων και οργανισμών εμποδίζεται από γραφειοκρατικές διαδικασίες, και νομικές διαδικασίες. Τα περισσότερα νομικά προβλήματα οφείλονται στα υπέρογκα χρέη των προβληματικών. Η διαδικασία αποκρατικοποίησης της Αθηνάϊκής Χαρτοποιίας, για παράδειγμα, σταμάτησε λόγω των διεκδικήσεων των παλαιών μετόχων.

Στο σταθεροποιητικό πρόγραμμα προβλέπεται η σταδιακή κατάργηση μιας σειράς **νομισματικών μέτρων** ώστε να αυξάνεται η ανεξαρτησία της Κεντρικής Τράπεζας. Καταργείται, για παράδειγμα, η τραπεζική χρηματοδότηση του προϋπολογισμού⁷⁷, η υποχρεωτική χρηματοδότηση του βιοτεχνικού κλάδου με προτιμησιακά επιτόκια, μέχρι ποσοστού 10% των τραπεζικών καταθέσεων μέχρι το 1993, και, τέλος, η άμεση πρόσβαση του Δημοσίου στα ρευστά διαθέσιμα της κεντρικής τράπεζας μέχρι ποσοστού 10% της αύξησης των κρατικών δαπανών μέχρι το 1993.

⁷⁷ 1η Ιουλίου 1991: 30%, 1η Ιουλίου 1992: 20%, 1η Ιουλίου 1993: 0%.

3. Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του σταθεροποιητικού προγράμματος του 1991

Με το σταθεροποιητικό πρόγραμμα 1991-93 η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας σκοπεύει στη δραστική μείωση των δημοσίων ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους και στη μείωση του πληθωρισμού σε μονοψήφιο αριθμό μέχρι το τέλος του 1993. Η πτώση του πληθωρισμού ωθεί τα επιτόκια προς τα κάτω και αυξάνει τις επενδύσεις και το ΑΕΠ. Η επίτευξη αυτών των στόχων γίνεται με παράλληλο επηρεασμό της προσφοράς και της ζήτησης. Η εισοδηματική και δημοσιονομική πολιτική (αύξηση εμμέσων φόρων) μειώνει την αγοραστική δύναμη (ιδίως) των μισθωτών και περιστέλλουν τη συνολική ζήτηση. Αντίθετα, η διαρθρωτική πολιτική δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την απελευθέρωση των παραγωγικών πόρων, την ορθολογικότερη και αποδοτικότερη χρήση τους, με συνέπεια την αύξηση της προσφοράς. Βέβαια οι καθυστερήσεις που σημειώθηκαν στην αναδιάρθρωση της ελληνικής οικονομίας εμύδισαν την οικονομική της ανάπτυξη και επέτειναν την ύφεση.

Η Ελλάδα συνεχίζει να αντιμετωπίζει σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα. Μολονότι έχουν γίνει προσπάθειες σε συγκεκριμένους τομείς, όπως για παράδειγμα, στις αγορές εργασίας, αγαθών και κεφαλαίου, σε άλλους σημαντικούς τομείς οι μεταρρυθμίσεις δεν έχουν προχωρήσει σύμφωνα με τον αρχικό προγραμματισμό. Η αποκρατικοποίηση προχώρησε με πολύ αργούς ρυθμούς, σκοντάφτοντας κάθε τόσο σε νομικά και πρακτικά ζητήματα. Το νέο φορολογικό νομοσχέδιο κατατέθηκε προς ψήφιση στη Βουλή με καθυστέρηση δύο ετών και συνεπώς οι επιπτώσεις της φορολογικής μεταρρύθμισης δεν πρόκειται να γίνουν αισθητές πριν από το 1993. Η καθυστέρηση, τέλος, της κατάθεσης του ασφαλιστικού νομοσχεδίου, το φθινόπωρο του 1992, είναι σοβαρότατη, τόσο για την ορθολογικότερη αξιοποίηση των κεφαλαίων των ασφαλιστικών οργανισμών όσο και για τη μείωση των ελλειμμάτων τους. Εγιναν ωστόσο σημαντικά βήματα προόδου στον νομισματικό τομέα και στη λειτουργία των αγορών κεφαλαίου.

Στην ενότητα αυτή θα εξεταστεί η πορεία βασικών μακροοικονομικών δεικτών, όπως η αύξηση του ΑΕΠ, τα δημόσια ελλείμματα και το δημόσιο χρέος, ο πληθωρισμός και η ανεργία και, τέλος, το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

Για άλλη μια φορά (όπως και το 1985-87), η αύξηση του ΑΕΠ κατά την εφαρμογή του τριετούς σταθεροποιητικού προγράμματος ήταν απογοητευτική. Η οικονομία παρέμεινε σε

ύφεση και το ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 1% το 1991 έναντι αντίστοιχης μείωσης 0,1% το προηγούμενο έτος. Η αύξηση του ΑΕΠ για το 1992 προβλέπεται να είναι γύρω στο 2,2%. Αντίθετα, στην Πορτογαλία, ο μέσος ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ για την περίοδο εφαρμογής του σταθεροποιητικού της προγράμματος ήταν 4,9%, ενώ στην Ιρλανδία για την αντίστοιχη περίοδο γύρω στο 5%. Η διατήρηση των δημοσίων ελλειμμάτων, του πληθωρισμού και των επιτοκίων σε μεγάλα ύψη στην Ελλάδα, αποθάρρυνε τις επενδύσεις, την παραγωγή και την ανάπτυξη.⁷⁸

Η δημοσιονομική αναπροσαρμογή, όπως και στο σταθεροποιητικό πρόγραμμα του 1985, δεν υπήρξε επιτυχής. Ο Πίνακας 5 παραθέτει⁷⁹ τα στοιχεία της εκτέλεσης του προϋπολογισμού των ετών 1990 και 1991. Παρατηρούμε ότι τα πραγματοποιηθέντα μεγέθη του έτους 1991 διαφέρουν σημαντικά από αυτά που προβλέπονταν στο σταθεροποιητικό πρόγραμμα 1991-93 και στο κοινοτικό δάνειο. Το πρωτογενές έλλειμμα ήταν 5% το 1990, ενώ το 1991 ανήλθε σε 1,7%, σε αντίθεση με το πρόγραμμα που μιλούσε για πλεόνασμα 1,9% του ΑΕΠ. Οι καθαρές δανειακές ανάγκες της κεντρικής κυβέρνησης αντί να διαμορφωθούν στο 10,4% του Α.Ε.Π., όπως είχε συμφωνηθεί για το 1991, διαμορφώθηκαν στο 14,2% του Α.Ε.Π. Δηλαδή υπήρξε υπέρβαση κατά 3,8 ποσοστιαίες μονάδες. Για το 1992 προβλέπεται μείωση των καθαρών δανειακών αναγκών του ευρύτερου δημόσιου τομέα στο 10,4% του ΑΕΠ. Ο στόχος που είχε αρχικά ενταχθεί στο μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα ήταν 6,5%. Το πρωτογενές πλεόνασμα (το αποτέλεσμα της τρέχουσας διαχείρισης εσόδων-δαπανών, χωρίς τα τοκοχρεολύσια), θα είναι της τάξης 0,3%.

Η ανεπιτυχής δημοσιονομική εξυγίανση για το 1991 αποδόθηκε στην υστέρηση των εσόδων κατά 571 δισ. δρχ. (60% των οποίων οφείλεται στην υστέρηση των μη φορολογικών εσόδων). Οι δαπάνες ωστόσο κινήθηκαν στα πλαίσια του στόχου. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, η Ελλάδα είναι η χώρα με το χαμηλότερο ποσοστό δημοσίων εσόδων⁸⁰ σε σχέση με όλα τα κράτη της ΕΟΚ και του ΟΟΣΑ. Τα δημόσια έσοδα στην Ελλάδα ήταν, το 1991 30,1%, του ΑΕΠ, ενώ ο μέσος όρος στις 24 χώρες του ΟΟΣΑ ήταν 40,2% και στις 12 χώρες της ΕΟΚ 43,9%.

⁷⁸ Βλ. επίσης σελ. 59-60 σχετικά με το δίλημμα σταθεροποίηση ή ανάπτυξη.

⁷⁹ Βλ. "Macroeconomic and Fiscal Adjustment in Greece" Commission of the European Communities, Brussels, 25 March 1992, σελ. 4.

⁸⁰ Το γεγονός αυτό οφείλεται στην αδυναμία αποτελεσματικής περισυλογής φόρων από τις ελληνικές φορολογικές αρχές.

Πίνακας 5 Εκτέλεση του προϋπολογισμού του 1991
(δισ.δρχ. και % του ΑΕΠ)

	1990	% ΑΕΠ	1991 Πρόγραμμα	% ΑΕΠ	1991 Πραγματο- ποιήσεις	% ΑΕΠ
A. Εσοδα	2.970	28,4	4.350	34,7	3.779	30,1
Φόροι	2.699	25,8	3.628	28,9	3.390	27,0
Μή Φορολογικά έσοδα	179	1,7	582	4,6	270	2,2
Επενδύσεις	92	0,9	140	1,1	119	0,9
B. Εξοδα	4.764	45,6	5.652	45,0	5.547	44,2
Γ. Καθαρές δανειακές ανάγκες	1.794	17,2	1.302	10,4	1.768	14,1
Δ. Πρωτογενές έλλειμμα	523	5,0	-241	-1,9	215	1,7

Πηγή: *Macroeconomic and Fiscal Adjustment in Greece*, Commission of the European Communities.

Το δημόσιο χρέος, τέλος, από 9,3 τρισ. το 1990 έφτασε τα 11,9 τρισ. το 1991 ή ποσοστό του ΑΕΠ ίσο με 116% χωρίς να διαφαίνεται προοπτική συγκράτησής του. Η ευρωπαϊκή επιτροπή εκτιμά ότι το χρέος του ευρύτερου δημόσιου τομέα θα φτάσει το 135-140% του ΑΕΠ το 1992. Οι καταπίπτουσες εγγυήσεις του δημοσίου επέφεραν ένα πρόσθετο χρέος ύψους 1,2 τρισ. δρχ ή 10% περίπου του ΑΕΠ. Η ελληνική οικονομία πρέπει να αναπτυχθεί με εντονότερους ρυθμούς (με τη δημιουργία πρωτογενών πλεονασμάτων) προκειμένου να εξυπηρετήσει το χρέος της.

Ο πληθωρισμός σημείωσε πτώση, ιδίως κατά το πρώτο έτος εφαρμογής του προγράμματος.⁸¹ Έτσι από 23% το 1990 μειώθηκε στο 17,8% το 1991 και στο 15%-16% το 1992. Βέβαια, δεν επιτεύχθηκαν πλήρως οι στόχοι του σταθεροποιητικού προγράμματος, δηλαδή 17,0% και 12% για τα έτη 1991 και 1992 αντίστοιχα. Η πορεία αποκλιμάκωσης του πληθωρισμού υπήρξε έντονη, ιδίως τους πρώτους μήνες του καλοκαιριού του 1992. Οι αλλαγές όμως που σημειώθηκαν στην έμμεση φορολογία και στην φορολογική επιβάρυνση της βενζίνης με σκοπό την αύξηση των δημοσίων εσόδων και τη δημιουργία πρωτογενών πλεονασμάτων, επιβάρυναν τον πληθωρισμό.

Η συνεισφορά της νομισματικής πολιτικής στη μείωση του πληθωρισμού ήταν σημαντική. Η κάμψη στην προσφορά χρήματος οφείλεται στην μικρότερη αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας και στη μείωση των ιδιωτικών καταθέσεων λόγω της μετατόπισης των αποταμιεύσεων από καταθέσεις σε αγορές τίτλων δημοσίου οι οποίοι είχαν μεγαλύτερες αποδόσεις μετά την φορολόγηση των τόκων των καταθέσεων. Μικρότερη ήταν και η αύξηση των εγχώριων τραπεζικών πιστώσεων, που οφείλεται στην επιβράδυνση της τραπεζικής χρηματοδότησης του δημοσίου τομέα, ενώ αντίθετα η πιστωτική επέκταση προς τον ιδιωτικό τομέα ήταν ελαφρώς υψηλότερη, συγκριτικά με το 1990.

Δόθηκε επίσης μεγάλη σημασία στο ρόλο των προσδοκιών για τη μείωση του πληθωρισμού. Οι **ορθολογικές προσδοκίες**, δηλαδή αυτές που σχηματίζονται με βάση όλες τις δυνατές πληροφορίες είναι κεντρικός πυρήνας των νέων οικονομικών θεωριών. Σύμφωνα με τη νέα-κλασική (new classical) θεωρία, εάν οι παραγωγικοί συντελεστές έχουν ορθολογικές προσδοκίες⁸² και εάν υπάρχει **πλήρης ευκαμψία** τιμών τότε η προαγγελθείσα (αξιόπιστη) νομισματική πολιτική δεν έχει πραγματικά αποτελέσματα επί του προϊόντος (ανεργία). Αυτό στην ουσία σημαίνει, αντιστρέφόμενο, ότι η μείωση του πληθωρισμού μπορεί να υπάρξει χωρίς επιπτώσεις στην ανεργία. Η προαγγελία της μείωσης

⁸¹ Το ίδιο είχε συμβεί, για διαφορετικούς ωστόσο λόγους, το 1985-87. Ο πληθωρισμός μειώθηκε (όπως ήταν ο στόχος) στο 16,9% το 1986, από 25% το 1985. Το 1987 όμως (λόγω εφαρμογής του ΦΠΑ και της επικράτησης πληθωριστικών προσδοκιών) διαμορφώθηκε στο 15,7%, με στόχο το 10%.

⁸² Εάν δεν υπάρχουν ορθολογικές προσδοκίες αλλά οπισθοβαρείς προσδοκίες (adaptive), όπως στα κλασικά οικονομικά, η νομισματική πολιτική επιδρά στο προϊόν. Βλ. Hall, R., and Taylor J, *Macroeconomics: Theory, Performance and Policy* second edition, Norton, New York 1988, κεφ. 13.

του ρυθμού αύξησης του χρήματος, για παράδειγμα, οδηγεί στη μείωση των πληθωριστικών προσδοκιών και με τη σειρά του σε ισόποση μείωση του ρυθμού του πληθωρισμού.⁸³

Κατά πόσον όμως ισχύουν οι παραδοχές (και τα αποτελέσματα) της νέας-κλασικής θεωρίας είναι συζητήσιμο. Μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι συνθήκες "ατελούς" πληροφόρησης, μονοπωλιακού ανταγωνισμού, κόστους από τη συνεχή αλλαγή των τιμών (menu costs) και κυρίως εργατικών συμβολαίων, αναιρούν την παραδοχή της πλήρους ευκαμψίας τιμών και μισθών. Με βάση αυτό το σκεπτικό η διαδικασία αποκλιμάκωσης του πληθωρισμού και μείωσης της ανεργίας είναι περισσότερο σταδιακή.⁸⁴

Στις σύγχρονες θεωρίες αντιπληθωριστικής πολιτικής έννοιες όπως "αξιοπιστία" και "εμπιστοσύνη" παίζουν ουσιώδη ρόλο στη δημιουργία θετικών προσδοκιών. Οι έννοιες όμως αυτές προϋποθέτουν από πλευράς κυβερνήσεως "φήμη", "συνέπεια", "προσήλωση" και "δέσμευση".

Η **φήμη** δημιουργείται με βάση τη συμπεριφορά στο παρελθόν. Αποκτιέται πιο εύκολα όταν η κυβέρνηση δείχνει "αφοσίωση" στους κανόνες οικονομικής πολιτικής. Οι εξαγγελίες της κυβέρνησης, για παράδειγμα, σχετικά με την συγκεκριμένη οικονομική πολιτική, δημοσιονομική και νομισματική, επιτρέπουν στους παραγωγικούς συντελεστές να προβλέψουν την μελλοντική πολιτική και να ενεργήσουν αναλόγως. Εάν οι αρχές χρησιμοποιήσουν την δυνατότητα "έκπληξης" τότε χάνεται η "φήμη" και συνεπώς η "αξιοπιστία".⁸⁵

Ο ρόλος της **δέσμευσης**, π.χ. η δέσμευση των κυβερνήσεων να μην χρησιμοποιούν πληθωριστική χρηματοδότηση, είναι επίσης σημαντικός για την αντιπληθωριστική πολιτική. Η δέσμευση μπορεί να επιτευχθεί μέσω εκχώρησης της νομισματικής πολιτικής είτε σε μια

⁸³ Βλ. Sargent Thomas and Wallace Neil, "Rational Expectations the Optimal Monetary Instrument and the Optimal Money Supply Rule", *Journal of Political Economy*, Vol. 83 pp. 241-245, 1975.

⁸⁴ Αυτή είναι η βασική ιδέα των νέων Κεϋνσιανών (new Keynesian) οικονομικών. Βλ. σχετικά: Mankiw Gregory, "Small Menu Costs and Large Business Cycles: A Macroeconomic Model of Monopoly", *Quarterly Journal of Economics*, May 1985, p.p. 529-539 και Taylor John, "Union Wage Settlements during a Disinflation", *American Economic Review* Vol.73 (1983) pp 981-993.

⁸⁵ Βλ. Kydland, Finn and Edward Prescott "Rules Rather than Discretion; The Inconsistency of Optimal Plans", *Journal of Political Economy*, June 1977.

ανεξάρτητη εγχώρια κεντρική τράπεζα με μόνη αρμοδιότητα τη σταθερότητα του επιπέδου των τιμών είτε σε μια αντιπληθωριστική κεντρική τράπεζα του εξωτερικού μέσω της συμμετοχής σε ένα σύστημα σταθερών ισοτιμιών. Το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα αποτελεί συγκεκριμένο παράδειγμα εφαρμογής της θεωρίας αυτής. Συγκεκριμένα η προσκόλληση των ευρωπαϊκών νομισμάτων στο στενό περιθώριο του ΜΣΙ δημιουργεί μια δέσμευση όπου δεν υπάρχει η δυνατότητα συναλλαγματικής "διευκόλυνσης", οι διαταραχές στο σχετικό πληθωρισμό είναι προσωρινές και δεν διατηρούνται διαφορές στον πληθωρισμό των χωρών που μετέχουν στο σύστημα.⁸⁶ Τα παραδείγματα της Ιρλανδικής λίρας και του πορτογαλικού εσκούδο είναι χαρακτηριστικά. Επίσης, η συναλλαγματική της "σκληρής δραχμής" που ακολουθεί η κυβέρνηση πρέπει να εξετάζεται στα πλαίσια της θεωρίας αυτής.

Η ύφεση που δημιουργήθηκε από το σταθεροποιητικό πρόγραμμα είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση της **ανεργίας**. Βέβαια, δεν προκάλεσε, συγκρινόμενο με τις επιπτώσεις άλλων σταθεροποιητικών προγραμμάτων στην Ευρώπη (π.χ. Ιρλανδία) εκρηκτικές αυξήσεις του ποσοστού ανεργίας. Ετσι, από 7,2% το 1990, διαμορφώθηκε στο 8,1% το 1991 και στο 9,0% το 1992. Για το 1993 η ανεργία προβλέπεται να φτάσει στο 9,4%.

Η βελτίωση του **ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών** υπήρξε θεαματική. Από -3,6 δισ. δολ. το 1990 (5,4% του ΑΕΠ) διαμορφώθηκε στο -1,5 δισ. δολ. ή ποσοστό -2% του ΑΕΠ. Η εξέλιξη αυτή ήταν κατά πολύ ευνοϊκότερη από τον στόχο του -3% του ΑΕΠ μέχρι το 1993 (-5,2% του ΑΕΠ για το 1991). Σ' αυτό βοήθησε το Κοινοτικό δάνειο, η υποχώρηση του φόβου για υποτίμηση, η επένδυση σε ελληνικά κεφάλαια με αυξημένα επιτόκια, καθώς και οι αυξημένες εισροές από την Κοινότητα. Παράλληλα το 1991 παρατηρήθηκε περιορισμένη αύξηση των εισαγωγών.

4. Ο βαθμός αποδοχής των σταθεροποιητικών μέτρων

Η βασική στρατηγική στο σταθεροποιητικό της κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας είναι ότι με τη δραστική μείωση των δημοσίων ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους και τη δημιουργία ευνοϊκών προσδοκιών και κλίματος εμπιστοσύνης, αξιοπιστίας και συνέπειας θα μειωθεί ο πληθωρισμός σε μονοψήφιο αριθμό μέχρι το τέλος του 1993. Η πτώση του

⁸⁶ Βλ. Alogoskoufis (1992) σελ. 15. Επίσης η διαδικασία αυτή αναλύεται και από τους Alogoskoufis and Manning (1988) και Newell and Symons (1991) Collins (1988), Giavazzi and Pagano (1987), Giavazzi and Giovannini (1987, 1989) και Kremers (1990).

πληθωρισμού με τη σειρά του θα ωθήσει τα επιτόκια προς τα κάτω, θα αυξήσει τις επενδύσεις και το ΑΕΠ. Με τις συνθήκες αυτές η δραχμή θα μπορεί να μπει στο ΕΝΣ και η οικονομία θα προετοιμαστεί για την πλήρη ένοποίησή της στη Ευρωπαϊκή Κοινότητα μέχρι το 1997 ή το αργότερο μέχρι το 1999 σύμφωνα με τη Συνθήκη του Maastricht.

Βέβαια, ήταν γνωστό στην κυβέρνηση ότι η επίτευξη όλων αυτών των στόχων θα δημιουργούσε, τουλάχιστον βραχυρόνια, έντονες κοινωνικές αντιδράσεις, γιατί θα καταργούσε προνόμια συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων (εργαζόμενοι στις ΔΕΚΟ και τράπεζες, γιατροί, δικηγόροι, έμποροι), θα μείωνε αισθητά τα πραγματικά εισοδήματα των μισθωτών και θα αύξανε (προσωρινά) την ανεργία.

Οι αναμενόμενες κοινωνικές αντιδράσεις ήταν εντονότερες. Προήλθαν από τα εργατικά συνδικάτα, την αντιπολίτευση, τον τύπο, αλλά και από κορυφαία στελέχη της κυβέρνησης. Με τις απεργίες έκφραζαν την αντίθεσή τους στις ιδιωτικοποιήσεις (αστικές συγκοινωνίες), στην φορολογική και ασφαλιστική μεταρρύθμιση και στις απελευθερώσεις των αγορών και του ωραρίου λειτουργίας των καταστημάτων.

Η αντιπολίτευση, στην προσπάθειά της να αντλήσει πολιτικά οφέλη και να φθείρει την κυβέρνηση ήταν πάντοτε υπέρ των απεργών, χωρίς να παρέχει εναλλακτικές και συγκεκριμένες προτάσεις για την αντιμετώπιση της κρίσης.⁸⁷ Η αριστερά, με τη σειρά της, δεν ήταν σε θέση, λόγω των δικών της προβλημάτων από την κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού να προβάλλει συγκεκριμένα επιχειρήματα για την έξοδο από την κρίση.

Η βασικότερη ωστόσο κριτική στην κυβέρνηση έγινε από δικά της στελέχη, πρώην υπουργούς,⁸⁸ οι οποίοι υποστήριξαν ότι το σταθεροποιητικό πρόγραμμα δεν συνοδεύτηκε έγκαιρα από μια αναπτυξιακή διαδικασία μέσω των επενδύσεων, με συνέπεια τη στασιμότητα του Εθνικού Εισοδήματος, που με τη σειρά του δεν επιτρέπει την αύξηση των φορολογικών εσόδων με τον επιδιωκόμενο ρυθμό έτσι ώστε να μειωθούν τα ελλείμματα και το δημόσιο χρέος. Η αύξηση των επενδύσεων στον ιδιωτικό τομέα προϋποθέτει σταθερή οικονομική πολιτική, μείωση των επιτοκίων και παροχή κινήτρων. Η οικονομική πολιτική, σύμφωνα με την

⁸⁷ Με τον ίδιο τρόπο ενεργούσε το 1985 η τότε αντιπολίτευση στο σταθεροποιητικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ.

⁸⁸ Πρόκειται για τους βουλευτές Αθ. Κανελλόπουλο, Μιλτ. Εβερτ και Στ. Δήμα.

κριτική, έχει έντονο αντικοινωνικό χαρακτήρα, βασίζεται στη μονομερή μείωση των εισοδημάτων και αντιστρατεύεται τη δικαιότερη κατανομή του εθνικού εισοδήματος.

Παρόμοια κριτική, όσον αφορά την αναπτυξιακή διάσταση του σταθεροποιητικού προγράμματος αντιμετώπισε και η κυβέρνηση του κ. Α. Παπανδρέου από τον πρώην υπουργό Εθνικής Οικονομίας κ. Γ. Αρσένη. Συγκεκριμένα, ο τελευταίος υποστήριζε ότι από το σταθεροποιητικό πρόγραμμα του 1985 απουσίαζε η αναπτυξιακή πολιτική. Το πενταετές πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1983-1987, που σύμφωνα με τον κ. Αρσένη, παρουσίαζε την πολιτική, οικονομική και αναπτυξιακή φιλοσοφία του ΠΑΣΟΚ αποσκοπούσε στη βαθμιαία αποκλιμάκωση του πληθωρισμού και στη βαθμιαία μείωση των ελλειμμάτων των εξωτερικών πληρωμών, μέσα, όμως, από ένα πρόγραμμα αύξησης της παραγωγής και της παραγωγικότητας και ταυτόχρονα στήριξης των προαναμνησμένων εισοδημάτων των εργαζομένων. "Είναι μέσα από ανάπτυξη, από αύξηση της παραγωγής, όχι μέσα από συρρίκνωση ή μείωση της ενεργού ζήτησης, που αποσκοπούμε τη διέξοδο από την οικονομική κρίση που μαστίζει τη χώρα μας σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο", έλεγε στη Βουλή ο κ. Αρσένης με αφορμή σχετική επερώτηση της Ν. Δημοκρατίας πάνω στα οικονομικά μέτρα της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ. Έτσι με τα σταθεροποιητικά μέτρα του κ. Σημίτη εγκαινιάστηκε μια νέα (διαφορετική) οικονομική πολιτική για την επίτευξη των πολιτικών και αναπτυξιακών στόχων της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, στη δεύτερη τετραετία.

Αποτελεί, συνεπώς, κοινό σημείο των δύο προγραμμάτων η έλλειψη υψηλών ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης ταυτόχρονα με τη σταθεροποίηση. Η σταθεροποίηση συνήθως περιλαμβάνει τη μείωση του πληθωρισμού και των δημοσιονομικών και εξωτερικών ελλειμμάτων. Η ανάπτυξη περιλαμβάνει την αύξηση των επενδύσεων και του ΑΕΠ και τη βελτίωση του κατά κεφαλήν εισοδήματος. Η ελληνική εμπειρία, ωστόσο, δεν πρέπει να μας οδηγήσει στο δίλλημα "σταθεροποίηση ή ανάπτυξη". Είναι αλήθεια πως δεν μπορεί να υπάρξει ταυτόχρονη ανάπτυξη (με σταθεροποίηση) σε μια οικονομία, όταν υφίστανται σοβαροί διαταρακτικοί -μακροοικονομικοί- παράγοντες, όπως υψηλά επίπεδα επιτοκίων και πληθωρισμού, τεράστια δημόσια ελλείμματα και αυξημένο εξωτερικό χρέος. Δεν μπορεί επίσης να υπάρξει ταυτόχρονη ανάπτυξη (με σταθεροποίηση) σε μια οικονομία, όταν υφίστανται έντονα διαρθρωτικά προβλήματα, όπως η τεράστια παραοικονομία και φοροδιαφυγή, αλλά και οι πολύ συχνές (διοικητικές) παρεμβάσεις στην ελεύθερη λειτουργία των αγορών αγαθών, εργασίας και κεφαλαίου που εμποδίζουν την άριστη κατανομή των παραγωγικών πόρων. Σημαντικό, τέλος, ρόλο παίζει και η διεθνής οικονομική κατάσταση. Η

πιθανότητα ταυτόχρονης ανάπτυξης (με σταθεροποίηση) σε μια χώρα είναι πολύ μικρή, όταν στο εξωτερικό επικρατούν συνθήκες ύφεσης.

Στην Ιρλανδία όπου επικρατούσαν συνθήκες μακροοικονομικής σταθερότητας από το 1986 (πλεόνασμα ισοζυγίου πληρωμών, πτώση του πληθωρισμού, μείωση των δανειακών αναγκών του δημοσίου τομέα) και κοινωνικής συναίνεσης, η σταθεροποίηση συνδυάστηκε με αύξηση του ΑΕΠ. Πρίν το 1986, όταν δεν υπήρχε ακόμη ένα σταθερό μακροοικονομικό πλαίσιο, η σταθεροποίηση συνδυαζόταν με ύφεση, όπως αποδεικνύεται από την τρομακτική αύξηση της ανεργίας. Η οικονομική ανάπτυξη στην Πορτογαλία ήταν αποτέλεσμα της αυξημένης εισροής Κοινοτικών πόρων και της ταυτόχρονης (σημαντικότερης) αναδιάρθρωσης της οικονομίας. Δεν συνέβαινε το ίδιο στη δεκαετία του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν τα μεγάλα δημόσια και εξωτερικά ελλείμματα και η "στρεβλή" διάρθρωση του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα δεν επέτρεπαν την οικονομική ανάπτυξη. Τέλος, τόσο η Ιρλανδία όσο και η Πορτογαλία ευνοήθηκαν από τη διεθνή οικονομική συγκυρία του τέλους της δεκαετίας του '80 (από το 1988). Το ίδιο συνέβη και στην Ελλάδα, αμέσως μετά την εκπόνη του σταθεροποιητικού προγράμματος 1985-87. Συγκεκριμένα, το 1988 σημειώθηκε αύξηση των επενδύσεων κατά 8,8% και του ΑΕΠ κατά 4% περίπου! Σήμερα, αντίθετα, η ύφεση στην οποία βρίσκεται η διεθνής οικονομία, με βασικά χαρακτηριστικά τα υψηλά επιτόκια και την αδύναμη εξωτερική ζήτηση, δεν ευνοεί την οικονομική ανάπτυξη στο εσωτερικό μιας ανοικτής οικονομίας.

Στην Ελλάδα, όπου εξακολουθούν να υπάρχουν σοβαροί διαταρακτικοί (μακροοικονομικοί και διαρθρωτικοί) παράγοντες, όπου η παράλληλη οικονομία συναγωνίζεται το μισό περίπου της επίσημης, όπου τα φοροδιαφεύγοντα ή φοροαπαλλασσόμενα εισοδήματα επάξια συναγωνίζονται αυτά που καταβάλλουν φόρους, η αναπτυξιακή πολιτική συνίσταται στην απελευθέρωση των αγορών από τον κρατικό παρεμβατισμό, ώστε ο μηχανισμός τιμών να αποκτήσει τις ιδιότητες που έχει για την αποτελεσματικότερη κατανομή των πόρων, στην απελευθέρωση των παραγωγικών πόρων από δραστηριότητες που ελάνιστα συνεισφέρουν στο κοινωνικό σύνολο (διεύρυνση της επίσημης οικονομίας έναντι της παραοικονομίας), στην αποτελεσματικότερη εκμετάλλευση των χρηματοδοτικών πόρων της Κοινότητας και τη δημιουργία σταθερού μακροοικονομικού (αλλά και πολιτικού) πλαισίου. Τέλος, αναπτυξιακή πολιτική μέσω των επενδύσεων⁸⁹ δεν είναι

εφικτή κάτω από συνθήκες υψηλών επιτοκίων στην Ελλάδα και στην Ευρώπη και αδύναμης εξωτερικής ζήτησης.

⁸⁹ Αυτή ήταν η βασική θέση στο υπόμνημα των κ. Δήμα, Εβερτ και Κανελλόπουλου.

7. Συμπεράσματα Μέρους Β

Στο δεύτερο μέρος εξετάστηκαν δύο βασικές προσπάθειες σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας. Η πρώτη, διετής προσπάθεια, έγινε από την σοσιαλιστική κυβέρνηση του κ. Ανδρέα Παπανδρέου, το 1986-87, ενώ η δεύτερη, τριετής αυτή τη φορά, ξεκίνησε το 1991 από τη συντηρητική κυβέρνηση του κ. Κωνσταντίνου Μητσοτάκη. Μια γρήγορη ματιά στους στόχους, τα μέσα και τα αποτελέσματα των σταθεροποιητικών αυτών προγραμμάτων μας οδηγεί στα ακόλουθα κοινά σημεία:

Πρώτον, τόσο η πρώτη όσο και η δεύτερη προσπάθεια έδωσαν έμφαση στην περιστολή της ζήτησης με σκοπό τη βελτίωση των βασικών μακροοικονομικών δεικτών όπως των δημοσίων ελλειμμάτων και του χρέους, του πληθωρισμού και του ελλείματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Αυτές δεν ήταν ωστόσο οι μόνες οικονομικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν, ιδίως όσον αφορά το δεύτερο τριετές σταθεροποιητικό πρόγραμμα. Σ' αυτό βλέπει κανείς και πολλά μέτρα στη μεριά της προσφοράς, όπως η μείωση των φορολογικών συντελεστών, η απελευθέρωση των αγορών αγαθών, εργασίας και κεφαλαίου και η μείωση του μεγέθους του δημόσιου τομέα.

Δεύτερον, τα μέσα επίτευξης των στόχων τους ήταν κυρίως οι περιοριστικές (και συχνά αναποτελεσματικές) εισοδηματικές, νομισματικές, συναλλαγματικές και δημοσιονομικές πολιτικές. Η έμφαση ωστόσο της κάθε μιας οικονομικής πολιτικής διέφερε ανάλογα με το πρόγραμμα (διαφορετικά προβλήματα, διαφορετικά κίνητρα).

Τρίτον, δεν υπήρξε συναίνεση μεταξύ των κοινωνικών εταίρων όσον αφορά τα μέσα επίτευξης των στόχων των σταθεροποιητικών προγραμμάτων. Για να υπάρξει βέβαια συναίνεση χρειάζεται μακρύς και συστηματικός διάλογος ανάμεσα στην κυβέρνηση και στα ενδιαφερόμενα μέρη, αντιπολίτευση, συνδικαλιστές, εργοδότες, ακαδημαϊκή κοινότητα και εκπρόσωποι τύπου. Προσπάθειες βέβαια έγιναν, ιδίως με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, που όμως δεν κατάληξαν πουθενά. Χρειάζεται επίσης κατανόηση και υπομονή από το κοινωνικό σύνολο να δεχτεί κάποιες βραχυχρόνιες θυσίες για μακροχρόνια οφέλη. Οι προϋποθέσεις όμως αυτές δεν υπήρξαν με αποτέλεσμα να οξυνθεί το κλίμα και να επηρεαστούν αρνητικά οι προσδοκίες για την πορεία της οικονομίας και την επιτυχία των ιδίων των σταθεροποιητικών προγραμμάτων.

Τέλος, και οι δύο προσπάθειες σταθεροποίησης χαρακτηρίστηκαν από χαμηλούς ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ, που στην καλύτερη περίπτωση (δεύτερο σταθεροποιητικό) δεν ξεπέρασε το 2% ετησίως.

Ωστόσο τα δύο σταθεροποιητικά προγράμματα είχαν και ουσιώδεις διαφορές:

Το πρώτο σταθεροποιητικό πρόγραμμα έδινε περισσότερη έμφαση στην βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, ενώ το δεύτερο έθετε την ανάγκη δημοσιονομικής εξυγίανσης και τη μείωση του πληθωρισμού ως πρωταρχικό στόχο. Οι οικονομικές αρχές του 1986, αντιμετωπίζοντας προβλήματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, πίστευαν ότι η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων είναι ουσιώδης, γιατί μακροπρόθεσμα συνδέεται με τη βελτίωση της ποιότητας, την καινοτομία κ.λ.π. Αντίθετα οι οικονομικές αρχές του 1991, αντιμετωπίζοντας υψηλό δημόσιο χρέος, πίστευαν ότι βασική πηγή των προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας ήταν τα τεράστια δημοσιονομικά ελλείμματα. Τα υψηλά ελλείμματα τροφοδοτούσαν τον πληθωρισμό, μείωναν την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων και δέσμευαν τεράστιους κεφαλαιακούς πόρους για την χρηματοδότησή τους. Επιπλέον, η διαφοροποίηση των στόχων του δεύτερου σταθεροποιητικού προγράμματος οφείλετο στην προσπάθεια ονομαστικής σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας σύμφωνα με τους όρους του Maastricht.

Το δεύτερο σταθεροποιητικό πρόγραμμα χρησιμοποίησε διαφορετικό **μείγμα** δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής σε σχέση με το πρώτο, ρίχνοντας μεγαλύτερο βάρος στην πρώτη. Βέβαια η νομισματική πολιτική εξακολούθησε να αποτελεί ισχυρό μέσο, ιδίως όσον αφορά τη ρύθμιση της προσφοράς χρήματος.

Το πρώτο σταθεροποιητικό βασίστηκε σε υποτίμηση της δραχμής κατά 15% έναντι των άλλων νομισμάτων. Η πολιτική διολίσθησης, που στη συνέχεια ακολουθήθηκε, προσπάθησε να διατηρήσει το επίπεδο ανταγωνιστικότητας του 1985. Αντίθετα στο δεύτερο σταθεροποιητικό, όχι μόνο δεν υπήρξε υποτίμηση, αλλά η συναλλαγματική πολιτική ήταν αντιπληθωριστική καλύπτοντας μερικώς τη διαφορά πληθωρισμού ανάμεσα στην Ελλάδα και στους εμπορικούς της εταίρους. Στην τελευταία περίπτωση αφιερώθηκαν δύο μέσα οικονομικής πολιτικής, το συναλλαγματικό και το εισοδηματικό μέσο για την επίτευξη ενός στόχου, της μείωσης του πληθωρισμού.

Τέλος, κατά τη διάρκεια του πρώτου σταθεροποιητικού προγράμματος ήταν σε εφαρμογή, μολονότι ετεροχρονισμένη, η αυτόματη τιμαριθμική αναπροσαρμογή (ΑΤΑ). Αυτό δημιουργούσε τεράστιες δυσκολίες για την ανεξαρτησία και την αποτελεσματικότητα των μέσων οικονομικής πολιτικής. Η ύπαρξη της ΑΤΑ για παράδειγμα ελαχιστοποίησε τα οφέλη της υποτίμησης στην ανταγωνιστικότητα και μεγιστοποίησε τις ζημιές της στον πληθωρισμό. Αντίθετα στο δεύτερο σταθεροποιητικό δεν υπήρχε ΑΤΑ, κάνοντας έτσι πιο αποτελεσματική και ανεξάρτητη τη χρήση των μέσων.

8. Συμπεράσματα και προτάσεις πολιτικής

*As an advice-giving profession
we are in a way over our heads*

Robert E. Lucas, Jr.⁹⁰

Στα προηγούμενα κεφάλαια εξετάστηκαν οι εμπειρίες από τα σταθεροποιητικά προγράμματα της Ελλάδας, της Ιρλανδίας και της Πορτογαλίας. Αναλύθηκαν οι στρατηγικές, οι στόχοι, τα μέσα αλλά και τα αποτελέσματα των προγραμμάτων. Είναι χρήσιμο συνεπώς να γίνουν κάποιες σκέψεις σχετικά με τους παράγοντες επιτυχίας των σταθεροποιητικών προγραμμάτων με σκοπό την εξαγωγή χρήσιμων, για την Ελλάδα, συμπερασμάτων.

Πρώτον, οι δύο ευρωπαϊκές προσπάθειες σταθεροποίησης συνοδεύτηκαν από υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης. Τόσο στην Ιρλανδία, όπου επικρατούσαν συνθήκες νομισματικής σταθερότητας (από το 1978) και κοινωνικής συναίνεσης, όσο και στην Πορτογαλία, όπου έγινε σοβαρή διαρθρωτική προσαρμογή της οικονομίας της στην ευρωπαϊκή, η αύξηση του ΑΕΠ ήταν της τάξεως του 4,5%-5%. Στην Ελλάδα, που οι μέχρι στιγμής σταθεροποιητικές προσπάθειες συνοδεύονται με ύφεση, η αναπτυξιακή διάσταση συνίσταται στην επιτάχυνση της αναδιάρθρωσης της οικονομίας, στην αποτελεσματικότερη εκμετάλλευση των χρηματοδοτικών πόρων της Κοινότητας και τη δημιουργία σταθερού μακροοικονομικού (αλλά και πολιτικού) πλαισίου.

Δεύτερον, σε μια "μικρή ανοικτή οικονομία"⁹¹, με μεγάλο πληθωρισμό, η υποτίμηση του νομίσματος δεν έχει -απαραίτητα- θετικά αποτελέσματα. Σκοπός της υποτίμησης είναι να αλλάξει την κατεύθυνση της ζήτησης ανάμεσα σε εγχώρια παραγωγή και εισαγωγές έτσι ώστε να είναι δυνατή η μείωση της ανεργίας και η αύξηση της ανταγωνιστικότητας. Σε μια

⁹⁰ Robert E. Lucas, Jr., "Rules, Discretion, and the Role of the Economic Adviser" in *Studies in Business Cycle Theory*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1981.

⁹¹ Μια οικονομία που δεν μπορεί να επηρεάσει τις διεθνείς τιμές και ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής της εξαγεται.

ανοικτή, όμως, οικονομία, όπως η ελληνική, η υποτίμηση ενισχύει τον πληθωρισμό, εξανεμίζοντας την αρχική βελτίωση στην ανταγωνιστικότητα.

Με την πολιτική της "σκληρής δραχμής" που σήμερα ακολουθεί η κυβέρνηση προκειμένου να μειώσει τον πληθωρισμό και να εντάξει, μελλοντικά, τη δραχμή στο Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα, οι επιχειρήσεις αναγκάζονται να λειτουργούν σε κλίμα οικονομιών, μειώνοντας το κόστος παραγωγής, ώστε να διατηρήσουν το σημερινό επίπεδο ανταγωνιστικότητας. Τα οφέλη από μια ενδεχόμενη υποτίμηση της δραχμής στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας δεν θα είναι μόνιμα εάν διατηρούνται οι σημερινές διαφορές πληθωρισμού (κόστους παραγωγής) ανάμεσα στη χώρα μας και τους εμπορικούς μας εταίρους.

Τρίτον, προκειμένου να μειωθεί το δημόσιο χρέος, είναι απαραίτητο να γίνονται μειώσεις δαπανών, αντί αυξήσεων στα φορολογικά έσοδα. Η αύξηση των φόρων μειώνει το δημόσιο έλλειμμα, αλλά ταυτόχρονα επηρεάζει αρνητικά και την ιδιωτική αποταμίευση και συνεπώς την συνολική αποταμίευση. Αντίθετα η μείωση των δημοσίων δαπανών μειώνει το δημόσιο έλλειμμα χωρίς να έχει επιπλέον επιδράσεις στην ιδιωτική αποταμίευση. Πρόσθετα επιχειρήματα για την πολιτική μείωσης της φορολογικής επιβάρυνσης των φυσικών και νομικών προσώπων δίνονται, τέλος, από τα οικονομικά της προσφοράς.

Η σταθεροποίηση με μείωση των δημοσίων δαπανών επιδιώχθηκε από την Ιρλανδία, στα πλαίσια του σταθεροποιητικού προγράμματος 1987-91 με θετικότατα αποτελέσματα. Οι δημόσιες δαπάνες, για παράδειγμα, μειώθηκαν κατά 11% ανάμεσα στα έτη 1986-89, ενώ ο λόγος των εσόδων στο ΑΕΠ αυξήθηκε μόνο κατά 3,4% στο ίδιο διάστημα. Αντίθετα, οι πρώτες σταθεροποιητικές προσπάθειες της Ιρλανδίας (1982-85) που βασιζόνταν σε αύξηση των φόρων απέτυχαν, εφόσον δεν έφεραν κανένα θετικό αποτέλεσμα στο δημόσιο χρέος και στην ανεργία.

Η ελληνική κυβέρνηση, συνεπώς, ακολουθώντας το παράδειγμα της Ιρλανδίας, θα πρέπει να εντείνει τις προσπάθειές της για μείωση των δημοσίων δαπανών, προκειμένου να μειωθούν τα δημόσια ελλείμματα.

Τέταρτον, προκειμένου να σταθεροποιηθεί επιτυχώς μια χώρα είναι απαραίτητο να γίνουν -παράλληλα με τη δημοσιονομική αναπροσαρμογή- και διαρθρωτικές παρεμβάσεις

στην οικονομία. Οι διαρθρωτικές παρεμβάσεις μειώνουν πολλές από τις στρεβλώσεις (των κρατικών παρεμβάσεων) στις αγορές αγαθών, εργασίας και κεφαλαίου. Η παραδοσιακή σταθεροποίηση με νομισματική και δημοσιονομική πολιτική δεν κρίνεται από μόνη της επιτυχής.⁹² Από το τέλος της δεκαετίας του '80 πολλές χώρες, όπως η Πορτογαλία, η Ιρλανδία, η Βολιβία, το Ισραήλ και το Μεξικό, προκειμένου να σταματήσουν τον πληθωρισμό, επέβαλαν έναν επιτυχή συνδυασμό δημοσιονομικής, νομισματικής, εισοδηματικής πολιτικής με φορολογικές μεταρρυθμίσεις και επαναπροσδιορισμό του ρόλου του κράτους (ορθόδοξα προγράμματα).

Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα στη Βολιβία, για παράδειγμα, τον Αύγουστο του 1985 κατήργησε όλους τους ελέγχους τιμών και αύξησε τα φορολογικά έσοδα από 1.6% του ΑΕΠ σε 11.3% του ΑΕΠ μέσα σε εννέα μήνες. Το αποτέλεσμα ήταν εκπληκτικό: ο πληθωρισμός μειώθηκε από 8.170% το 1985, σε 66% το 1986 και σε 11% το 1987, και στο τέλος της δεκαετίας του '80 ο πληθωρισμός ακόμα έτρεχε με 15%. Οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις σε μια άλλη χώρα, το Μεξικό, όπου πληθωρισμός μειώθηκε από 15,5% τον Ιανουάριο 1988 στο 1,0% τον Σεπτέμβριο 1991, ήταν επίσης τεράστιες:

Ο αριθμός των φορολογουμένων αυξήθηκε κατά 76% από το 1989 μέχρι το τρίτο τετράμηνο του 1991.⁹³ Η συνολική αύξηση των πραγματικών φορολογικών εσόδων κατά το 1988-90 ήταν 20,5% και του ΑΕΠ 7,1%. Περισσότερες από 250 περιπτώσεις κατέληξαν στα δικαστήρια για φοροδιαφυγή σε σύγκριση με 2 μόνο περιπτώσεις μεταξύ 1921 και 1988. Αυτό έγινε χωρίς να μειωθεί το προϊόν. Ελήφθησαν επίσης σημαντικά μέτρα στον χρηματοπιστωτικό τομέα (ιδιωτικοποίηση εμπορικών τραπεζών, έκδοση κυβερνητικών ομολόγων συνδεδεμένων με τη συναλλαγματική ισοτιμία και τον πληθωρισμό) αλλά και σε τομείς όπως οι επικοινωνίες, μεταφορές, γεωργία, λιμάνια, βιομηχανικοί και εμπορικοί κανονισμοί, αλιεία, ηλεκτρισμός, τελωνεία. Ο αριθμός των επιχειρήσεων που έχει σήμερα το κράτος είναι 257, το 1982 ήταν 1155.

⁹² Επίσης πολλά "ετερόδοξα" σταθεροποιητικά προγράμματα του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου που βασιζόνταν σε αυστηρούς ελέγχους των τιμών και των μισθών, χωρίς μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων απέτυχαν. Τέτοια προγράμματα εφάρμοσε η Αργεντινή το 1985 και η Βραζιλία το 1986. Και στις δύο χώρες η ταχύτερη πτώση του πληθωρισμού, από 385% σε 82% (1985-86) στην Αργεντινή και από 249% σε 64% (1985-86) στην Βραζιλία δεν βάστηξε για πολύ. Το 1987 ο πληθωρισμός επέστρεψε στο 175% στην Αργεντινή και στο 321% στην Βραζιλία.

⁹³ Βλ. Aspe Pedro, "Macroeconomic Stabilization and structural change in Mexico", *European Economic Review* 36 1992 320-28.

Πέμπτον, βασικός παράγοντας επιτυχίας ενός προγράμματος σταθεροποίησης είναι η **επάρκεια** των μέσων σε σχέση με τους στόχους. Η ισότητα μέσων - μόνο - δεν είναι επαρκής διότι είναι δυνατό τα μέσα να μην είναι **ανεξάρτητα** και να αλληλεπιδρούν. Για να επιτευχθούν όλοι οι στόχοι πρέπει, σύμφωνα με το περίφημο θεώρημα του Τινμπέργκεν,⁹⁴ να έχουμε τουλάχιστον ισάριθμα μέσα, που να είναι ανεξάρτητα. Διαφορετικά η κάθε διάσταση παίζεται ενάντια στην κάθε άλλη.⁹⁵

Η χρήση δύο μέσων, του εισοδηματικού και του συναλλαγματικού, για την επίτευξη ενός στόχου, τη μείωση του πληθωρισμού στη χώρα μας, δεν αποτελεί την optimum οικονομική πολιτική, διότι περιορίζει του βαθμούς ελευθερίας της. Όμως, δεδομένης της άμεσης ανάγκης για μείωση του πληθωρισμού, η επιλογή αυτή καθίσταται αναπόφευκτη.

Εκτον, ο βαθμός επιτυχίας ενός προγράμματος οφείλεται (και) σε εξωγενείς παράγοντες. Είναι δυνατό ένα μέτριο πρόγραμμα να αποτύχει λόγω απροσδόκητων αρνητικών εσωτερικών ή εξωτερικών συγκυριών. Ένα μέτριο πρόγραμμα μπορεί να επιτύχει λόγω ευνοϊκού εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος. Το Πορτογαλικό οικονομικά επιτεύγματα, για παράδειγμα, οφείλονται (και) στη αλλαγή της νοοτροπίας και συμπεριφοράς του κόσμου, δηλαδή στην αύξηση της αυτοπεποίθησης και στην αλλαγή της ψυχολογίας του πορτογαλικού λαού. Αντίθετα στη χώρα μας καλλιεργείται και επικρατεί ένα κλίμα ηττοπάθειας.

Οι εξωτερικές συγκυρίες είναι επίσης καθοριστικές. Η θεαματική βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της Ιρλανδίας π.χ., οφείλεται στην ευνοϊκή διεθνή οικονομική συγκυρία του τέλους της δεκαετίας του '80. Σήμερα, αντίθετα, η διεθνής οικονομία ευρίσκεται ακόμη σε ύφεση, η δε ευρωπαϊκή αντιμετωπίζει υψηλά επιτόκια και αδύναμη εξωτερική ζήτηση. Οι συνθήκες αυτές δημιουργούν πρόσθετες ανησυχίες σχετικά με την επιτυχή έκβαση του τρέχοντος σταθεροποιητικού προγράμματος.

⁹⁴ Βλ. Tinbergen, Jan: *On the Theory of Economic Policy*, Amsterdam, North-Holland, 1952.

⁹⁵ Συγγενές με το παραπάνω επιχειρήμα είναι και αυτό που αφορά την αναγκαιότητα διαφοροποίησης των μέσων όταν υπάρχει αβεβαιότητα. Ο William Brainard έδειξε ότι η επιλογή των μέσων κάτω από αβεβαιότητα είναι παρόμοια με την επιλογή μετοχών σε ένα άριστο χαρτοφυλάκιο. Ακριβώς όπως ένα επενδυτής προσπαθεί να διαφοροποιήσει το χαρτοφυλάκιό του, οι οικονομικές αρχές θα πρέπει να διαφοροποιούν τα μέσα τους προκειμένου να ελαχιστοποιήσουν τον κίνδυνο. Βλ. σχετικά: Brainard, William, "Uncertainty and the Effectiveness of Policy," *American Economic Review*, Papers and Proceedings, Vol. 57, pp. 411-425, 1967.

Τέλος, οι οικονομικές πολιτικές δεν λειτουργούν σε συνθήκες "πολιτικού κενού" και συνεπώς οι κοινωνικές αντιδράσεις παίζουν καθοριστικό ρόλο στην επιτυχία ενός προγράμματος. Οι αντιδράσεις των εργατικών συνδικάτων με τη μορφή απεργιών, της αντιπολίτευσης και του τύπου με συνεχείς οξύνσεις του πολιτικού κλίματος, αλλά και των ιδίων των στελεχών μιας κυβέρνησης που εφαρμόζει σταθεροποιητικό πρόγραμμα, παίζει αρνητικό ρόλο. Αυτή τουλάχιστον είναι και η βασική διαφορά της ελληνικής (προγράμματα ΠΑΣΟΚ και Νέας Δημοκρατίας) από την ευρωπαϊκή εμπειρία, της Ιρλανδίας και της Πορτογαλίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alesina, Alberto and Drazen, Allan, "Why are stabilizations delayed?", *The American Economic Review*, December 1991, 1170-1186.

Αλογοσκούφης Γιώργος "Δημοσιονομική προσαρμογή και ανταγωνιστικότητα" στο Λ. Τσούκαλης (επιμ.), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα: Η πρόκληση της Προσαρμογής* Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου ΕΚΕΜ, Δεκ. 1992.

Alogoskoufis G. and A. Manning, "On the Persistence of Unemployment", *Economic Policy*, 7, 425-469 (1988).

Alogoskoufis and Christodoulakis "Fiscal Deficits, Seignorage and External Debt: The Case of Greece" in: Alogoskoufis G., L. Papademos and R. Portes (ed), *External Constraints on Macroeconomic Policy: The European Experience*, Cambridge University Press (1991).

Alogoskoufis G. and van der Ploeg "Endogenous Growth and Overlapping Generations", *Discussion Paper in Economics* no. 26/90, Birkbeck College, University of London (1990).

Alogoskoufis G., "Fiscal Policies, Devaluations and Exchange Rate Regimes. The Stabilization Programs of Ireland and Greece", mimeo, September 1991.

Alogoskoufis G., "Monetary Accommodation, Exchange Rates and Inflation Persistence" *The Economic Journal*, Vol. 102, 412, May 1992.

Aspe Pedro, "Macroeconomic Stabilization and structural change in Mexico", *European Economic Review* 36 1992 320-28.

Bruno, M., "From sharp stabilization to growth. On the political economy of Israel's transition". *European Economic Review*, 36 (1992) 310-319.

Brainard, William, "Uncertainty and the Effectiveness of Policy," *American Economic Review*, Papers and Proceedings, Vol. 57, pp. 411-425, 1967.

Collins, S., "Inflation and the European Monetary System", in F. Giavazzi, S. Micoosi and M. Miller (eds.).

Commission of the European Community, Country Studies, Ireland, Directorate-General for Economic and Economic and Financial Affairs, Sept. 1991, No 6 (executive summary).

Commission of the European Communities, European Economy, Nos 26-November 1985, 30-November 1986, 34-November 1987, 38-November 1988, 42-November 1989, 46-December 1990, 50-December 1991, Brussels.

Commission of the European Communities, Macroeconomic and Fiscal Adjustment in Greece, Brussels, 25 March 1992.

Δανιηλίδης Δ., "Η Πορτογαλία αναλαμβάνει την προεδρία του συμβουλίου της Ε.Κ.", *Κείμενα εργασίας ΕΚΕΜ* αρ. 11.

Dornbusch, Rudiger, "Credibility, debt and unemployment: Ireland's failed stabilization". *Economic Policy*, April 1989.

European Economy, Annual Economic Report 1991 - 1992 No 50, December 1991, Commission of the European Communities, Directorate - General for Economic and Financial Affairs.

Giavazzi and Pagano (1987), "The advantage of Tying One's Hands: EMS Discipline and Central Bank Credibility", *European Economic Review* (1987).

Giavazzi and Pagano (1990), "Can Severe Fiscal Contractions be Expansionary: Tales of Two Small European Economies", in Blanschard O. and S. Fisher (ed), *NBER Macroeconomics Annual* 1990, Cambridge Mass, MIT Press.

Giavazzi and Givannini, "Models of the EMS: Is Europe a greater Deutschmark Area?" in R. C. Bryant and R. Portes (eds), *Global Macroeconomics: Policy, Conflict and Cooperation*. London: Macmillan (1987).

Giavazzi and Giovannini, *Limiting Exchange Rate Flexibility: The European Monetary System*, MIT Press, (1989).

Hall, R., and Taylor J, "Macroeconomics: Theory, Performance and Policy" second edition, Norton, New York 1988.

IOBE, "Δημόσιες δαπάνες και πληθωρισμός", Αθήνα, Νοέμβριος 1979.

Kydland, Finn and Edward Prescott "Rules Rather than Discretion; The Inconsistency of Optimal Plans", *Journal of Political Economy*, June 1977.

Kremers J.J.M., "Gaining Policy Credibility for a Disinflation: Ireland's Experience in the EMS", *IMF Staff Papers*, 37, 116-145 (1990).

Lindbeck Assar, "Stabilization Policy in Open Economies with Endogenous Politicians" *The American Economic Review*, 66, May 1976, 1-19.

Lucas, Robert Jr., "Rules, Discretion, and the Role of the Economic Adviser" in *Studies in Business Cycle Theory*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1981.

Mankiw Gregory, "Small Menu Costs and Large Business Cycles: A Macroeconomic Model of Monopoly", *Quarterly Journal of Economics*, May 1985, p.p. 529-539.

Newell A. and J. Symons "The Causes of Ireland's Unemployment", *Economic and Social Review*, 23, 1991, 409 - 427.

OECD *Economic Outlook*, No 47 June 1990, No 47 Supplement June 1990, No 48 December 1990, No 49 July 1991, Paris.

OECD *Economic Surveys*, Greece, 1987/88 (1988), 1990/91 (1991), Paris.

OECD *Economic Surveys*, Ireland, 1987/1988 (1988), 1988/1989 (1989), 1990/1991 (1991), Paris.

OECD *Economic Surveys*, Portugal 1987/1988, 1988/89, 1991/92, Paris

OECD *Economic Studies* No 16, Spring 1991, Organization for Economic Co-operation and Development, Paris

Sargent Thomas and Wallace Neil, "Rational Expectations the Optimal Monetary Instrument and the Optimal Money Supply Rule", *Journal of Political Economy*, Vol. 83 pp. 241 - 245, 1975.

Sargent Thomas The Ends of Four Big Inflations in Robert E. Hall (ed) *Inflation: Causes and Effects*, University of Chicago Press for the National Bureau of Economic Research, 1989, pp. 41-97.

Σημίτης Κώστας, "Η πολιτική της οικονομικής σταθεροποίησης" Εκδόσεις γνώση, Αθήνα 1989.

Σπράος Γιάννης, "Μέσα και στόχοι Μακροοικονομικής πολιτικής" στο Σημίτης Κ., "Η πολιτική της οικονομικής σταθεροποίησης" Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1989.

Σπράος Γιάννης, "Μακροοικονομική πολιτική σε μια ανοικτή οικονομία" στο Λ. Τσούκαλης (επιμ.), "Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα: Η πρόκληση της Προσαρμογής". Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου ΕΚΕΜ Οκτ. 1992.

Taylor John, "Union Wage Settlements during a Disinflation", *American Economic Review* Vol.73 (1983) pp 981-993.

Tinbergen, Jan: *On the Theory of Economic Policy*, Amsterdam, North-Holland, 1952.

Τσοούκαλης, Λουκάς, "Εμπιστοσύνη και οικονομικά προγράμματα", *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 3/9/1992.

Tsoukalis, Loukas, "The Austerity Program: Causes, Reactions and Prospects", στο Vryonis, Speros (ed.), *Greece on the Road to Democracy; From the Junta to PASOK 1974-1986*, Aristide Caratzas, 1991.

Α: ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Π. Καζάκος, Διαρθρωτικά Πολιτικά της Κοινότητας και Ιδιωτικός Τομέας. Ιαν.1992.

Δ. Δανηλίδης, Η Πορτογαλία Αναλαμβάνει την Προεδρία του Συμβουλίου της Ε.Κ. Φεβρ 1992.

Η. Gibson, Σ. Tsakalotos, European Integration & the Banking Sector in Southern Europe: Competition, Efficiency & Structure. May 1992.

Τ. Γεωργακόπουλος, Indirect Tax Harmonisation in Greece in Preparation for the Single European Market. May 1992.

Γ. Βαλινάκης, Η Ανάπτυξη Βαλκανικής Πολιτικής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και η Ελλάδα. Ιουν. 1992.

Α. Στρατή, Κοινή Αλιευτική Πολιτική και

Μεσόγειος. Ιουν 1992.

Λ. Κατσέλη, Γ. Σαπουντζόγλου, Προϋπολογισμός και Διαρθρωτικά Ταμεία στην Προοπτική της ΟΝΕ: Προτάσεις για την Ελλάδα. Ιουλ. 1992.

Π. Γρηγορίου, Α. Ηρακλείδης, Π. Καζάκος, Χ. Ροζάκης, Μ. Τελαλάν, Τα Προβλήματα των Μειονοτήτων στην Ευρώπη. Οκτ. 1992.

Α. Μακρυδημήτρης, Α. Πασσός, Η Ελληνική Διοίκηση και ο Συντονισμός της Ευρωπαϊκής Πολιτικής. Νοεμ. 1992.

Ν. Κουτσιαράς, Η Κοινωνική Πολιτική της Κοινότητας: Μια Οικονομική Ερμηνεία. Νοεμ. 1992.

Α. Στρατή, Η Εφαρμογή της Αρχής της Ελεύθερης Παροχής Υπηρεσιών στις Θαλάσσιες Μεταφορές εντός των Κρατών-Μελών της Κοινότητας. Νοεμ. 1992.

Π. Λαργκόβας, Σταθεροποιητικά Προγράμματα: η Εμπειρία της Ελλάδας & άλλων Ευρωπαϊκών χωρών. Νοεμ. 1992.

Ν. Κουτσιαράς, Λιγότερο Ευνοημένες Γλώσσες στο Χώρο των Επιστημών: Η Θέση της Γλώσσας και η Χρήση της Ελληνικής Γλώσσας στην Οικονομική Επιστήμη. Δεκ. 1992.

Α. Στρατή, Η Πολιτική της Κοινότητας στον Τομέα του Πολιτισμού: Η Διάκριση Μεταξύ Εθνικού και Ευρωπαϊκού. Δεκ. 1992.

Α. Θεοδωράκης, Η Βουλή των Ελλήνων και η Ευρωπαϊκή Πολιτική. Δεκ. 1992.

Θα υπάρξουν επίσης τακτικές εκδόσεις της Βαλκανικής Μονάδας* του ΕΚΕΜ με θέμα τις τρέχουσες εξελίξεις στις Βαλκανικές χώρες, καθώς και ειδικές εκδόσεις κατά χώρα.

Β: ΒΙΒΛΙΑ/ ΜΕΛΕΤΕΣ

1. Θ. Γεωργακόπουλος, 1992: Η Κατάργηση των Δημοσιονομικών Φραγμών στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και οι Επιπτώσεις στην Ελλάδα. Ιουν. 1992.

2. Δ. Βουδούρη, Συνέπειες της Εγκαθίδρυσης της Ενιαίας Εσωτερικής Αγοράς στον Πολιτιστικό Τομέα στην Ελλάδα. Ιουλ. 1992.

3. Ν. Μαραβέγιος, Η Διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης και η Ελληνική Γεωργία στη Δεκαετία του '90. Νοεμ. 1992.

4. Τ. Γιαννίσης, Η Δυναμική των Σχέσεων

Εξειδίκευσης μεταξύ Ελλάδας-Ισπανίας-Πορτογαλίας-Τουρκίας και Ξένες Επενδύσεις στην Ελλάδα στη Δεκαετία 1980. Νοεμ. 1992.

5. Λ. Τσοούκαλης (επιμ.), Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα: Η Πρόκληση της Προσαρμογής. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου ΕΚΕΜ. Δεκ. 1992.

6. Α. Λυμπεράκη, Συγκριτική Οικονομική Επίδοση της Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Οικονομίας. Δεκ. 1992.

7. Χ. Τσαρδανίδης, Τα Συμφέροντα της

Ελλάδας στη Μεσόγειο και η Νέα Πολιτική της Κοινότητας. Δεκ. 1992.

8. Δ. Μάρδας, Οι Επιπτώσεις της Ενιαίας Αγοράς στο Ελληνικό Εξαγωγικό Εμπόριο: Μία Ενδοκλαδική Ανάλυση. Δεκ. 1992.

9. Ε. Κοτζιά (επιμ.), Ελληνική Πολιτισμική Ταυτότητα και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση. (Πρακτικά συμποσίου ΕΚΕΜ). Δεκ. 1992.

10. Λ. Tsoukalis (ed.), ΕΚΕΜ/College of Europe, Bruges, Europe and Global Economic Interdependence. (Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου). Δεκ. 1992.